

T.C.
NIĞDE ÖMER HALİSDEMİR ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
AVRASYA ARAŞTIRMALARI ANABİLİM DALI

2001 YILI SONRASINDA AFGANİSTAN'A EĞİTİM ALANINDA
YAPILAN ULUSLARARASI YARDIMLAR

DOKTORA TEZİ

Hazırlayan
Osman MENTEŞ

Niğde
Temmuz, 2020

T.C.
NIĞDE ÖMER HALİSDEMİR ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ
AVRASYA ARAŞTIRMALARI ANABİLİM DALI

2001 YILI SONRASINDA AFGANİSTAN'A EĞİTİM ALANINDA
YAPILAN ULUSLARARASI YARDIMLAR

DOKTORA TEZİ

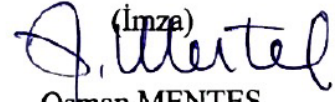
Hazırlayan
Osman MENTEŞ

Danışman : Prof. Dr. Mustafa TALAS
Üye : Doç. Dr. Elvan YALÇINKAYA
Üye : Doç. Dr. Mehmet GÜNGÖR
Üye : Doç. Dr. Bekir KOCADAŞ
Üye : Dr. Öğr. Üyesi BAYRAM POLAT

Niğde
Temmuz, 2020

YEMİN METNİ

Doktora tezi olarak sunduğum “2001 Yılı Sonrasında Afganistan’a Eğitim Alanında Yapılan Uluslararası Yardımlar” başlıklı bu çalışmanın, bilimsel ve akademik kurallar çerçevesinde tez yazım kılavuzuna uygun olarak tarafımdan yazıldığını, yararlandığım eserlerin tamamının kaynaklarda gösterildiğini ve çalışmamın içinde kullanıldıkları her yerde bunlara atıf yapıldığını belirtir ve bunu onurumla doğrularım. 17/07/2020.

(İmza)

Osman MENTEŞ

ÖN SÖZ

On yıllardır savaş ve çatışmalar sebebiyle yoksulluk içinde kıvranan Afganistan halkına eğitim alanında 2001 ve 2020 yılları arasında yapılan insani yardımları incelemeyi amaçlayan bu çalışmada; ülkedeki eğitim hizmetlerinin genel durumunu, dış yardımlara olan ihtiyaç ve bağımlılığı, yardımların etkilerini, amacına ulaşıp ulaşmadığını ve daha neler yapılmasını gerektiğini anlamaya ve anlatmaya çalıştık.

Daha 2013 yılında, bu zorlu sürece çıkmak için karar verme aşamasındayken beni cesaretlendiren ve motive eden tez danışmanım Sayın Prof. Dr. Mustafa TALAS ve zamanın İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dekanı Sayın Prof. Dr. Abitter ÖZULUCAN hocalarıma; değerli tavsiyeleriyle bu konuyu seçmemi sağlayan Doç. Dr. İlkey ŞAHİN hocama; pozitif yaklaşımlarıyla moral ve motivasyonumu sürekli artıran saygıdeğer İzleme Komitesi ve Jüri üyeleri Doç. Dr. Elvan YALÇINKAYA, Doç. Dr. Mehmet GÜNGÖR, Doç. Dr. Bekir KOCADAŞ, Doç. Dr. Kasım KARAMAN ve Dr. Öğr. Üyesi Bayram POLAT'a; Güney ve Orta Asya Bölge Direktörü olarak görev yapmaktan gurur duyduğum RET International'ın CEO'su Sayın Zeynep GÜLGÜN GÜNDÜZ'e, yönetim kademesindeki tüm meslektaşlarıma, Afganistan Ülke Direktörü Sayın Muhammed Hussain RAUFİ ve değerli Afgan meslektaşlarıma; araştırmalarıma kaynak ve bilgi sağlama konusunda değerli katkılarda bulunan Afganistan Eğitim, Ekonomi ve Mülteci Bakanları, bakanlık personeli ve başta Kabil, Kunduz ve Parwan Valileri olmak üzere Afgan ilerinde görevli kamu personeline ve bana hep sevgiyle, anlayışla ve sabırla yaklaşan biricik ilham kaynağım saygıdeğer eşim Seda MENTEŞ hanımefendiye ve çocuklarım Cansel ve Altuğ'a sonsuz teşekkür ederim. Sizlerden çok şey öğrendim ve sizler olmasanız başaramazdım.

Yoksulluk ve ayrımcılığın olmadığı, insan hakları ve demokratik hakların sürekli geliştiği, barış ve huzur dolu bir dünyada kardeşçe yaşayabilmek dileğiyle...

Osman MENTEŞ

ÖZET
DOKTORA TEZİ

2001 YILI SONRASI AFGANİSTAN'A EĞİTİM ALANINDA YAPILAN
ULUSLARARASI YARDIMLAR

MENTEŞ, Osman

Avrasya Araştırmaları Anabilim Dalı

Tez Danışmanı: Prof. Dr. Mustafa TALAS

Temmuz 2020, 164 Sayfa

Bu çalışmanın amacı Afganistan Eğitim Sisteminin tarihi gelişimi, bugünkü durumu, temel sorunları ve bu sorunları çözmek için ülkeye yapılan uluslararası yardımların siyasal, toplumsal ve ekonomik boyutlarını araştırmaktır. Afganistan Eğitim Sisteminin tarihsel gelişimi özet bir şekilde irdelendikten sonra; sistemin bugünkü durumu ve 2001 yılı ABD müdahalesi sonrası dönemden başlanarak, 2020 yılına kadar ülkede yapılan ilk ve orta öğretim ve toplum merkezli eğitim faaliyetleri incelenmiş ve Afganistan'a bahsedilen dönemde yapılan dış yardımların eğitim sistemi içindeki yeri ve sistem üzerindeki etkileri izah edilmeye çalışılmıştır.

Genelde kronolojik sıraya uyulmaya gayret gösterilen bu çalışmanın kaynaklarını kitaplar; makaleler; medya yayınları; alanda yapılan kişisel gözlemler ve öğrenci, öğretmen, bürokrat, politikacı, yardım görevlileri ve proje faydalanıcıları gibi kişilerle doğrudan doğruya yapılan görüşmeler sonucu elde edilen bilgiler ve Birleşmiş Milletler, uluslararası kuruluşlar, yardım yapan devletlere ait kurumların, Afganistan Eğitim Bakanlığının ve Afganistan'da sivil toplum örgütleri ile ilgili işleri yürüten Ekonomi Bakanlığının internet siteleri, yayımları ve raporları oluşturmaktadır.

Ulaşılabilen kaynaklardan toplanan bilgilerin sayısal ve niteliksel analizleri sonucunda; on yıllardır süren savaşlar, iç çatışmalar, fakirlik ve afetlerin Afgan eğitim sektörünü yıkıma uğrattığı ve yaklaşık yirmi yıldır gösterilmekte olan yoğun gayretlerle çok önemli kazanımlar elde edilmesine rağmen, halen kalıcı ve sürdürülebilir çözümlerin bulunamadığı ortaya çıkmıştır. Bu sorunları çözmek için yeterli imkân ve kabiliyeti bulunmayan Afganistan bu yardımlara bağımlı kalmaya

devam etmektedir. Bu çıkmazdan kısa veya orta vadede kurtulması maalesef mümkün görülmeyen Afganistan'a diğer alanlarda olduğu gibi eğitim alanında da uluslararası yardımlar devam etmeli fakat daha sistemli ve daha kapsamlı yapılmalı ve hem devlet hizmetlerinin hem de uluslararası yardımların dağıtılmasındaki coğrafi dengesizlikler giderilmelidir.

Anahtar sözcükler: Afganistan, eğitim, eğitim sistemi, insani kriz, uluslararası yardımlar, insani yardımlar, kalkınma yardımları, Birleşmiş Milletler, hükümet dışı kuruluş, sivil toplum örgütleri (STÖ)

**ABSTRACT
DOCTORAL THESIS**

**THE INTERNATIONAL HUMANITARIAN ASSISTANCE DELIVERED TO
AFGHANISTAN ON EDUCATION AFTER 2001**

MENTEŞ, Osman
Department of Eurasia Studies
Thesis Advisor: Mustafa TALAS, Ph.D.
July 2020, 164 Pages

This study aims to scrutinize historical development, current situation, and main problems of the Afghanistan education system and the political, social, and economic dimensions of international aid to the country that are made to solve these problems. Following a brief analysis of the historical progress of the Afghanistan education system; the current state of the system and primary, secondary, and community based educational activities in the country in the period ensuing the 2001 US intervention and lasting until 2020 and the place of the foreign aid in the education system and its effects on this system are explained.

The resources of this study, which generally efforts to stick to chronological order, encompasses books; articles; media broadcasts; direct observations in the field and the information obtained through interviews with students, teachers, bureaucrats, politicians, relief workers, and project beneficiaries; and websites, reports and periodical publications of the United Nations, international organizations, state-run institutions of the donor countries, Afghanistan Ministry of Education and Ministry of Economy, which carries out non-governmental organizations affairs in Afghanistan.

Based on conclusions derived from the analysis of the data gathered from accessible sources; it has been revealed that the decades' lasting wars, internal conflicts, poverty, and disasters have destroyed the Afghan education sector and unfortunately; no permanent and sustainable solutions could be developed yet despite the significant gains accomplished thanks to intense efforts for nearly two decades. Lacking enough resources and means to solve these problems, Afghanistan remains dependent on aid. Hence, international aid should continue in the field of education as in the other fields more systematically and comprehensively for Afghanistan which is regrettably does not seem to be able to disentangle from this deadlock in the short or

medium run; and geographical imbalances in the distribution of both state services and international aid should be eliminated.

Keywords: Afghanistan, education, education system, humanitarian crisis, international aid, humanitarian aid, development aid, United Nations, Non-governmental Organization (NGO), Civil Society Organization (CSO)

İÇİNDEKİLER

ÖN SÖZ.....	ii
ÖZET	iii
ABSTRACT.....	v
İÇİNDEKİLER	vii
TABLolar DİZİNİ.....	x
HARİTALAR DİZİNİ	xi
KISALTMALAR LİSTESİ.....	xii
GİRİŞ	1
I. Problem Durumu ve Temel Kavramlar	3
II. Araştırmanın Amacı	9
III. Araştırmanın Önemi.....	10
IV. Araştırmanın Yöntemi	11
V. Araştırmanın Sınırlılıkları	12
VI. Varsayımlar.....	13
VII. Tanımlar	14

BİRİNCİ BÖLÜM

GENEL OLARAK İNSANİ KRİZLER VE İNSANİ YARDIMLAR

1.1. İnsani Kriz Kavramı.....	18
1.2. İnsani Krizlerin Nedenleri.....	19
1.2.1. Savaş, Silahlı Çatışma, İşgal ve Saldırılar	19
1.2.2. Afetler ve İklim Değişikliği	21
1.2.3. Ekonomik ve Siyasi Yönetimdeki İstikrarsızlık), Devlet Yıkılması, Kıtık ve Fakirlik gibi Siyasi ve Ekonomik Sebepler.....	24
1.2.4. Salgın Hastalıklar	25
1.3. İnsani Krizlerin Etkileri	26

1.3.1. İnsan Mahrumiyeti	27
1.3.2. Devlet Kırılganlığı	27
1.3.3. Ekonomik Çöküş.....	31
1.3.4. İnsan Hakları İhlalleri	32
1.3.5. Göç ve Yerinden Edilme.....	35
1.3.5.1. Göçe neden olan unsurlar.....	36
1.3.6. Güvenlik Sorunları.....	40
1.4. Uluslararası Yardım, İnsani Yardım, Kalkınma Yardımı	41
1.5. İnsani Yardımın Temel İlkeleri.....	46
1.5.1. İnsancılık İlkesi (The Principle of Humanity)	47
1.5.2. Yansızlık İlkesi (The Principle of Impartiality).....	47
1.5.3. Tarafsızlık İlkesi (The Principle of Neutrality)	48
1.5.4. Bağımsızlık İlkesi (The Principle of Independence)	48
1.6. İnsani Yardımın Tarihsel Gelişimi.....	51
1.6.1. Genel Olarak	51
1.6.2. Soğuk Savaştan Önce ve Soğuk Savaş Sürecinde İnsani Yardım	54
1.6.3. Soğuk Savaştan Sonra İnsani Yardım.....	56

İKİNCİ BÖLÜM

EĞİTİM ÖNEMİ VE İNSANİ YARDIMA MUHTAÇ YERLERDE EĞİTİM

2.1. Genel Olarak Eğitim	60
2.2. Eğitimin Önemi ve Gerekliliği.....	60
2.3. Eğitimin Ekonomik Büyümeye Etkisi	61
2.4. Ülke Kalkınmasında Eğitimin Rolü.....	64

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

AFGANİSTAN'DA EĞİTİM VE ULUSLARARASI YARDIMLAR

3.1. Afganistan'ın 2020 Mayıs Ayı İtibariyle Genel Durumu	69
---	----

3.1.1. Afganistan'ın Coğrafi Durumu	69
3.1.2. Afganistan'ın Jeopolitik ve Jeostratejik Önemi	71
3.1.3. Afganistan Tarihi	77
3.1.4. Afganistan'ın Kültürel ve Demografik Yapısı.....	83
3.1.5. Afganistan'da Sosyoekonomik Durum.....	84
3.1.6. Afganistan'da Güvenlik ve İstikrar Sorunları.....	89
3.2. Afganistan'a Yapılan Uluslararası Yardımlara Genel Bir Bakış.....	90
3.3. Afganistan'da Eğitim Sistemi ve Eğitim Alanında Sunulan Hizmetler.....	93
3.3.1. Geçmişten Bugüne Afganistan'da Eğitim Durumu	98
3.3.2. Dış Güçlerin Afganistan Eğitim Sistemine Yönelik Manipülasyonları... 108	
3.4. 2001 Sonrası Afganistan'a Yapılan Eğitim Yardımları.....	112
3.4.1. Afganistan'a Eğitim Alanında Yapılan Yardımlarına Genel Bir Bakış... 112	
3.4.2. Afganistan'a Eğitim Yardımlarını Yapan Temel Bağışçılar	117
3.4.3. Afganistan'da Dış Yardımlarla Yürütülen Başlıca Eğitim Projeleri	119
3.4.3.1. Karma ve Çok Amaçlı Eğitim Projeleri.....	120
3.4.3.2. Öğretmen Eğitimi Projeleri.....	128
3.4.3.3. Yükseköğretim Alanındaki Projeler	129
3.4.3.4. Müfredat Geliştirme ve Ders Kitabı Çalışmaları	130
3.4.3.5. Okuryazarlık Alanındaki Çalışmalar	132
3.4.3.6. Diğer Projeler.....	132
SONUÇ.....	134
KAYNAKÇA.....	143
ÖZGEÇMİŞ.....	164

TABLolar DİZİNİ

Tablo 1. İnsani yardımlar ve kalkınma yardımlarının karşılaştırılması	43
Tablo 2. 2018 yılında resmi ve özel okullarda eğitim gören öğrencilerin okul seviyesine ve cinsiyete göre dağılımı	101
Tablo 3. Afganistan’da yıllara göre lise eğitimini tamamlayan öğrencilerin tahmini sayısı	102
Tablo 4. Afganistan’da din eğitimi veren okul ve öğrenci sayıları 2018.....	103
Tablo 5. Afganistan’da resmi ve özel okul öğretmen sayıları, 2018.....	103
Tablo 6. Temel Okuryazarlık ve Hızlandırılmış İlköğretim kurs, öğrenci ve öğretmen sayıları, 2018 ve 2019	107
Tablo 7. Anaokulları ve öğrenci ve öğretmen sayıları, 2018	108

HARİTALAR DİZİNİ

Harita 1. Afganistan İlleri ve komşuları	70
Harita 2. Afganistan'ın Asya Kıtasındaki konumu	73

KISALTMALAR LİSTESİ

ACBAR	: Agency Coordinating Body for Afghan Relief and Development / Afgan Yardım ve Kalkınma Ajansları Koordinasyon Yapısı adlı sivil toplum örgütü
ABD	: Amerika Birleşik Devletleri
ADA	: Afghan Development Association / Afgan Kalkınma Birliği adlı sivil toplum örgütü
ADB	: Asian Development Bank / Asya Kalkınma Bankası
AFAD	: Afet ve Acil Durum Yönetimi Başkanlığı
AGİT	: Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı (OSCE)
AKDN	: Agha Khan Development Network / Ağa Han Kalkınma Şebekesi adlı sivil toplum örgütü
AKF	: Agha Khan Foundation / Ağa Han Vakfı adlı sivil toplum örgütü
ALP	: Accelerated Learning Program / Hızlandırılmış İlköğretim Programı
ARTF	: Afghanistan Reconstruction Trust Fund / Afganistan Yeniden Yapılandırma Fonu
Aus-Aid	: Australian Agency for International Development / Avustralya Uluslararası Kalkınma Ajansı
AWEC	: Afghan Women's Education Centre / Afgan Kadın Eğitim Merkezi adlı sivil toplum örgütü
BEACON	: Basic Education Consortium for Afghanistan / Afganistan İçin Temel Eğitim Ortaklığı adlı proje
BM	: Birleşmiş Milletler
BMGK	: Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi / UN General Assembly
BMMYK	: Birleşmiş Milletler Mülteciler Yüksek Komiserliği (UNHCR)
BMZ	: Bundesministerium Für Wirtschaftliche Zusammenarbeit – Almanya Kalkınma İşbirliği Bakanlığı

BRAC	: Bangladesh Rural Advancement Committee / Bangladeş Kırsal Kalkınma Kurulu adlı sivil toplum örgütü
CARE	: Cooperative for Assistance and Relief Everywhere / Her Yere Yardım ve Dayanışma Kooperatifi adlı sivil toplum örgütü
CBE	: Community based education / toplum temelli eğitim (okuryazarlık kursları ve hızlandırılmış ilköğretim kursları gibi tamamlayıcı eğitim faaliyetleri)
CIDA	: Canadian International Development Agency / Kanada Uluslararası Kalkınma Ajansı
CRC	: Child Rights Convention / Çocuk Hakları Bildirgesi
CRS	: Catholic Relief Services / Katolik Dayanışma Hizmetleri adlı sivil toplum örgütü
CSO	: Civil society organization / sivil toplum örgütü veya sivil toplum kuruluşu
DAARTT	: Danish Assistance to Afghan Rehabilitation and Technical Training / Afgan Rehabilitasyonuna Danimarka Yardımı ve Teknik Eğitim isimli sivil toplum örgütü
DACAAR	: Danish Committee for Aid to Afghan Refugees / Afgan Mültecilere Yardım İçin Danimarka Komitesi adlı sivil toplum örgütü
DANIDA	: Danish International Development Agency / Danimarka Uluslararası Kalkınma Ajansı
DFID	: Department of Foreign and International Development / Birleşik Krallık Uluslararası Kalkınma Ajansı
DRC	: Danish Refugee Council / Danimarka Mülteci Konseyi isimli sivil toplum örgütü
ECA	: Education Center of Afghanistan /Afganistan Eğitim Merkezi isimli Amerika Birleşik Devletleri sermayeli eğitim projesi
ECE	: Early Childhood Education / Erken Çocukluk Dönemi Eğitimi (OkulÖncesi Eğitim)

EFA	: Education for All / Herkes İçin eğitim Platformu
EIP	: Education Interim Plan / Geçici Eğitim Planı
EQUIP	: Education Quality Improvement Project / Eğitimin Kalitesini Atırma Projesi
EM-DAT	: Emergency Events Database / Acil Durum Olayları Veri Tabanı
EMIS	: Education Management and Information System / Eğitim Yönetimi Bilgi Sistemi
ESPA	: Education Support Programme to Afghanistan / Afganistan Eğitimine Destek Programı adlı proje
EU	: European Union / Avrupa Birliği
GDP per Capita	: Gross domestic product per capita / kişi başına düşen gayri safi milli hâsıla
GIZ	: Deutsche Gesellschaft für Internationale Zusammenarbeit / Almanya Uluslararası İşbirliği Kurumu
GPE	: Global Partnership for Education / Küresel Eğitim Ortaklığı Birliği
GSMH	: Gayri safi milli hâsıla
HRDB	: Human Resources Development Board / Eğitim Bakanlığı İnsan Kaynakları Yönetim Kurulu
HSTA	: High School Teaching Assistance / Lise Eğitim Yardımı adlı proje
ICRC	: International Committee of the Red Cross / Uluslararası Kızılhaç Komitesi adlı sivil toplum örgütü
ICVA	: International Council of Voluntary Agencies / Gönüllü Kuruluşlar Uluslararası Konseyi
IDA	: Dünya Bankası'na bağlı Uluslararası Kalkınma Birliği (International Development Association)

IDP	: Internally displaced person / ülke içinde yerinden edilmiş kişi - yaşadığı yeri terk edip göç eden ancak ülke dışına çıkmayan vatandaş
IFRC	: International Federation of Red Cross and Red Crescent Societies and the ICRC / Uluslararası Kızıllaç ve Kızılay Toplulukları Federasyonu (ICRC'yi de kapsar.)
IICK	: Independent International Commission on Kosovo / Birleşmiş Milletlere bağlı olarak 1999'da NATO müdahalesini ve etnik temizlik suçlarını araştırmak için kurulan Kosova Bağımsız Uluslararası Komisyonu
IIEP	: International Institute for Educational Planning / Paris'te bulunan UNICEF Uluslararası Eğitim Planlama Kurumu
IMF	: International Monetary Fund / Uluslararası Para Fonu
INSET	: In-service Training Project / Hizmetiçi Eğitim Projesi
IRC	: International Rescue Committee / Uluslararası Kurtarma Komitesi adlı sivil toplum rgt
ISAF	: International Security Assistance Force / NATO Uluslararası Güvenlik Yardım Kuvveti
JACK	: Just for Afghanistan Capacity and Knowledge / Sadece Afganistan için Kapasite ve Bilgi adlı sivil toplum rgt
JICA	: Japan International Cooperation Agency / Japonya Uluslararası işbirliği Ajansı
JoP	: Joint Operating Principles / Ortak Operasyon Prensipleri (Afganistan İnsani Yardım lke Ekibinin tarafından 2019'da yayımlanan insani yardım kuruluşlarının uyması gereken kuralları belirleyen prensipler)
LCEP	: Learning for Community Empowerment Program / Toplumun Gçlenmes için Eğitim Programı adlı proje
LEAF	: Literacy Education Management in Afghanistan / Afganistan'da Okuryazarlık Eğitimi Yönetimi adlı proje

LIFE	: Literacy Initiative for Empowerment / Güçlenme İçin Eğitim adlı proje
MAEPA	: Malaysia Australian Education Programme for Afghanistan / Afganistan İçin Malezya'da Avusturalya Eğitim Programı
MDG	: Millennium Development Goals / Milenyum Kalkınma Hedefleri
MoE	: Ministry of Education / Afganistan Eğitim Bakanlığı
MoEc	: Ministry of Economy / Afganistan Ekonomi Bakanlığı
MSF	: Medecins Sans Frontières / Sınır Tanımayan Doktorlar Örgütü adlı sivil toplum örgütü
NATO	: North Atlantic Treaty Organization / Kuzey Atlantik Antlaşma Organizasyonu
NCA	: Norwegian Church Association / Norveç Kilise Yardımı adlı sivil toplum örgütü
NCS&T	: National Centre of Science and Technology / Milli Bilim ve Teknoloji Merkezi
NESP	: National Education Strategic Plan / Milli Eğitim Stratejik Planı
NGO	: Nongovernmental Organization / Hükümet Dışı Kuruluş, sivil toplum örgütü / kuruluşu
NRC	: Norwegian Refugee Council / Norveç Mülteci Konseyi adlı sivil toplum örgütü
ODA	: Official Development Assistance / Dünya Bankası tarafından sunulan Resmi Kalkınma Yardımları
OECD	: Organisation for Economic Co-operation and Development / Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Örgütü
OXFAM	: Oxford Committee for Famine Relief / Oxford Kıtık Dayanışma Komitesi adlı sivil toplum örgütü

PACE-A	: Partnership Advancing Community-based Education-Afghanistan / Afganistan Toplum destekli Eğitimi İlerletme Ortaklığı adlı sivil toplum örgütü
PRM	: Bureau of Population, Refugees, and Migration / ABD Sığınmacılar ve Göçmenlerle Dayanışma Bürosu
PRT	: Provincial Reconstruction Team / İl Yeniden Yapılandırma Ekibi. ABD ve müttefikleri tarafından 2002 yılında askeri yetkililer, diplomatlar ve yeniden yapılanma uzmanlarından oluşan ve Afganistan'da yeniden yapılanma çabalarını desteklemek için il bazında çalışan bir birimdir. Türkiye'nin Afganistan'daki PRT bölgesi Vardak İlidir.
PVO	: Private Volunteer Organization / Gönüllü Özel Kuruluşlar
RET	: Relief & Resilience through Education in Transition – Geçiş Döneminde Eğitim Aracılığıyla Yardım ve Dayanışma adlı sivil toplum kuruluşu
SAB	: Solidarité Afghanistan Belgique / Belçika Dayanışma Vakfı adlı sivil toplum örgütü
SCA	: Swedish Committee for Afghanistan / Afganistan İçin İsveç Komitesi adlı sivil toplum örgütü
SCI	: Save the Children International / Çocukları Kurtarın Uluslararası adlı sivil toplum örgütü
SIDA	: Swedish International Cooperation Agency / İsveç Uluslararası İşbirliği Ajansı
SSCB	: Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği
STEP	: Strengthening of Teacher Education Project / Öğretmen Eğitimini Güçlendirme Projesi
STESE	: Strengthening of Teacher Education in Special Needs Education Project / Özel İhtiyaç Eğitimcisi Öğretmen Eğitimini Güçlendirme Projesi
STK	: Sivil Toplum Kuruluşu

STÖ	: Sivil Toplum Örgütü
TDK	: Türk Dil Kurumu
TEMP	: Teacher Education Masters Programme / Öğretmen Eğitimi Master Programı adlı proje
TİKA	: Türk İşbirliği ve Koordinasyon Ajansı
UNCTAD	: United Nations Conference on Trade and Development / Birleşmiş Milletler Ticaret ve Kalkınma Konferansı
UNDP	: United Nations Development Programme / Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı
UNESCO	: United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization / Birleşmiş Milletler Eğitim, Bilim ve Kültür Örgütü
UNHCR	: United Nations High Commissioner for Refugees / Birleşmiş Milletler Mülteciler Yüksek Komiserliği (BMMYK)
UNICEF	: United Nations Children's Fund / Birleşmiş Milletler Çocuk Fonu
UNOCHA	: United Nations Office for the Coordination of Humanitarian Affairs / Birleşmiş Milletler İnsani İşler Koordinasyon Ofisi
UNPROFOR	: United Nations Protection Force / Birleşmiş Milletler Koruma Gücü, 1992'de Bosna-Hersek ve Hırvatistan'da kurulan ilk Birleşmiş Milletler Barış Gücü (1995'te kapatılmıştır)
USAID	: U.S. Agency for International Development / ABD Uluslararası Kalkınma Ajansı
WB	: World Bank / Dünya Bankası

GİRİŞ

Dünya tarihi boyunca her dönemde toplumları tehdit eden savaş ve çatışmalar, doğal afetler, kıtlıklar ve salgın hastalıklar insanlık için bir tehdit unsuru olmuştur. İnsanoğlu bu tehdide karşı dönemseller teknolojik imkânları kullanarak mücadele etmiştir. Bu mücadelede, bütün inanç ve düşünce sistemlerinde kutsal kabul edilen insanın can ve mal güvenliğini sağlamak temel ilkesinden hareketle, sözü edilen doğal afet ve insandan kaynaklanan krizlerin etkisine karşı insanı korumak amaçlanmıştır. Zaman içerisinde hem insani krizler hem de krizlere karşı uygulanan çözümler yavaş yavaş ilerleyen bir gelişme göstermiştir. İkinci dünya savaşı sonrasında ise bu gelişme ivme kazanmış ve hızla ilerleyen bilişsel, kurumsal, siyasal ve teknolojik ilerlemeler, insani krizlere müdahale konusuna da yansımıştır. Böylece insani yardım yeni bir sektör olarak iş dünyasındaki ve dış politikadaki yerini almıştır.

Modern dünyanın yeni kavramlarından biri olan “insani yardım” terimi, iç savaşa sürüklenen, doğal afetlere maruz kalan, yıkılan veya zayıflayan ülkelere ve bu ülkelerden kaçan mültecilere diğer ülkeler tarafından yapılan yardımları ifade etmektedir. Sanayi Devrimi ve teknolojik gelişmelerin etkisiyle savaşlar çok daha geniş kitleleri etkilemeye ve yardıma muhtaç hale gelen insanların sayısını artmaya başlamıştır. Fakat teknolojinin ve ulaşım olanaklarının gelişmesiyle bu kitlelere erişim de kolaylaşmış ve böylece yeni bir uluslararası insani yardım modeli ortaya çıkmıştır.

Bu yardımların bir kısmı politik amaçlar taşımakla eleştirilse de, insanlık için büyük bir yarar sağladığı ve muhtaç, çaresiz ve umutsuz durumdaki mültecilerin temel biyolojik ihtiyaçlarına çözümler ürettiği ve birçoğunun hayatını kurtardığı muhakkaktır. 1999 Marmara depreminde Türkiye Cumhuriyeti Devletine yabancı devletler ve yardım kuruluşları tarafında yapılan yardımlar yanında Suriye, Irak, Yemen, Afganistan, Bangladeş, Myanmar, Kosova, Bosna Hersek, Somali, Yemen, Sudan, Güney Sudan, Panama ve Venezuela gibi ülkelere Türk Kızılay’ı, AFAD (Afet ve Acil Durum Yönetimi Başkanlığı) ve TİKA (Türk İşbirliği ve Koordinasyon Ajansı) gibi kuruluşlar da dâhil olmak üzere birçok uluslararası aktörün yaptığı katkılar hafızalarda tazeliğini korumakta ve büyük kısmı halen devam etmektedir.

TİKA tarafından yayımlanan Kalkınma Yardımları Raporuna göre (2019a: 110) dünyada en çok dış yardım yapan ülkeler ABD, Batı ve Kuzey Avrupa Ülkeleri, Kanada, Avustralya, Japonya, Suudi Arabistan, Birleşik Arap Emirlikleri, Kuveyt ve

Türkiye'dir. Rapora göre Türkiye'nin 2018 yılında gerçekleştirdiği toplam dış yardım tutarı 6,7 milyar doları Suriyelilere yönelik yardımlar olmak üzere toplam 7,35 milyar dolar olmuştur. TİKA'nın Development Initiatives adlı kuruluşun verilerine dayandırdığı iddiasına göre 2018 yılı içerisinde 8,4 milyar dolar ile tutar bakımından en çok insani yardım yapan ülke Türkiye olmuştur. Türkiye'yi, 6,6 milyar dolar ile ABD izlemektedir. Türk STK'larının 2018 yılı içerisinde sağladığı toplam acil ve insani yardım miktarı ise 590 milyon dolar olmuştur (TİKA, 2019a: 108).

Afganistan İslam Cumhuriyeti 1970'li yıllardan beri savaş, işgal, iç çatışma, siyasi istikrarsızlık ve fakirlik gibi nedenlerle çok zayıf düşmüş bir devlettir. Temel devlet fonksiyonlarını ve kamu hizmetlerini sağlamakta zorlanan bu devlet herhangi bir afet veya kriz durumunda vatandaşlarına yardım etme kapasitesine sahip değildir. Bu nedenle ülkede devam etmekte olan veya yeni ortaya çıkabilecek insani krizlere müdahale etmek için ve devlet fonksiyonlarını güçlendirmek için ülkeye eğitim dâhil hemen hemen bütün alanlarda çok miktarda uluslararası yardım yapılmaktadır.

Bu çalışmada Afganistan İslam Cumhuriyeti'ne yapılan bu yardımlardan 2001 yılı ve sonrasında eğitim alanında yapılan insani yardımlar ele alınmaktadır. Önce konuyla ilgili kavramlar tanımlanmakta, yazın gözden geçirilmekte ve daha sonra ulaşılabilen kaynakların incelenmesi sonucu elde edilen veriler analiz edilerek mantıksal bir çıkarım yapılmaktadır. Buna göre Afganistan Eğitim Sisteminin; savaşların ve siyasal sıkıntıların etkisinde kalmış ve siyasal değişimlere bağlı olarak birçok kez manipülasyona uğramış bir alan olduğu ortaya çıkmaktadır. İstikrarsızlık ve savaşlardan önceki dönemlerde bile uluslararası yardımlara ihtiyaç duyacak kadar zayıf olan Afganistan Eğitim Sistemi, iç savaşlar ve karışıklıklar döneminde daha da kırılgan hale gelmiştir. Halen devam etmekte olan bu güvensiz ortama rağmen, Afganistan eğitiminde ulusal düzeyde sık sık düzenlemelere gidilmiş ve başta Birleşmiş Milletler ajansları olmak üzere birçok uluslararası kuruluş bu düzenlemelere önemli destek sağlamış olsa da sözü edilen destekler eğitim sisteminin bünyesine meydana gelen yıkımlar ve hasarlara göre oldukça zayıf kalmıştır.

2001 yılından itibaren Afganistan Eğitim Bakanlığının uygulamaya koyduğu stratejik düzenlemeler; birçok ülke, uluslararası yardım kuruluşu, kamu kuruluşu ve sivil kuruluşunun destekleriyle büyük ölçüde tamamlanarak Afganistan Eğitim Sistemi yeniden yapılanma ve gelişim sürecine girmiştir. Bu düzenlemeler devamlı güncellenerek uluslararası yardım kuruluşlarının ekonomik, sistemik, stratejik ve

operasyonel destekleriyle günümüze kadar gayretli bir şekilde sürdürülmüştür. Ancak, ciddi ekonomik ve yönetsel yetersizlikler eğitimin gelişmesine engel olmakta ve sektörün dış yardımlara bağımlı hale gelmesine neden olmaktadır. Afganistan Eğitim Sistemi ekonomik ve teknik kapasite açısından uluslararası camiadan gelecek yardımlara bağımlı kalmaya devam etmektedir.

I. Problem Durumu ve Temel Kavramlar

Yardım kelimesi Büyük Türkçe Sözlüğe göre “kendi gücünü ve imkânlarını başka birinin iyiliği için kullanma, bağış, bir ülkeye bağış veya borç olarak verilen para, hizmet ve ihtiyaç maddeleri, işlerin daha etkin ve verimli olabilmesi için sağlanan katkı ve destek gibi çeşitli anlamlara gelmektedir (Türk Dil Kurumu [TDK], 2020). **Sosyal yardım kavramı** ise muhtaç durumda olan kişilere belirli çerçeveler içerisinde maddi veya maddi olmayan, aynı veya nakdi yardımların sağlanması anlamına gelmektedir (Taşçı, 2008: 129). Yakın yüzyıllara kadar aile içi, akrabalık, kabile-aşiret, komşuluk ve dini inançlar ekseninde şekillenmiş olan sosyal yardım olgusu; günümüzde büyük oranda devlet tarafından karşılıksız olarak yapılan aynı ve nakdi transferleri ifade etmektedir (Yuvalı, 2018: 384).

Hayatın her alanında ortaya çıkan yardımlaşma ihtiyacı; yoksulluk, kıtlık ve açlık gibi unsurların artmasıyla daha da önem kazanmakta ve böyle sıkıntılı bir durumda olan insanlara yardım etmek ahlaki bir ilke haline gelmektedir. Zaten yardımlaşma olgusunun tam merkezinde de bu ahlaki ilke bulunmaktadır. Yardımda bulunan, karşı tarafın içinde olduğu koşullardan dolayı zor durumda olduğunu anlayarak ona yardımcı olurken, esasında kendisinin de “muhtaç” bir varlık olduğu ve gerekirse kendisine de yardımda bulunulacağını da farkına varmaktadır. Benzer şekilde bu ilke dinlerde ve medeniyetlerde de yerini almaktadır. Hemen hemen bütün dinler ve medeniyetler yardımlaşmaya temel ilkelerden biri olarak vurgu yaparak insan tabiatında var olan bu duyguya yanıt vermektedir.

İnsanî yardım kavramı ise sözlüklerde doğal afetler, kuraklık, kıtlık, savaş ve toplumsal çatışmalardan dolayı açlık, susuzluk, evsizlik, salgın hastalık ve güvende olmama gibi tehlikelere maruz kalan insanlara gıda, su, ilaç, battaniye ve kalacak yer gibi temel insani ihtiyaçlarını karşılamak için verilen yardımları ifade eder. Genelde gelişmiş ülkeler bu tür yardımları kendi imkânlarıyla sağlayabilmekte fakat az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler dışarıdan gelecek insani yardıma ihtiyaç

duymaktadırlar. Bu nedenle insani yardım, Afet ve Acil Durum Yönetimi Başkanlığı (AFAD) Açıklamalı Afet Yönetimi Terimleri Sözlüğünde (2020) uluslararası toplumun istikrarını sürdürmesi noktasında önemli bir unsur olan ihtiyaç sahibi insanlara ekonomik, askerî ve siyasal amaçların tamamen dışında yapılacak arama-kurtarma, acil sağlık hizmetleri, beslenme ve barınma gibi alanlardaki yardım ya da yardımlar ifadeleriyle açıklanmaktadır.

Başka bir deyişle insani yardım; insani bir kriz yaşandığında gıda, su, ilaç, battaniye ve barınma gibi acil ihtiyaçlara çözüm üretmek amacıyla yapılan hızlı ve nispeten kısa süreli faaliyetler olarak tanımlanabilir. Kalkınma yardımları ise ihtiyaç olan bölgelerde sosyoekonomik gelişim ve kalkınmayı destekleyerek ülkelerin kendi kendine yeter seviyeye ulaşmalarını sağlamak amacıyla yapılan daha planlı, daha kapsamlı, daha masraflı ve daha uzun vadeli faaliyetleri ifade etmektedir. Hem insani yardımlar hem de kalkınma yardımları parasal olarak ve direk mal ve hizmet şeklinde yapılan katkıları birlikte ihtiva ederler. Nakdi yardım ya da parasal yardım; nakit para, çek veya banka havalesi olarak verilen destekleri, aynı yardım ise direkt mal veya hizmet olarak yapılan yardımları ifade eder.

Modern dönemlerin kavramlarından biri olan “insani yardım” terimi, günümüzde Batı’da ve Doğu’da bütün kültürlerde küçük farklılıklarla da olsa kullanılmaktadır. Modern insani yardım düşüncesi, 19. yüzyıl Avrupa’sında ortaya çıkmış, dünyaya da buradan yayılmıştır. İlk kez Avrupa’da 19. yüzyılda askerî tıpla ilgili alanda uygulamaya başlanan insani yardım çalışmaları, aynı dönem içinde sömürge ülkelerinde de uygulanmıştır. Batı’da yaşanan Sanayi Devrimi, Avrupa toplumlarından başlayarak Avrupa ile ilişkilerde bulunan toplumları etkileyecek bir sürecin başlamasına neden olmuştur. Sanayi Devrimine bağlı olarak ortaya çıkan teknolojik gelişmelerin etkisiyle savaşlar çok daha geniş kitleleri etkilemeye başlamıştır (Aytaç, 2014: 115-118). Bu süreçte bir taraftan yardıma muhtaç kesim içinde olanların sayısında artış olurken, diğer taraftan da teknolojinin ve ulaşım olanaklarının gelişmesiyle, savaş ya da doğal afetten dolayı mağduriyet içinde kalmış kitlelere yardım ulaştırmayı kolaylaştıracak yeni bir uluslararası insani yardım modeli ortaya çıkmıştır.

Aynı dönemde dünyanın farklı bölgelerinde yaşanan krizlerde rol almak üzere çeşitli yardım kuruluşları ortaya çıkmıştır. 1868 yılında Osmanlı İmparatorluğu’nda hasta ve yaralı askerlere yardımcı olmak için kurulmuş olan Hilal-i Ahmer Cemiyeti

günümüzde Türk Kızılay'ı adıyla hem Türkiye'de hem de uluslararası arenada insani yardım faaliyetlerine devam etmektedir. Benzer şekilde Japonya'da 1877'de ülkede Güneybatı İsyancıları adı verilen süreçte mağduriyete uğrayan halkı desteklemek amacıyla kurulmuş olan Japon Milli Topluluğu (Japanese National Society) milli ve uluslararası düzeye insani yardım faaliyetlerine devam etmektedir (Kayagil, 2016: 1771-1772). 20. yüzyılda yaşanmış olan iki büyük dünya savaşı da Birleşmiş Milletler başta olmak üzere günümüzde insani yardım faaliyetlerine devam eden birçok insani yardım kuruluşunun doğmasına zemin hazırlamış ve böylece yeni bir sektör meydana gelmiştir.

İnsan hayatıyla doğrudan ilgili olduğu için tarihin bütün dönemlerinde büyük ölçüde önem taşıyan insani yardım olgusunda II. Dünya Savaşı sonrasında iki farklı yaklaşımın olduğu görülmektedir. Bu iki yaklaşım, Soğuk Savaş dönemi ve Soğuk Savaş sonrası dönem yaklaşımlarıdır. İlk olarak realist politik yaklaşımın egemen olduğu Soğuk Savaş döneminde devletler küresel çapta ekonomik oyuncular olarak öne çıkmaya başlamışlardır. Bu dönem içinde insani yardımla ilgili konularda sayısı çok az hükümet dışı kuruluş (non-governmental organization - NGO) yani sivil toplum örgütü (STÖ) olmakla beraber genel olarak ulus devletlerin bünyesi altında uzmanlaşmış kuruluşlar, reel politik etkilerle ve bundan dolayı da belirli kısıtlar çerçevesinde insanlığı krizlere karşı koruma görevi üstlenmişlerdir. Fakat sözü edilen kısıtlara karşın bu dönemin, insani yardımla ilgili olarak kesimlerin birçoğu tarafından günümüzde desteklenen modern ilkelerin tespit edildiği dönem olduğu da ifade edilmelidir.

Soğuk savaş döneminin sona ermesiyle birlikte daha liberal ve hatta ticari bir anlayış ortaya çıkmış ve ulusal ve uluslararası alanda faaliyet gösteren hükümet dışı sivil toplum örgütlerinin sayısında büyük artışlar görülmüştür. Yıllar içerisinde çok büyük sermayelere sahip CARE International, Medicins Sans Frontières (Sınır Tanımayan Doktorlar) Save the Children (Çocukları Kurtarın), IRC (International Rescue Committee-Uluslararası Kurtarma Komitesi), NRC (Norwegian Refugee Council - Norveç Mülteci Konseyi), DRC (Danish Refugee Council - Danimarka Mülteci Konseyi), GIZ (Deutsche Gesellschaft für Internationale Zusammenarbeit, GmbH - Alman Uluslararası İşbirliği Topluluğu), BRAC (Bangladesh Rural Advancement Committee – Bangladeş Kırsal Alan İlerleme Komitesi), OXFAM

(Oxford Committee for Famine Relief – Oxford Kıtılıktan Kurtarma Komitesi) ve benzeri birçok kuruluş hızla büyüyerek sektörün liderleri haline gelmişlerdir.

19. yüzyılda ortaya çıkan ve geleneksel yardım modellerinden farklı nitelikleri olan modern insani yardım modeliyle ilgili tartışmalar günümüzde de devam etmektedir. Modern zamanla birlikte insani yardım modelinin kazandığı “uluslararası” özellik; devletler, uluslararası örgütler, şirketler, sivil toplum kuruluşları ve bireysel bağışçılar gibi uluslararası toplumun çeşitli unsurlarını da insani yardımın faktörleri haline getirmiştir. Söz konusu faktörlerin kurumsal, normatif ve politik yaklaşımları, insani yardım politikalarını da etkilemektedir. Batılı devletler ve yardım kuruluşları tarafından uygulanan yardım politikaları, Batı'nın “üçüncü dünya” ülkeleriyle geliştirmiş olduğu ilişki tipini ortaya koyduğu, yardım edilen tarafın bağımlılığında artışa neden olduğu, Batılı devletlerin eski sömürge bölgelerinde yeniden egemenlik kurmak amacıyla söz konusu alanı yeni bir araç haline getirdiği gerekçesiyle eleştirilmektedir. Hâlbuki kırsal kalkınmanın temel prensiplerinden biri olan “bağımlılık yaratmamak” prensibine göre yardım çalışmaları geçim güvenliği açısından insanları, kendi ayakları üzerinde durarak yaşamlarını sürdürebilecek hale getirmeli ve yardımlara bağımlı hale sokmamalıdır (Tolunay ve Akyol, 2006: 125).

İnsani yardım ifadesinin zihinlere “yardım sırasındaki muhtaç insanlar” ve “yardım kolileri” imgesini getirmesi, insani yardımın yalnızca acil yardımlarla sınırlı olduğu ya da kalkınma odaklı yaklaşımlardan uzak olduğu şeklinde bir başka tartışmaya yol açmaktadır. İlk yıllarda ayrı olarak ele alınan kalkınma yardımları günümüzde artık insani yardımla hatta barış sağlama (peacebuilding) kavramlarıyla iç içe geçerek triple-nexus (üçlü bağ)¹ şeklinde bir yaklaşıma doğru devam etmektedir (Gönüllü Kuruluşlar Uluslararası Konseyi/ International Council of Voluntary Agencies [ICVA], 2018; 1). Yeni yaklaşımlar nüfus ve toplum merkezli politikalarından yani mülteci ve IDP merkezli anlayıştan bölge merkezli politikalara doğru kaymaktadır. Bu değer ve anlayış kayması (paradigm shift) göç krizlerinin sadece göç eden kitleleri değil, aynı zamanda göç alan toplumları da etkilediği ve dolayısıyla göç alan bölgelerdeki tüm toplumların da desteklenmesi gerektiği gerçeği üzerine kuruludur (Beegle ve Luc, 2019: 228). Önce Orta Doğu ülkelerinde pilot

¹Daha fazla bilgi için bkz. ICVA-Reliefweb web sayfası: https://reliefweb.int/sites/reliefweb.int/files/resources/ICVA_Nexus_briefing_paper%20%28Low%20Res%29.pdf.

uygulamaları başlatılan yeni kompakt model artık diğer bölgelerde de uygulanmaya başlanmıştır. İnsani yardım çevreleri bu yeni anlayışın göç krizlerine müdahalede çok önemli başarılarla imkân vereceği umudunu taşımaktadır.

1990 sonlarında insani krizler sırasında eğitim sektörü acil durum sürecinin ne kadar süreceğini, gayri resmi eğitimin kapsama dâhil olup olmaması gerektiğini, eğitimin insani yardım kapsamında mı yoksa kalkınma alanında mı yer alması gerektiğini ve eğitime öncelik vermeyen acil insan yardım faaliyetleri ile aktörlerinin kriz durumlarında tecrübesi olmayan kalkınma yardımları arasında kaldığı için tartışmalara neden olmuştur. (UNESCO, 2015: 105). O yıllarda doğal olarak insani yardım kuruluşlarının acil durumlarda eğitim hizmeti verme kapasiteleri çok düşüktür. 2000 yılından itibaren kriz durumlarında eğitim hizmetleri yeni bir sektör olarak ele alınmaya başlamıştır ve Kuruluşlar Arası Acil Durumlarda Eğitim Şebekesi (Inter-Agency Network on Education in Emergencies - INEE) kurulmuştur. Birleşmiş Milletlere bağlı kuruluşlar ve 170 ülkeden STÖ temsilcilerin katılımıyla çatışma ve afet gibi acil durumlarda uygulanacak eğitim yardımları için hazırlık, uygulama ve koordinasyon standartları ilan edilmiştir.

İnsani yardım faaliyetlerinin yumuşak güç² aracı haline getirilme tehlikesi, yardımcı olunan gruplara saygı ve katılımlarının sağlanış şekli, insani yardımın psikolojik yönü, insani yardım prensipleri, insani yardım kavramının farklı toplumlarda ve zihinlerde algılanış şekli, ideal insani yardım modeli, insani yardımda verimlilik (Aytaç, 2014: 179), bazı ülkelerin uluslararası yardıma bağımlı hale gelmesi ve gizli amaç ve ajanda şüphesi gibi temalar alandaki diğer tartışma konularından bazılarıdır.

Sağlık, arama – kurtarma, eğitim, mülteci kamp yönetimi, iş bulma yardımı, iş kurma yardımı, hukuki destek, WASH (water, sanitation ve hygiene / su, temizlik ve hijyen), koruma, toplum içi uzlaş, rehabilitasyon ve insani diplomasi gibi birçok alanda muhtaç insan topluluklarına destek veren, bazı durumlarda devletlerin

²Yumuşak güç kavramı fiziki ve ekonomik güç gibi sert tedbirlerin tersine, bazı durumlarda bir ülkeye istenen bir faaliyeti yaptırmak veya yaptırmamak için tehdit veya kandırma yollarına başvurmadan, işbirliği yaparak ya da çekicilik unsurlarını kullanarak sonuç elde etmek olarak açıklanabilir. Yumuşak güç, davranış spektrumu olarak gündemi yaratma, cazibe ve yanına çekmeyi kullanır. Kurumlar, değerler, kültür ve politikalar yumuşak gücün başlıca kaynakları arasındadır. Daha fazlası için bakınız: Tuba Çavuş. Dış Politikada Yumuşak Güç Kavramı ve Türkiye'nin Yumuşak Güç Kullanımı, s.24, <http://iibfdergisi.ksu.edu.tr/download/article-file/107654> adresinden 15.12.2018'de alınmıştır.

ulaşmakta zorlandığı yerlere uzanan, bürokrasinin tıkanıklık yaşadığı alanlarda daha işlevsel ve rahat hareket imkânı bulan ve acil ihtiyaçlara cevap vermenin ötesinde yaşam şartlarını normal düzeye getirmek için uzun vadeli çözüm önerileri getiren, bundan dolayı faaliyet alanları geçici yardım çözümleri bulmanın çok ötesinde olan insani yardım modeli; insanlığın acil ve orta vadeli ihtiyaçlarına çözüm üreten önemli bir araçtır.

Bu aracın temel oyuncularını yukarıda bir kısmı sayılan sivil toplum örgütleri (STÖ) veya diğer adıyla Sivil Toplum Kuruluşları (STK) gibi özel sektör aktörlerinden ve devletler ve devletlerarası resmi kuruluşlardan oluşan iki biçimde tezahür etmektedir. Birleşmiş Milletler, Kızılay, Kızıllaç, USAID (United States Agency for International Development – Birleşik Devletler Uluslararası Kalkınma Ajansı), BMZ (Bundesministerium Für Wirtschaftliche Zusammenarbeit – Almanya Kalkınma İşbirliği Bakanlığı), DFID (Department of Foreign and International Development – Birleşik Krallık Uluslararası Kalkınma Ajansı), CIDA (Canadian International Development Agency – Kanada Uluslararası Kalkınma Ajansı), DANIDA (Danish International Development Agency / Danimarka Uluslararası Kalkınma Ajansı), SIDA: (Swedish International Cooperation Agency / İsveç Uluslararası İşbirliği Ajansı), TİKA (Türk İşbirliği ve Kalkınma Ajansı) ve PRM (Bureau of Population, Refugees and Migration – ABD Nüfus, Mülteci ve Göç Dairesi) gibi devletlere ait kuruluşlar veya devletlerarası kuruluşlar başlıca resmi aktörlerdir. Bu kuruluşlar günümüzde akut veya kronik krizler yaşayan Filistin, Suriye, Yemen, Afganistan, Irak, Myanmar, Yemen, Somali, Sudan, Güney Sudan, Panama, Venezuela ve Ukrayna gibi ülkelerde ve bu ülkelerden mültecilerin göç ettiği Türkiye, Ürdün, Lübnan, Pakistan, İran, Türkmenistan, Meksika ve Bangladeş gibi ülkelerde yoğun olarak faaliyetlerini sürdürmektedirler.

Bu çalışmanın ana temasını teşkil eden Afganistan, 20. yüzyılın son bölümünde SSCB'nin, 21. yüzyılın başlangıcında da Amerika Birleşik Devletleri'nin işgaline uğramıştır ve bu nedenlerle son elli yılda tarihinin en sıkıntılı dönemini yaşamaktadır. SSCB, Afganistan'ı işgal etmesinden sonraki on beş yıllık süreçte, özellikle ekonomik sıkıntılar nedeniyle dağılma sürecine girmiş ve yıkılmıştır. Önce Mücahitler (Mücahidin) adlı dini örgütün yönetimine daha sonra da Taliban isimli dini örgütün kontrolüne geçen Afganistan, 11 Eylül saldırıları sonrası ABD ve müttefikleri tarafından vurulmuş ve müdahale sonrasında yeni bir yönetim

kurulmuştur. 2001 yılında başlayan ve ABD Başkanı Obama'nın "ABD tarihinin en uzun savaşı" olarak nitelendirdiği bu müdahale beklenenden de uzun sürmüş ve yabancı askerler ancak 2014 yılının sonunda ülkeden çekilmeye başlayabilmiştir (ABD Dış İlişkiler Konseyi/Council on Foreign Relations-[CFR], agis, 2020).

Bu süreçten sonra diğer birçok ülkeyle birlikte ABD de Afganistan'da varlığını sürdürmüştür; bu ülkede yönetimin ve devlet kurumlarının yeniden tesis edilmesi ve ülkenin tekrar inşa edilmesi doğrultusunda alt yapı çalışmaları, endüstri, işsizlik ve eğitimle ilgili sorunların çözülmesi için bazı adımlar atmaya başlamıştır (Kılıç, 2015: 50-55). 2001 yılı öncesinde Taliban Rejimi tarafından ülkeden kovulan ve personeli tutuklanan uluslararası yardım kuruluşları da yavaş yavaş ülkeye dönmeye başlamış ve nispi bir şekilde iyileşen güvenlik ve istikrar süreci, ülkede faaliyet gösteren yardım kuruluşu sayısında ciddi bir artışa yol açmıştır. Fakat takip eden yıllar içerisinde uluslararası yardım kuruluşlarının varlığı giderek azalma eğilimine girmiştir. Ekonomi Bakanlığı NGO İşleri Genel Müdürlüğü verilerine göre 2016 yılı başlangıcında 2399 olan yardım kuruluşu sayısı 2017 yılında 1846'ya 2018 yılında 1656'ya düşmüştür (Afganistan Ekonomi Bakanlığı/Ministry of Economy [MoEc] 2018: 1; 2019: 1). Bu düşüşün nedenleri ayrı bir araştırma konusu olsa da, üçüncü bölümde kısaca değinilmiştir.

Afgan halkının ve devletinin uluslararası yardım kuruluşlarına ve bunların sunduğu hizmetlere yaklaşımı genelde pozitifdir. Ayrıca Türklere, Araplara, Hintlilere ve bu ülkelerden gelen yardım kuruluşlarına tarihi, dini ve kültürel bağlar sebebiyle çok özel bir misafirperverlik ve sevgi dolu bir yaklaşımla davranmaktadırlar. Ayrıca genelde ülkenin kuzeyinde yaşayan Özbek, Türkmen, Kızılbaş ve Aymak azınlıkların Türkiye'ye ve Türklere karşı çok derin ve belirgin bir sempaticileri vardır. Jelinek tarafından yapılan bir araştırmada (2006: 17-18) ankete katılan Afganların çoğu yerel ve uluslararası STÖ'leri çok başarılı bulmuşlardır. İl bazındaki hükümet görevlisi katılımcılar da birkaç eleştiride bulunmakla beraber özellikle ülkede uzun zamandır faaliyet gösteren STÖ'leri başarılı bulmuşlar ve bunların yerel liderliği, sosyal yapıyı ve toplumsal ilişkilere saygılı bir şekilde faaliyet yürütmelerini takdir etmişlerdir.

II. Araştırmanın Amacı

Çalışma, milenyumun başlangıcından 2020 yılına kadar fakir, yıkılan veya doğal afet, savaş, iç çatışma, kuraklık veya kıtlık gibi nedenlerle yardıma muhtaç

kalan ülkelere yapılan insani yardımlara değinerek, okuyucuya genel bilgiler verildikten sonra; 2001’de Taliban Rejiminin yıkılmasından sonra yeniden kurulan Afganistan İslam Cumhuriyeti’ne eğitim alanında yapılan uluslararası insani yardımları, yardım yapan aktörleri, bu yardımların amaçlarını, uygulama şekillerini ve elde edilen sonuçları ortaya koymayı amaçlamaktadır.

Araştırmada aşağıdaki sorulara cevap aranmaktadır:

1. Afganistan’a 2001 ve 2020 yılları arasındaki süreçte eğitim alanında hangi yardımlar, nasıl, kim tarafından ve hangi amaçlarda yapılmaktadır?
2. Bu yardımlar yeterli midir, etkili ve verimli midir?
3. Varsa eksiklikler veya hatalar nelerdir?
4. Çözüm önerileri neler olabilir?

Çalışmanın, kapsamı bakımından iki boyutu vardır. Bu boyutlardan ilkinde genel olarak insani kriz, insani yardım ve eğitim kavramları üzerinden durulurken; ikinci boyutunda ise yaşadığı bazı insani krizlerden dolayı insani yardıma muhtaç olan Afganistan İslam Cumhuriyeti’ne insani yardım kapsamında yapılan yardımlar, özel olarak da 2001 yılı ile 2020 yılı arasında eğitim alanında yapılan yardımlar incelenmektedir. Bu çerçevede çalışmanın kapsamlı amacı; elde edilebilen kaynakların sunduğu bilgiler ışığında inceleme ve çözümlenmeler üzerinden üretilen sonuçlar ve çıkarımlar ile insani yardım kavramıyla ilgili literatüre bir katkıda bulunmak; Afganistan’da yaşananlarla ilgili bilgiler sunmak; benzer çalışmalarla karşılaştırmak ve bu alanda çalışmalar yapan öğrenciler, bilimsel araştırmacılar, gazeteciler, akademik personel, bağış yapan kuruluş ve ülke temsilcileri ve hükümet dışı insani yardım kuruluşlarının karar alma mekanizmalarında görev alan yöneticiler için muhtemel çözüm önerilerini sıralamak suretiyle konuya ışık tutmaktır.

III. Araştırmanın Önemi

Silahlı çatışmalar, doğal afetler ve diğer krizlerden dolayı ulusal ve uluslararası insani yardım kuruluşları tarafından muhtaç insanlara yönelik insani yardımların hangi düzeyde etkili olduğunun değerlendirmesi, söz konusu yardımların insanların ihtiyaçlarını ne kadar giderdiğinin araştırılması ve yardımların amaçlara ve hedeflenen kişi ve kitlelere ulaşip ulaşmadığının tespiti büyük öneme sahiptir. Çünkü birçok zorlukla muhtaç toplumlara ulaşan insani yardımlar verimli olarak değerlendirilmezse, nitelikli ve başarılı uygulamalar devam ettirilmezse ve hatalardan

ders çıkarılmazsa, sonraki dönemlerde karşılaşılabilecek insani krizlerin atlatılması daha zor hale gelecektir. Ayrıca sözü edilen yardımların ilkeli ve sistematik olarak dağıtılması ve hedeflenen amaçlara ulaşılması, insani yardım sisteminin gelişimi ve insani yardım faaliyetlerinin ihtiyaçlara cevap verecek kapasiteye ulaşabilmesi bakımından kritik bir öneme sahiptir. Bundan dolayı insani yardımlar analiz edilirken etkililik ve etkinlik düzeyleri iyi değerlendirilmelidir.

Bu unsurlardan hareketle araştırmanın temel başlığını “Afganistan’a Eğitim Alanında Yapılan Uluslararası Yardımlar” oluşturmaktadır. Afganistan Eğitim Sistemi yetersiz okul binaları ve donanımı kötü eğitim kurumları, ders kitapları dâhil eğitim araç ve gereçlerinin eksik olması, yetersiz öğretmen maaşları, okula gidemeyen milyonlarca çocuk ve kırtasiye giderlerini karşılayacak gücü olmayan aileler gibi birçok ekonomik faktör ve okulların saldırıya uğraması, yıkılması ve kapanması gibi güvenlik meseleleri altında ezilmektedir. Bu sorunları çözmek için gerekli ekonomik güç ve operasyonel kabiliyetlere sahip olmayan Afgan toplumu ve devlet yönetiminin kesinlikle yardıma ihtiyacı vardır. Ancak bu yardımların amaçları, verimliliği, etkinliği, illere göre dağılımları gibi konularda yapılan araştırmalar çok az sayıdadır ve genellikle yerel hükümet kuruluşlarının, yardım kuruluşlarının ve Birleşmiş Milletler gibi hükümetler arası kuruluşlarının periyodik yayınları ve üniversite öğrencilerinin mütevazı proje çalışmalarından ibarettir ve dağınık şekildedir. Bu çalışma Afganistan Eğitim Sistemini, uluslararası insani yardım kuruluşlarının bu alandaki yardımlarını ve bu konuları inceleyen bilimsel çalışmalarını büyük ölçüde ve toplu olarak ele alması bakımından önemlidir. Araştırma süreci boyunca resmi görev sayesinde ülkeye sıkça seyahat edilebilmesi ve bu görevdeki üst düzey yönetici sıfatı gereği bakanlıklar, eğitim kuruluşları ve uluslararası yardım kuruluşları yetkilileri, öğrenciler, kursiyerler ve proje faydalanıcıları işbirliği içinde olunması; doğrudan doğruya ve dolaylı olarak kaynaklara ulaşabilme açısından göreceli bir avantaj sağlamaktadır.

IV. Araştırmanın Yöntemi

Araştırma konusu tanımlama, açıklama ve örneklendirme yöntemleri kullanılmak suretiyle tarih, uluslararası ilişkiler, sosyoloji, ekonomi ve eğitim bilimleri başta olmak üzere birçok farklı disiplin ve bilim dalı çerçevesinde ele alınmaya çalışılmıştır. Kaynak olarak Afganistan’ın Başkenti Kabil’de ve Belh, Faryab, Helmand, Cevizcan, Kandahar, Host, Logar, Nangarhar, Paktiya, Paktika,

Sar-e Pul ve Uruzgan illerinde yerinde yapılan doğrudan gözlemler ve üst düzey yetkililerle ve proje faydalanıcılarıyla yapılan özel görüşmeler; alanda yayımlanmış kitap, makale ve dergi gibi bilimsel yayımlar; medya yayınları ve Afgan ve yabancı devlet kurumları ve uluslararası kuruluşların internet siteleri, raporları ve periyodik yayınlarından faydalanılmıştır. Bu kaynaklardan elde edilen nicel ve nitel veriler analiz edilerek Afganistan'a eğitim alanında yapılan yardımların geçmişte ve hal-i hazırdaki durumları ortaya çıkarılmaya çalışılmıştır.

V. Araştırmanın Sınırlılıkları

Araştırmada Afganistan İslam Cumhuriyeti'ne yapılan insani yardımlar ele alınmıştır. Ülkeye yapılan insani yardımların büyüklüğü dikkate alındığında bu kavramsal çerçeve sınırlandırılmış ve sadece eğitim alanındaki yardımlara indirgenmiştir. Kapsam zamansal olarak da daraltılarak sadece 2001-2020 yılları arasındaki yardımlar ele alınmıştır. Yine de araştırma, bu konularda okuyucuya önemli miktarda aydınlatıcı bilgi sunabilmektedir.

Bu çalışma sadece yukarıda bahsedilen 2001 tarihli ABD ve müttefiklerinin müdahalesi sonrasında bu ülkeye yapılan insani yardımlardan eğitim alanında olanları incelemeyi hedeflemektedir. Yukarıda belirtildiği gibi eğitim alanı haricindeki insani yardımlar, eğitim alanında bile olsa kalkınma yardımları ve 2001 öncesi yapılan yardımlar ve her çeşit barış sağlama (peacebuilding) yardımları araştırma konusu haricinde tutulmuştur. Bu nedenle araştırmanın sonuç bölümünde belirtilen çıkarımlar bu alanlar için genelleymeyecektir.

Bu kısıtlamalar ve sınırlılıkların aksine eğitim kavramı üzerinde büyük bir kısıtlamaya gidilmemiş, eğitim kavramı genel bir biçimde ele alınmış ve hem metodolojik olarak hem de sınıflandırma açısından hemen hemen her türlü eğitim faaliyeti kapsama dâhil edilmiştir. Yani, hem okulda hem diğer eğitim kurumlarında verilen okuma yazma kursları, anaokulu dâhil örgün eğitim ve hatta mesleki eğitim faaliyetleri kapsam içinde tutulmuştur. Bununla beraber; özel okullar ve yükseköğretim alanındaki faaliyetler, uzaktan eğitim metotlarıyla yapılan yardımlar ve yurtdışında öğrenci okutmak için burs vb. yardımlara kısaca değinilmiş olsa da; süre ve kavram kısıtlama mecburiyeti gereği kapsam dışında tutulmuştur. Kapsam içerisindeki eğitim yardımları ise genelde proje yönetimi metoduyla sunulmakta ve eğitim alanı dışında bazı yardımlara da yönelmektedir. Bazı projelerde faydalanıcılar

yan ürün olarak gıda, gıda dışı yardımlar, sağlık hizmetleri, iş danışmanlığı, hukuki yardım, spor etkinlikleri, sanatsal faaliyetler, geziler ve toplumsal barış aktiviteleri gibi yan ürünlerden de faydalanmaktadır. Ancak kapsamın genişlemesine engel olmak ve esas araştırma konusuna odaklanmak gibi amaçlarla tüm bu yan ürünler kapsam dışında tutulmuştur.

VI. Varsayımlar

Araştırma konusu ile ilgili olarak incelenen resmi yayınlar ve akademik çalışmaların endirekt olarak ve yukarıda bahsedilen 13 ilde yapılan görüşme gibi veri toplama araçlarından elde edilen bulguların ise direkt olarak araştırma konusu hakkında bilgi sağladığı varsayılmıştır. Ayrıca, bu veri toplama araçlarının araştırma konusunu ölçmek ve değerlendirmek için uygun ve yeterli olduğu varsayılmıştır.

Yukarıda da bahsedildiği üzere, yıkıldıktan sonra yeniden yapılandırılmaya çalışılan, Birleşmiş Milletler Ticaret ve Kalkınma Konferansınca az gelişmiş ülke olarak tanımlanan (United Nations Conference on Trade and Development [UNCTAD], 2019) ve son 50 yıldır krizden krize sürüklenen Afganistan İslam Cumhuriyeti'nin Eğitim Sisteminin yeterli olmadığı, bina araç ve gereç ihtiyaçlarının karşılanmadığı ve birçok ailenin öğrencileri destekleyecek ekonomik güce sahip olmadığı gibi bariz gerçekler, Afganistan İslam Cumhuriyeti'nin eğitim alanında uluslararası yardıma ihtiyacı olduğunu açıkça ortaya koymakta ve bu gerçek, alanda akademik ve profesyonel amaçlı çalışma yapan herkesçe bilinmektedir. Bu nedenle ispata gerek duyulmayan bir varsayım olarak ele alınan bu düşünce ayrıca araştırılmamış, tartışılmamış veya ispat edilmeye çalışılmamıştır.

Bazı insani yardımların politik amaçlarla yapıldığı, gizli hedeflere yönelik olduğu veya yumuşak güç unsuru olarak kullanıldığı gibi eleştiriler de bilinmekle beraber; bu eleştirilerin araştırmanın amacını ve sonucunu etkilemeyeceği varsayılmıştır. Nitekim eğitim alanında yapılan yardımlar ülke içerisinde, ülke müfredatına ve kanunlarında göre ve devlet kurumları ve diğer paydaşların katılımıyla yapılmaktadır. Ayrıca eğitimin insanoğlu üzerindeki faydaları herkesçe bilinmektedir ve bazı sıra dışı çevreler hariç olmak üzere kimse tarafından aksi iddia edilmemektedir. Bundan hareketle eğitim alanındaki insani yardımların sonuç itibarıyla faydalanıcıların, toplumun ve devletin yararına olduğu ve yaşantıları ve gelecekleri için önemli katkılar sağladığı varsayılmıştır.

VII. Tanımlar

Eğitim: “Eğitim terimi genel manada bireyin anlayış ve davranışında bilinçli ve planlı olarak bir değişim meydana getirme amacıyla yapılan işlemler silsilesi” olarak tanımlanabilir (Ertürk, 1972: 3). Bir anlamda bireyin toplumsallaşması, içinde yaşadığı topluma uyum sağlaması için gerekli olan bilgi, beceri ve tutumları kazanmasıdır. Eğitim kültürün yeni kuşaklara aktarılması ve benimsetilmesi süreci olarak da görülebilir (Kağan ve Yalçın, 2017: 32). Bu çalışma kapsamında daha özel ve dar bir tanımlamaya gidilerek, eğitim; kişilere bilimsel yöntemlerle fiziki ortamda veya uzaktan öğretim metotlarıyla hayata ve evrene dair gerekli bilgi ve davranış kalıplarının öğretilmesine ve analitik düşünme, akli etkin kullanma, bilgiye ulaşma ve teknoloji kullanma gibi kabiliyetlerinin geliştirilmesine yönelik faaliyetler olarak ele alınmaktadır.

Eğitim resmi (formal) ve gayri resmi (informal) olmak üzere iki grupta ele alınabilir. Formal eğitim önceden hazırlanmış bir program dâhilinde ve sistematik bir biçimde okul ve benzeri kurumlarda dersler ve ders içi faaliyetlerden oluşur. Formal eğitimin bir uygulama biçimi olan örgün eğitimde öğretim sürecini öğretmen yönetirken diğer bir uygulama biçimi olan yaygın eğitim okul öncesi eğitim, ilköğretim, ortaöğretim ve yükseköğretim kurumlarını kapsar (Bahar, 2017: 3, 23). Yaygın eğitim ise örgün eğitim faaliyetleri dışında yapılan okuryazarlık programları ve tamamlayıcı kurslar gibi tüm eğitim faaliyetlerini kapsar. Bu çalışmada örgün ve yaygın eğitim faaliyetleri ve bu alanlarda yapılan insani yardımlar Afgan Eğitim Sistemi üzerinden ele alınacaktır.

İnsani Kriz: “Çok sayıda insanın veya toplumun önemli bir kesiminin yaşamının, güvenliğinin, refah ve sağlığının büyük ölçüde tehdit altında veya tehlike içinde olmasıdır” (Ercümen, 2017: 2). İnsani krizler; devletin yıkılması veya zayıflaması nedeniyle suç, şiddet ve insan hakları ihlallerinin artması, en temel kamu hizmetlerine ve gıda ve ihtiyaç malzemelerine ulaşımın zorlaşması nedeniyle hastalık ve ölümlerin artması, ekonominin çökmesi ve yoksulluğun kronik hale gelmesi, kitlesel göçler ve ailelerin parçalanması, eğitim faaliyetlerinin durması ve salgın hastalıkların kitlelere yayılması gibi tehlikelere neden olurlar (UNICEF, 2003: 5). Bu tehlikelerin veya tehlikeye sebep olan tehditlerin insani kriz olarak tanımlanması için müdahale edilmezse uzun süreceği ve toplu ölümler veya çok sayıda insanın

yaralanması, aç kalması, hastalanması veya evsiz kalması gibi facialara sebep olacağını öngörmeye yetecek kadar emare olması gerekir.

İnsani Yardım: “Kriz dönemlerinde ve ani gelişen durumların birçoğunda insanların acılarını ve ihtiyaçlarını en alt düzeye indirmek için yapılan en hızlı, en pratik ve en etkin faaliyetlerdir” (Billing, 2010: 5). Genelde insani yardım uzun süreli planlamalarla sürdürülebilir bir barış, istikrar ve kalkınmayı amaçlamadan, sadece yaşanan krize özel bir şekilde planlanır ve uygulanır (UNICEF, 2003: 9). Yukarıda bahsedildiği gibi insani yardım; savaş, iç çatışma ve afet gibi durumlarda mağdur olan insanlara en temel ihtiyaç olan su, gıda, battaniye, ilaç, çadır ve kıyafet gibi malzemelerin sağlanması ve can güvenliklerinin korunması gibi faaliyetleri kapsar. Özellikle ilköğretim başta olmak üzere eğitim hizmetleri de temel bir ihtiyaç olarak kabul edildiğinden Birleşmiş Milletler ve çoğu yardım kuruluşu tarafından bu kapsamda değerlendirilmektedir. Fakat üniversite eğitimi bu kapsamın dışında tutulmaktadır.

Kalkınma Yardımı: “Gelişmiş ülkeler tarafından gelişmekte olan ve/veya az gelişmiş ülkelerin kalkınmasına ve kendi kendine yetecek hale gelmesine yardımcı olmak üzere yapılan katkılardır” (Branczik, 2004). Bu yardımlar genelde sistemik ve yapısal reformlar, sanayi tesisi, teknoloji transferi, sağlık, eğitim, güvenlik, adalet, bayındırlık, bankacılık, sosyal hizmetler, vergi toplama, denetim, belediye, ulaşım ve haberleşme altyapı ve üst yapılarının inşası veya tamiri şeklinde yapılır. Bu tür yardımlar insani yardımlara kıyasla daha uzun vadeli, geniş kapsamlı, planlı, sürdürülebilir ve pahalı faaliyetlerdir.

Sivil Toplum Örgütleri ve NGO’lar: Sivil toplum örgütleri, Birleşmiş Milletler Ana Sözleşmesinde NGO’lar (non-governmental organizations), yani “hükümet dışı kuruluşlar” olarak tanımlanmaktadır. Yani bunlar herhangi bir devlete ait olmayan kuruluşlardır. Bunların temel özelliği kar amaç gütmemeleri ve iyilik veya yardım yapmayı veya toplumsal fayda sağlamayı amaç edinmeleridir. Ancak bu ifadeye yer alan “hükümet dışı”, yanlışlıkla “hükümet karşıtı” olarak algılandığından dolayı bazı çevrelerce civil society organizations (CSO) yani sivil toplum örgütleri (STÖ) veya “private volunteer organizations” (PVO) yani “özel gönüllü kuruluşlar” terimleri de sıkça kullanılmaktadır (Dinçer,1996: 49). Bazı çevrelerce kar amaçsız gönüllü kuruluşlar (non-profit volunteer organizations) veya “üçüncü sektör” (third sector) olarak da adlandırılmaktadır. Dünya genelinde NGO tabirinin kullanımı daha

yaygın olmakla beraber, CSO tabiri de eş anlamlı olarak sıkça kullanılmaktadır. Türkiye’de ise genelde sivil toplum örgütü terimi ve STÖ kısaltması yaygın şekilde tercih edilmektedir.

Bu kuruluşların temel geçim kaynağı; uluslararası proje temelli bağış fonlarından dolayı operasyonel giderleri (overhead cost) karşılamak için aldıkları, toplam proje bütçesinin ortalama yüzde 7’si ile yüzde 12’si arasında değişen paylardan oluşur. Bu nedenle STÖ’ler uluslararası bağış fonlarını almak için genelde birbirleriyle rekabet halinde olmakla beraber zaman zaman işbirliği de yapabilmektedirler.

Uluslararası Kuruluşlar: “Uluslararası düzeyde faaliyetlerde bulunan, ticari amacı olmayan, birden fazla ülkeyi veya devleti ilgilendiren fakat devlet özelliği taşımayan her türlü birleşmedir” (Pazarcı, 1989: 118). Bunlar bazı devletlerin katılımıyla oluşturulan BM, AB ve NATO gibi resmi kuruluşlar olabileceği gibi STÖ’ler gibi özel ve bağımsız yapılar da olabilir.

Bağış: “Bir kimsenin, kuruluşun veya ülkenin aynî ya da nakdi varlıklarını bir başka kişi, kurum veya ülkeye karşılıksız olarak devretmesidir (TDK, agis, 2020). Bu çalışmada devletler veya gerçek veya tüzel kişiler tarafından insani yardım amacıyla verilen tüm nakdi ve ayni kaynaklar olarak ele alınmaktadır. İnsani yardım faaliyetleri genelde bir yıl veya daha az süreli, kalkınma yardımları ise üç yıl veya daha uzun süreli proje yönetimi şeklinde uygulanmakta ve devletler, BM kuruluşları, özel sektör firmaları tarafından finanse edilmektedir. Bağışlar genelde projeleri uygulayan STÖ’ler, kişiler ve diğer kuruluşlar, bağış yapan aktörler tarafından düzenli olarak yapılan denetimler sonucunda amacına uygun olarak kullanıldığını ispatlanması şartıyla kademeli olarak ve dilimler halinde yapılır.

Mülteci: Irkı, dini, uyruğu, belirli bir sosyal kitleye üye olması ya da politik görüşleri sebebiyle, zulüm gören veya zulme uğrayacağına dair kabul edilebilir nedenlerle korkarak yurттаşı bulunduğu ülke sınırları dışında olan ve kendi ülkesinin himayesinden faydalanamayan veya bahsedilen korkusundan dolayı faydalanmayı düşünmeyen veyahut uyruğu olmadığı için ve benzer olaylar neticesinde yerleşik olduğu ülke sınırları dışında olan, o ülkeye geri gidemeyen ya da bahsedilen korkusundan dolayı geri gitmek istemeyen bireydir (Birleşmiş Milletler Mülteciler Yüksek Komiserliği [BMMYK] Türkiye Temsilciliği, 1998:68). Bunlardan ülkelerine

geri dönerler insani yardım literatüründe “returnee” yani “geri döner mülteci” olarak adlandırılır. “Göçmen” ve Arapçadan dilimize giren eşanlamlısı “muhacir” veya İngilizcedeki karşılığı “migrant” terimleri de yakın manalar çağrıştırırsa da resmi olarak kullanılan “mülteci” kelimesi yukarıda bahsedilen özellikli manayı en iyi tanımlayan terimdir. Çünkü göçmen kelimesinin kökü olan göç kavramı daha genel bir manayı işaret etmekte ve zorunlu olmadan yapılan yer değiştirmeleri de kapsamaktadır.

Ülke içinde göç etmek zorunda kalan kişi (internally displaced person / IDP): Birleşmiş Milletler Ülke İçi Yerinden Çıkarılmaya İlişkin Prensiplere göre mültecilere benzer şekilde doğal afetler, çatışmalar, hak ihlalleri veya benzer sebeplerle yaşadığı yeri terk eden ancak ülke dışına çıkmayan insanlardır (United Nations High Commissioner for Refugees [UNHCR], agis, 2019). Bunlar genelde mülteciler ile karıştırılsa da aslında mülteci haklarına tabi olmayıp kendi ülkelerindeki diğer vatandaşlarla aynı haklara tabi insanlardır. Birleşmiş Milletlere göre bu insanlar da mülteciler kadar mahrumiyet yaşamakta ve insani yardıma ihtiyaç duymaktadırlar.

BİRİNCİ BÖLÜM

GENEL OLARAK İNSANİ KRİZLER VE İNSANİ YARDIMLAR

1.1. İnsani Kriz Kavramı

İnsani krizler veya insani felaketler doğal bir olay veya olaylar serisi veya insan eliyle yapılan bir hata, kaza veya saldırı nedeniyle ortaya çıkan çevresel, insani, fiziki veya ekonomik zararın, toplumun başa çıkabilme kapasitesinin üzerinde olduğu durumlarda ortaya çıkar (World Vision International, 2018). İnsani kriz durumunu; insan yaşamının, güvenliğinin, refah ve sağlığının büyük ölçüde tehdit altında olması olarak anlamak mümkündür. İnsani krizlerin nedenleri bölgelere göre değişebilmekle beraber; genelde savaşlar, diğer silahlı çatışmalar, yönetim hataları, devlet yıkılması veya zayıflaması, insan hakları ihlalleri, kıtlık, doğal afetler ve salgın hastalıklar olarak göze çarpmaktadır (Ercümen, 2017: 2).

Günümüzdeki insani krizlerde insan hakları bilerek ve sistemli bir şekilde ihlal edilmekte ve hatta bir savaş stratejisi olarak kullanılmaktadır. Ruanda, Bosna ve Demokratik Kongo Cumhuriyeti örneklerinde de görüldüğü gibi tecavüz savaşlarda bir silah gibi kullanılmakta, kriz durumlarında kamu hizmetleri sekteye uğraması çoğu hakların kullanılmasına engel olmakta, kadınlar ve çocuklar başta olmak üzere siviller kasıtlı olarak hedef alınmakta ve çatışan taraflar ile siviller arasındaki çizgi gitgide bulanmakta ve kaybolmaktadır (UNICEF, 2003: 3).

Bütün dünyayı etkileyen bu krizler bir hayli çeşitli, iç içe geçmiş ve epeyce karmaşık niteliklere sahiptir. İnsani krizler sırasında ekonomik zorluklar, çevresel sorunlar ve toplumsal istikrarsızlık gibi etkenler sivil halk üzerinde birçok olumsuz etkiye neden olmaktadır. Bu etkenlerin bir araya gelmesi; yoksulluk, eşitsizlik ve temel hizmetlere erişim konusunda kırılganlık katsayısını artırmakta ve hem hedef ülkeleri hem de komşularını ve hatta daha uzaktaki ülkeler de dâhil olmak üzere bütün insanlığı etkilemektedir. Bununla birlikte silahlı çatışma ve doğal afetler ilerleyen safhalarda daha başka kırılganlıklar ve istikrarsızlıkların oluşmasına da yol açabilmektedir. Söz konusu durumlar, can kayıplarını, onarılamaz yoksulluğu, gıda güvensizliğini, sivillerin yerinden edilmesini, siyasal istikrarsızlığı, toplumsal ayrışmayı, salgın hastalıkları, insan ve toplum güvenliğini ve göç esnasında meydana gelen can kayıpları dâhil diğer birçok felaketi de beraberinde getirmekte ve problemi daha da karmaşık bir hale getirmektedir.

1.2. İnsani Krizlerin Nedenleri

İnsani krizlere yol açan nedenler düşünüldüğünde akla en başta insan eliyle yapılan savaş ve silahlı çatışmalar, yangınlar, insan hakları ihlalleri, politik hatalar ve ekonomik problemler ile deprem, sel, kasırga, kuraklık ve toprak kayması gibi doğal afetler akla gelse de esasında konu bundan daha karmaşık ve çeşitlidir. Genel olarak insani krizlerin birbirleriyle ilişkili ve iç içe geçmiş nedenleri arasında yoksulluk, az gelişmişlik, kırılganlık, savaşlar ve silahlı çatışmalar, doğal afetler, ekonomik çöküş, yönetim sorunları, insan hakları ihlalleri ve yerinden edilme sayılabilir. Bunların hepsi birbiriyle ilintilidir, birbirlerine eşlik edebilirler ve birbirlerinin sebebi veya katalizörü oldukları gibi sonucu da olabilirler.

Yine de bu nedenler; a) savaş, işgal ve iç çatışmalar, b) iklim değişikliği ve doğal ve insan kaynaklı afetler, c) istikrarsızlık, devlet yıkılması, kıtlık, fakirlik gibi siyasi ve ekonomik sebepler ve d) salgın hastalıklar olarak dört kategori altında sınıflandırılabilir. Bu faktörler çoğu zaman yapılan insani yardımları da engellemekte veya yavaşlatmaktadır. Çatışma bölgelerinde yardım görevlilerin güvenliği tehlikeye girmekte, bozulan altyapı ulaşım ve haberleşmeyi aksatmakta ve özellikle az gelişmiş toplumlarda zaten kırılgan durumda olan devlet kurumları yardım kuruluşlarına arzu edilen desteği sağlayamamakta ve etkin bir iş birliğini yapamamaktadır.

İnsani yardım sağlanmasını gerekli kılan bu durumlar ortaya çıktığında; çözüm faaliyetlerinin uygulanması sürecinde krizlerden her birinin kendisine özgü sonuçlar doğurduğu görülmekte ve bu nedenle sorunun özelliklerine ve ihtiyaçlara uygun çözüm yolları üretilmesinin etkili bir insani yardım sağlanmasında çok büyük bir öneme sahip olduğu anlaşılmaktadır (İnan, 2012: 22).

1.2.1. Savaş, Silahlı Çatışma, İşgal ve Saldırıları

Savaş ve çatışmalar, insani yardım ihtiyacının doğmasına neden olan durumların başında gelmektedir. Farklı ülkeler arasında çıkan savaşlar veya ülke içi gruplar arasında gerçekleşen silahlı mücadeleler çok çeşitli sosyoekonomik dinamiklere ve karmaşık bir yapıya sahiptir. Bunlar genel olarak siyasal, ekonomik, dini, etnik veya milli sebeplerle ortaya çıkmaktadır. Çatışmaların temel nedenleriyle ilgili bir saha araştırmasında, silahlı çatışmaların yaşanmasındaki en temel nedeni, bazı toplumsal grupların veya bazı devletlerin statükoyu reddetmesi ve mevcut duruma uymayan çeşitli siyasi talepleri olması olarak açıklanmıştır (Evans, 2006). İç

çatışmalarının sebeplerini araştıran Ohlson (2008: 133) ise, iç savaşların ortaya çıkmasında a) çatışmayı provoke edecek sorunlar, b) kapasite ve fırsatlardan oluşan kaynaklar ve c) Şiddetten başka hiçbir şeyin hedeflerini gerçekleştirmeye yetmeyeceği inancı olmak üzere üç unsur belirtmektedir. Bellamy (2011)'ye göre sosyal kimlik konusu da bu sebeplere eklendiğinde siyasi sorunlar ve çatışmalar belirli gruplar arasında ve belirli bölgelerde iyice yoğunlaşır.

Ayrıca devletlerarası ve toplumlararası eşitsizlikler de silahlı çatışmalar için önemli etkenlerdendir. Realist yaklaşıma göre uluslararası toplum düzeni bir anarşi şeklindedir ve devletler tıpkı insanlar gibi davranırlar. İnsan toplumunda güçlü olanlar diğerlerine saldırıda bulunduğu polisin (devlet) müdahale ederken; uluslararası toplumun anarşik düzeninde herhangi bir devlet otoritesi ve polis gücü olmadığı için güçlü devlet zayıf devleti ezebilir. Kenneth Waltz'ın öncülüğünü yaptığı yeni realist (neorealist) yaklaşımlarca ortaya atılan güç dengesi kavramı uluslararası toplumda güvenli bir ortam sağlayabilmektedir. Buna göre menfaatlerini korumak ve güçlerini artırarak sürdürmek isteyen büyük güçler diğer bazı devletlerle birleşirler ve buna karşılık küçük devletler de hayatta kalabilmek için bu durumu karşı tedbirlerle dengelemeye çalışırlar (Waltz, 1998: 29). İki kutuplu soğuk savaş döneminde nispeten sağlanan bu denge, SSCB'nin yıkılmasıyla tekrar bozulmuş ve ABD'ye daha rahat hareket etme imkânı sunmuştur.

Tarih boyunca yaşanan savaşlar asker ve sivil birçok insanın hayatını kaybetmesine, hayati risk yaşamasına, yaralanmasına ve sakat kalmasına yol açmıştır. Savaşlarda askerlerin ölmesi ve öldürmesi görevleri gereği doğal karşılanmakla beraber sivillerin öldürülmesi etik olarak uygun bulunmayan bir durumdur. Ancak çoğu savaşta siviller, silahlı şiddetin dolaylı hedefleri olmaktan çıkıp, şiddetin kasıtlı hedefleri haline gelmektedir. Bu nedenle Birleşmiş Milletler, sivil ölümlerini en alt düzeye indirmek amacıyla savaş süreçleriyle ilgili birtakım ilkeler ve kurallar belirlemiştir (Keskin, 2007). Bu normlara rağmen savaştan etkilenen sivillerin sayısı gittikçe artmakta ve özellikle az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerde meydana gelen savaş ve iç çatışmalarda çok daha fazla sivil hayatını kaybetmektedir. 18. ve 19. yüzyıllarda yaşanan savaşlar ile 20. yüzyılın başlarında yaşanan savaşlarda kayıpların ancak yarısını siviller oluştururken, bu dönemden sonra bu oran daimî bir yükseliş göstermiştir. 2. Dünya Savaşında toplam ölümler içinde sivil ölümlerin oranı üçte iki

düzeyinde gerçekleşmiştir. 1980'li yılların sonunda ise sivil kayıp oranları maalesef %90'lara kadar çıkmıştır (Deveci, 2014: 9).

Tarihin her döneminde insanlık üzerinde yıkıcı etkisi olan savaşlar; insanların ölümüne ve yaralanmasına neden olmakla beraber, bunun sürekli hale gelmesine bağlı olarak sosyal göstergelerde bozulma, göç, mülteci krizi, ekonomik ve toplumsal dengesizlik, kıtlık ve fakirliğe de yol açmaktadır. Ayrıca savaş sonrası meydana gelen işgaller ve iç savaş veya çatışmalar da zaten mevcut olan insani krizleri daha da derinleştirebilmekte ve yeni krizlere yol açabilmektedir.

İç çatışmalar dünyanın her yerinde olabilmekle beraber, yıkılan veya zayıflayan devletlerde daha da sıkça görülürler. Hükümet fonksiyonları tam olmayan bu tür devletler çok kırılgan bir yapıdadır, temel hizmetleri yeterince sunamazlar ve topraklarının tamamı üzerinde kontrol sağlamaktan aciz kalırlar (Menteş ve Hagerty, 2011: 8). Çünkü bu durumdaki Somali ve Demokratik Kongo Cumhuriyeti gibi devletlerde etkili bir yönetim sağlama ve sorumluluklarını yerine getirme kapasitesinin çok zayıflaması temel kamu hizmetlerini, hukukun üstünlüğünü ve insan haklarını tehdit eder (UNICEF, 2003: 4). Bu kırılgan devletlerin karşısında çoğu zaman birden çok rakip grup çıkar ve hem devlete hem halka hem de birbirlerine saldırmaya başlarlar. Vatandaşlar ise devlete olan güvenlerini gitgide kaybederler ve çatışmalar birden alevlenip durumu iyice çıkmaza sürükleyebilir. Mentesh ve Hagerty'ye göre bir taraf net olarak diğerlerini yenerse ya problem çözülür ya da yeni bir devlet kurulur (2011: 7). Ancak taraflar uzun süre yenilemezlerse problem tam bir kısır döngüye dönüşebilir ki bu durumda tek çare uluslararası bir müdahaledir.

1.2.2. Afetler ve İklim Değişikliği

İnsanlar için sosyal, fiziksel ve ekonomik kayıplara neden olan, hayatın normal sürecini ve toplumsal faaliyetleri durduran ya da kesintiye uğratan doğal, teknolojik ya da insandan kaynaklanan olaylara (Ergünay, 1996: 263) afet adı verilmektedir. Tural'a göre (2002: 1) asıl afet yaşanan olay değil, olayın sonucudur. Örneğin yaşanan depremin şiddeti çok büyük olsa da deprem can ve mal kaybına neden olmamışsa afet olarak nitelendirilemez. Yani gibi bir olayın afet olarak adlandırılabilmesi için, yalnızca meydana gelmesi yetmemektedir. Söz konusu olayın aynı zamanda insanlarda önemli ölçüde fiziksel, ekonomik ve toplumsal kayıplara neden olması da gerekmektedir (Ergünay, 1999: 10). İnsani krizlerin temel nedenleri

arasında yer alan afetler hem ani can kayıplarına hem de ülkelerin fiziki altyapısını tahrip etmek suretiyle toplumun hayat standartlarında gerilemeye ve onarımı uzun zaman alan ve yüksek maliyet gerektiren yıkımlara yol açmaktadır.

Normal zamanlarda hayatın akışı içerisinde kolayca tedarik edilen, çok da önemsenmeyen, hatta dikkate bile alınmayan, ya da kendi kendine yürüyormuş gibi algılanan kimi mal ve hizmetler, afet zamanında gündemin en önemli maddesi haline gelebilmektedir. Afet sonrası kriz durumlarında su ve ekmek, barınma, yatak ve ilaç gibi temel ihtiyaç maddelerin temini iyice zorlaşmakta; haberleşme ağları bozulmakta, elektrik ve gaz şebekeleri kesintiye uğramakta, kamu düzeni bozulmakta ve ilk yardım, hasta nakli, cenazelerin defnedilmesi, yangın söndürme ve enkaz kaldırma gibi iş ve işlemler güçlüklerle yapılabilmektedir.

Doğal afetler aniden ortaya çıkan ve büyük hasarlara ve can kaybına neden olan deprem, çığ, volkan patlaması, kaya düşmesi, heyelan, su baskını, çekirge istilası, tayfun ve fırtına gibi doğal olaylar olarak nitelendirilmektedir. Bunlar önlenmesi kolay olmayan ve belli bir bölgeyi ve o bölgenin insanların can ve mal güvenliğini çok kötü etkileyen ve ayrıca bireysel, toplumsal, ekonomik, siyasal ve doğal hayatta uzun dönemli etkileri olan olaylardır (Tutar, 2000: 19). İnsan kaynaklı afetler ise benzer şekilde aniden ortaya çıkan kimyasal ya da nükleer kazalar, teknolojik yangınlar, orman yangınları ve biyolojik kaza veya saldırılar sonucu ortaya çıkan ölümler ve salgın hastalıklar gibi insanlar tarafından sebebiyet verilen olaylardır ve doğal afetler gibi yıkıcı etkilere yol açabilirler.

Yine insanların neden olduğu çevre kirlenmesi, erozyon, kuraklık, çölleşme ve ormanların yok olması, deniz sularında yükselme ve ozon tabakasında incelme gibi olaylar kademeli olarak ortaya çıktığı için doğrudan afet olarak adlandırılmaz ama afetlere neden olan büyük tehlikeler yaratırlar. Doğal afetlerin nedenlerinden olan iklim değişikliği atmosferde sera gazının artmasına, sel felaketlerine, kuraklık, fırtına ve kasırga gibi olağanüstü hava olaylarının ortaya çıkmasına ve sayılarının ve bunların sayılarının ve şiddetinin artmasına yol açmaktadır. Bu hava olayları özellikle sanayi devriminden itibaren giderek artmakta ve ekonomik ve toplumsal hayatı kötü etkilemektedir.

Acil Durum Olayları Veri Tabanı (Emergency Events Database [EM-DAT]) 2016 yılı verilerine göre, son 15 yıl içinde afetlerden dolayı 91.000 kişi yaşamını

yitirmiştir. Bu veriler dünyada doğal afetlerin görülme oranının her geçen yılda arttığını göstermektedir. 1970’li yıllarda dünya genelinde yıkıcı etkiye sahip 903 doğa olayı yaşandığı tespit edilirken sonraki süreçte bu durumda kritik bir artış görülmüş ve 2010 ila 2016 yaşanan doğal afet sayısı 7.043 olarak tespit edilmiştir. 2018 yılı itibariyle Afganistan’da yaşanan deprem, toprak kayması, sel, yıldırım ve kasırga gibi 75 doğal afetin neden olduğu yıkımlardan 85.284 aile etkilenmiştir. Bu afetler nedeniyle 193 kişi ölmüş; 75 kişi yaralanmış; 8.199 aile evini terk etmek zorunda kalmış; 3.233 ev, 4 okul ve 4 cami yıkılmış; 5.151 ev kısmi hasar görmüş ve 13.661 hektar tarım alanı ve 23 karayolu bölümü ağır zarar görmüştür (Afganistan Milli İstatistik ve Bilgi Kurumu / National Statistics and Information Authority [NSIA], 2019: 137-138).

Doğal ve insan yapısı afetler, şiddetli ve yıkıcı olmasına karşın savaş ve çatışmalara kıyasla insani yardım faaliyetleri açısından daha kolay bir nitelik göstermektedir. Çünkü aniden ortaya çıkan ve kısa süreli bir etki yaratan afetler, savaş ve çatışmalar gibi devamlılık arz etmemekte, yardım görevlilerinin güvenliği için büyük risk oluşturmamakta ve insani yardım anlaşmalarının kısa sürede imzalanarak yardımın hızlıca ve kolayca ulaşmasına imkân vermektedir. Yine de ulaşım, haberleşme ve sağlık alt ve üst yapılarındaki bozulmalar, insani yardımların yapılmasında bazı aksamalara neden olmaktadır. Depremlerden sonra meydana gelen artçı şoklar hem yardım görevlilerini hem de yardım faaliyetlerini vurabilmektedir. Panik durumunda ortaya çıkan otorite kaybı ve kamu düzenindeki bozulmalar da bazı fırsatçı birey ve gruplar için suç işlemeye elverişli bir ortam sağlayabilmekte ve yardım faaliyetleri üzerinde bir tehdit oluşturabilmektedir.

Önleyici tedbirler, risk azaltıcı faaliyetler ve iş birliği içinde yapılan yardımlarla başarılı sonuçlar alınabilmekte ve can ve mal kayıpları asgari seviyelere indirilebilmektedir. Afetlere müdahale için muhtemel bir afet halinde yapılacakların önceden planlanması, kurumlar arası iş bölümü esasların belirlenmesi, erken uyarı sistemlerin geliştirilmesi ve sivil savunma tatbikatlarının yapılması çok önemlidir. Bu planlamalar ve önlemler sayesinde küçük bütçelerle büyük maddi zararlara engel olunabileceği gibi, afet durumlarında can kaybı ve yaralanma sayılarını da en alt düzeye indirmek mümkün olabilmektedir (İnan, 2012: 27).

1.2.3. Ekonomik ve Siyasi Yönetimdeki İstikrarsızlık), Devlet Yıkılması, Kıtık ve Fakirlik gibi Siyasi ve Ekonomik Sebepler

İnsan eliyle yol açılan insani krizlerin meydana gelmesi için illa da savaş veya silahlı çatışma olması gerekmez. Yönetim, siyasi istikrar ve ekonomik istikrar unsurları da insani krizlere neden olacak sebeplerle iç içedir. Kaynakların yetersizliği ve iyi yönetilmemesi devletin toplumlara temel hizmetleri sunmasında ve temel toplumsal ihtiyaçları karşılamakta zorlanmasına neden olur. Bu tür ekonomik krizler büyüdüğünde, işsizlik oranlarını ve zorunlu ihtiyaç maddeleri fiyatlarını yükselterek yoksulluğu ve gıda güvensizliğini tetiklediği için insani krizlerin şiddetinin artmasına da yol açabilir.

Ayrıca ekonomik etkenler iç ve dış savaşı da tetikleyebilirler. Yönetimde ve kurumlarda görülen istikrarsızlık, silahlı çatışmalara ve dolayısıyla insani krizlere yol açabilirler. Yaşamın her alanına etkisi olan politik ve ekonomik kurumlar, verimli bir döngü yaratabildiklerinde devletin meşruiyetini daha da güçlendirir ve toplumu daha istikrarlı bir hale getirir. Güçlü meşru kurumlar ve hükümetler, vatandaşlarına temel hizmetleri ve iş imkânlarını rahatça sunarak silahlı çatışma, adalet ve güvenlikle ilgili sorunsal döngüyü kırabilirler. Fakat yönetimi ve istikrarı zayıf devletler ekonomik, çevresel ve güvenlik şartları açısından kötüye gittiklerinde, bozulan istikrarı, kamusal düzeni ve güvenliği yeniden tesis etmekte zorlanırlar.

Ekonomik ve siyasi istikrarsızlık sorunların çözümü de ilginç bir şekilde paraya yani ekonomiye ve iyi bir yönetime yani güçlü ve istikrarlı kurumlara bağlıdır. Zaten zayıf olan ekonominin ve istikrarsız kurumların bu sorunu çözmesi gittikçe zorlaşır. Bu kısır döngü zamanla yolsuzluğun veya yolsuzluk algısının giderek artan yoksullukla beraber seyrettiği bir kargaşa ortamına yol açar. Bu sorunlar yumağına kendi başına çözüm üretmesi hemen hemen imkânsız hale gelen devletler uluslararası toplumun yardımına ihtiyaç duyarlar. Bu yardımlar zamanında ve etkin bir şekilde yapılırsa bu devletler ve toplumlar yeniden istikrara kavuşabilirler. Nitekim 2010 yılından itibaren yoğun bir ekonomik kriz yaşayan Yunanistan, AB destekleriyle hem 274 milyar Euro'luk maddi yardımdan faydalanmış hem de gerekli yapısal reformları yapma imkânı bularak 2018 yılına kadar normalleşme sürecini tamamlamıştır (Altınbaş, 2010). Ancak uluslararası sistem her zaman yardıma ihtiyaç duyan devletlere yardım eli uzatmaz. Bazen tam tersine ticari ve politik dışlama ile ambargo, bu devletleri daha da içinden çıkılmaz bir duruma düşürebilir. Bu tür durumlarda

toplumlar salgın hastalık, su baskını ve deprem gibi doğal afetlere ve insan eliyle ortaya çıkan çatışma gibi felaketlere karşı daha da kırılğan bir hale gelebilirler. Uzun süreli ABD ambargosuna maruz kalan Sudan’da yıllar boyu devam eden ekonomik ve yönetsel sorunların 2019 yılında darbeye sonuçlanması ve hala istikrar sağlanamaması bu duruma örnek teşkil etmektedir.

1.2.4. Salgın Hastalıklar

Veiba, kolera, çiçek, sıtma, frengi ve grip gibi salgın hastalıklar tarih boyunca çok can almış ve insanlık için büyük yıkımlara neden olmuştur. 1980’lerde bu yana devam eden kırk yıllık süreçte ise insanoğlunun önceden karşılaşmadığı Ebola, HIV, SARS, Batı Nil virüsü, Zika, Lyme ve 2019 sonlarında ortaya çıkan COVID-19 gibi birçok salgın hastalık ortaya çıkmıştır. İnsani krizlere yol açan bu salgınlar, krizlerin birçoğuyla birleşmek suretiyle mevcut olumsuzlukları daha da şiddetlendirmektedir. Yaşanan her salgın hastalık olayı, toplumu ve devleti güçsüz düşürmekte ve bir sonraki krize karşı güçsüz ve savunmasız hale getirmektedir. Salgınlar, sadece sağlık açısından değil, sosyoekonomik, siyasi ve güvenlikle ilgili sorunların oluşmasına da yol açmaktadır. Bu problemler altında ezilen toplumlar ekonomik açıdan çöküntüye uğramakta ve dış yardımlara muhtaç kalmaktadır.

Salgın hastalıklar, insani krizlere neden olacak etkilere sahip olduğu gibi insani krizler sonrasında, bir sonuç olarak da ortaya çıkabilmektedir (Patrick, 2007: 648). Çünkü insani kriz yaşanan durumlarda halk hızla fakirleşmekte, iyi beslenemedikleri için hastalıklara karşı dirençleri azalmakta veya doktora gidecek veya ilaç alacak para bulamamakta, yönetim zafiyeti nedeniyle hastalara yeterince sağlık hizmeti verilememekte, çocuklara aşı yapılamamakta ve evsiz kalan bazı genç kadınlar “hayatta kalmak için fahişelik” (survival sex)³ yapmaya zorlandığı için cinsel yolla bulaşan hastalıklarda artış görülmektedir. Yani insani krizler ile salgın hastalıklar birbirlerini tetiklemektedir.

2019 yılı sonlarından itibaren Çin’in Vuhan Eyaletinde ortaya çıkıp tüm dünyaya yayılan COVID-19 Virüsü salgını birçok devleti ve toplumu vurmuş ve sadece can kayıplarına yol açmakla kalmayıp toplumsal hayatı da felç etmiştir.

³ Hayatta kalmak için fahişelik (survival sex) hakkında daha fazla bilgi için bakınız: Juliet Watson, Understanding survival sex: young women, homelessness and intimate relationships, Journal of Youth Studies, Cilt 14, 2011- Baskı 6

Özellikle Çin, ABD, Brezilya, İtalya, İspanya ve İran gibi ülkeler krizden çok etkilenmiş, yüz binlerce insan solunum yetmezliği ve zatürree benzeri semptomlar nedeniyle hayatını kaybetmiştir. Birçok ülkede sokağa çıkma yasakları, ticari işletmenin kapatılması, dini merkezlerdeki faaliyetlerin durdurulması ve ulaşım, toplu taşımaya, eğitime, spora ve sanatsal ve kültürel faaliyetlere ara verilmesi gibi tedbirler 2020 Mayıs ayı sonu itibariyle halen devam etmektedir. Birçok ülke hava, kara, deniz ve demiryolu sınır kapılarını acil ihtiyaç duyulan personel ve malzemelerin taşınması haricinde tüm mal ve yolcu ulaşımına kapatmıştır. Bu tedbirlerle virüsün yayılma hızının yavaşlatılması ve aşı veya ilaç keşfedilinceye kadar sağlık sistemlerinin kapasitesinin zorlanmaması amaçlanmıştır.

Ancak bu kısıtlamalar insani yardım faaliyetlerine de yansımış, çoğu yardım faaliyeti askıya alınmıştır. BM İnsani Yardım Koordinasyon Ofisi (United Nations Office for the Coordination of Humanitarian Affairs [UNOCHA]) 2020 verilerine göre Mayıs ayı itibariyle Afganistan dâhil birçok ülkede eğitim alanındaki insani yardım projeleri durdurulmuş ve kısmen uzaktan eğitim metotlarıyla devam ettirilmek zorunda kalmıştır.

1.3. İnsani Krizlerin Etkileri

İnsan eliyle veya doğal yollarla meydana gelen yıkımlar sonucu ortaya çıkan insani krizler toplumsal hayatı, kamu hizmetlerini, bireysel ve toplumsal güvenliği, üretimi ve piyasa ilişkilerini olumsuz etkilemektedir. Bu olaylar altyapıyı ve üst yapıyı bozarak ulaşım, enerji, iletişim, eğitim, güvenlik, belediye ve sağlık hizmetlerinin aksamasına neden olurlar. Ayrıca bu krizler iyi yönetilmezse kalkınma programları sürdürülemez, toplumsal gelişim ve ekonomik büyüme durur ve sonuçta ekonomik krizlere yol açarlar.

Kalkınma, toplumsal gelişim, ekonomik büyüme, istikrar ve güvenlik kavramları arasındaki güçlü ve karmaşık ilişki nedeniyle bu kavramların her biri bir diğerini etkileyici mahiyet taşımaktadır. Bir ülkenin kalkınmasının ön koşulu barış ve güvenlik olduğu için ülkenin bir iç savaşa veya silahlı çatışmaya sürüklenmesi kalkınmaya, ekonomik büyümeye ve toplumsal gelişmeye de engel olacaktır. Aslında silahlı çatışmaların yol açtığı kördüğüm ölçümü yapılabilen ekonomik ve toplumsal zararların çok daha üstündedir. Silahlı çatışmalar hastane, okul, enerji kaynakları gibi zorunlu altyapıları yok eder ve toplumsal uyumun bozulmasına yol açarak insanları

yerlerinden eder. Aniden gelen doğal felaketler ise özellikle az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerde çok büyük sorunlara yol açarlar. Zaten problemlili olan devlet hizmetleri felaketin büyüklüğüne bağlı olarak daha da güçsüz bir hal alır, çıkan kargaşada fırsatçıların işlediği suçlar artar ve güvenlik konusundaki zafiyetler iyice yoğunlaşır.

1.3.1. İnsan Mahrumiyeti

İnsani krizler insan hayatını ve onurunu olumsuz etkileyecek faktörlerdir. Silahlı çatışmalar, kırılmalıklar ve doğal afetler, devletlerin kalkınma programlarında aksamalara yol açmakta ve insanların yaşam standartlarını ve gelişmişlik düzeylerini düşürmektedir. Bu durumla karşı karşıya kalan topluluklar, özellikle gıda, su, barınma, sağlık ve eğitim gibi temel ihtiyaçlarını karşılama ve ekonomik fırsatlara erişme konusunda büyük sıkıntılar yaşamaktadır. İnsani krizlerin yaşandığı bölgelerde, eğitim faaliyetleri de aksmakta ve kalitesi düşmektedir. Kriz bölgelerdeki insanların, özellikle de çocukların rehabilite edilmesi, eğitilmesi ve topluma kazandırılması önemli olduğu kadar karmaşık ve zor bir süreçtir. Benzer şekilde sağlık sistemleri de zayıflamakta ve toplumun ihtiyacına cevap verememektedir. Aslında tehlike altında olan ya da acil yardıma ihtiyacı olan ülkelerde en büyük kırılmalık, halk sağlığı ve refah düzeyinde yaşanmaktadır. Silahlı çatışmalar ve doğal afetlerden kaynaklanan krizlerde sağlık sektörünün istikrar ve sürdürülebilirliği de birçok engellerle karşılaşmaktadır.

Çalışmanın temel alanını oluşturan Afganistan'da ise insan mahrumiyeti maalesef had safhadadır. Kişi başı gayri safi milli hasılası çok düşük olan ülkede hem halk hem de devlet fakirlik içerisinde günlük hayatta lazım olan birçok mal ve hizmetten yoksundur. Başkent ve birkaç büyük şehir haricinde ülkenin çoğu yerlerinde kaliteli sağlık hizmeti sunulmamakta, zaten bozuk ve bakımsız olan karayolları özellikle kış aylarında kapanmakta ve uzun süre açılmamakta, çöpler toplanmamakta, milyonlarca çocuk okula gidememekte ve gidebilenler de yıkık dökük binalarda veya çadırlarda kalitesiz bir eğitim almaktadır.

1.3.2. Devlet Kırılmalığı

Kırılmalık devletler, doğal afetler ve ekonomik krizler sürecinde olduğu gibi dış ve iç tehditlere ve karşı daha korunmasız ve toplumsal hayatı düzenlemede, uygun kanunları üretip uygulamada ve temel iş ve hizmetleri üretmekte daha zayıftır. Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Örgütü (OECD) kırılmalık devleti, hükümetin

kurumları yönetme konusunda zayıf olması veya kapasitesinin düşük olmasıyla açıklamaktadır (Organisation for Economic Co-operation and Development [OECD], 2014). Savaşlar, çatışmalar, doğal afetler, ekonomik bulanımlar ve salgın hastalıklar hükümetlerin ekonomik, toplumsal ve siyasal olarak zayıflamasına ve otoritesini yitirmesine yol açabilmektedir. (Harmer, 2004: 32). Bir devletin kırılgan nitelikte olmasında; iyi yönetilmemek, toplumsal ve ekonomik bütünleşmeyi ve adaleti sağlayamamak, kronik fakirlik ve ekonomik kriz gibi faktörler etkilidir (Karakurt, Şentürk ve Ela, 2015: 285). Geniş ölçekte bakılırsa kırılganlık; yoksulluk, şiddetli iç karışıklıklar ve çatışmalar, yapısal ve işlevsel sorunlar ile zayıf resmî kurumlar gibi iç etkenlerin ve uluslararası alandaki siyasal, ekonomik, küresel ve bölgesel güvensizlik gibi dış etkenlerin dinamik ilişkilerine bağlı olarak ortaya çıkmaktadır.

Bu durumda kalan bir devletin kaynakları ve kapasitesi yetersiz kalır ve halkına yeterince hizmet edemez ve yardımda bulunulamaz. Zamanla bu sorunlar çevredeki diğer ülkelere de sirayet etmeye başlar. Özellikle komşu ülkeler, kırılgan devletlerden gelen mülteci akımına ve ithalat, ihracat ve borçların tahsili gibi ticari faaliyetlerinde zayıflama riskiyle karşı karşıya kalırlar. Bu sorunlar zamanında çözülemezse kırılgan devletler diğer devletlerin ve yardım kuruluşlarının yardımına ihtiyaç duymaya başlarlar. Bu nedenle diğer devletler ve insani yardım amacıyla kurulmuş olan uluslararası yardım örgütleri devreye girerek ihtiyaç sahibi topluluklara ve kişilere hızlı ve etkili insani yardımda bulunmaya çalışırlar.

Ancak yardım alan devletin de hala yapabileceği işler de vardır. İnsani yardımın planlı bir şekilde yerine ulaştırılması konusunda yerel devletin uluslararası toplumla ve yardım kuruluşlarıyla işbirliğine gitmesi yardımların etkinliği bakımından büyük bir öneme sahiptir (Harvey, 2009: 3). Ev sahibi devletler kriz durumunu tanımlayıp ilk müdahaleyi yapmak için coğrafik olarak en yakın durumdadır. Bu nedenle ilk müdahaleyi imkânları çerçevesinde ev sahibi ülke yapmalı, gerektiğinde derhal dış yardım talep etmeli, gelen dış yardımı organize etmeli, yardım kuruluşlarıyla işbirliği içine girmeli ve personelin ve yardım malzemelerinin güvenliğini sağlamalıdır. Nitekim Birleşmiş Milletlerin 46/182 sayılı kararına göre (1991) insani yardımların başlatılması, organize edilmesi ve uygulanmasında asıl sorumluluk krizlerden etkilenen devletlere yani yerel hükümetlere aittir. BM İnsani Yardım Prensiplerine göre herhangi bir şekilde problemler toplumun kapasitesini aştığı durumlarda krizlerden etkilenen insanlara yardım etmek ve onların güvenliğini

sağlamak ev sahibi devletin asli görevidir (United Nations General Assembly, 2004: 2) 58/114). Yapılan yardımların temel amacı aslında ev sahibi ülkelerin bu faaliyetlerini desteklemektir ve bu yardımlar ev sahibi ülkenin sorumluluklarını ortadan kaldırmaz. Harvey'e göre bu ev sahibi ülke dış yardımların amacına uygun şekilde ve kolayca yapılabilmesi için legal ve yönetsel bir çerçeve oluşturmalıdır (2009: 3). Mart 2009'da Sudan hükümetinin tüm yabancı yardım kuruluşlarını sınır dışı etmesi ve birçok yerli kuruluşu kapatması tüm insani yardımların durmasına sebep olmuştur. Bu da aslında insani yardım faaliyetlerinde ev sahibi yönetimlerin önemini açıkça ortaya sermektedir.

Ayrıca, uluslararası toplumun ve yardım aktörlerin yerel devletin kapasitesini artırması da çok önemlidir ki ancak bu şekilde yerel devlet insani yardım programlarında üzerine düşen görevi daha başarılı bir şekilde yerine getirebilir. Aksi takdirde, yerel devletlerin etkisizliği yardım faaliyetlerinin önünde bazı engeller teşkil edebilir. Gerçekten de etkinliğini ve istikrarını yitiren yönetimler genelde yolsuzluk ve ağır bürokrasi içine batmakta, yolsuzluk yapan memurlarıyla mücadele etmekte zorlanmakta ve hatta bazı görevliler yardım kuruluşlarından rüşvet istemekte ve rüşvet verilmediği takdirde bazı bürokratik engeller çıkartabilmektedirler. Ayrıca yardım kuruluşları da halk tarafından yolsuzluk yaptıkları çok iyi bilinen devlet görevlileri ve onların temsil ettikleri kurumlarla işbirliği yapmaktan kaçınmak isteyebilmektedir. Nitekim Afganistan'da bazı STÖ'ler halk tarafından yolsuz olarak algılanan devlet yapılarıyla beraber anılmaktan korktukları için çoğu zaman kapasite artırma faaliyetlerine ağırlık vermemişlerdir (Jelinek, 2006: 20).

Afganistan'da STÖ'lerin başarıları toplum tarafından çok iyi gözlenmekte ve takdir ediliyor olmasına rağmen bazı devlet görevlileri STÖ'lere karşı olumsuz tavırlar takınabilmektedir. Uluslararası yardım kuruluşlarda çalışan bazı yerel ve yabancı yetkililerle yapılan özel görüşmeler bu durumu çarpıcı bir şekilde ortaya koymuştur. Ancak bu görevliler güvenlik kaygılarıyla ve çalıştıkları kurumdan izin almamış olmaları gerekçesiyle isimlerinin gizli tutulmasını istemişlerdir (Özel görüşmeler: MA, TİKA; 2018, HMA, RET International, 2018; JWA, USAID, 2018; WSB, UNHCR, 2018; MHR, Kunduz Valiliği 2019, MLS, Parwan Mülteci Müdürlüğü, 2019 ve ATL, Afgan Yardım ve Kalkınma Ajansları Koordinasyon Yapısı/Agency Coordinating Body for Afghan Relief and Development [ACBAR], 2019). Hâlbuki STÖ'ler ülkede aslında çoğu düzenli bir şekilde devlet tarafından

yapılması gereken hizmetlere yönelik kapasiteyi oluşturan en temel kuruculardır (Jelinek, 2006; 18, 19). Ülkede insani sermayeyi canlandıran ve yeniden yapılanma sürecinde çok önemli bir rol oynayan kadroyu oluşturan da STÖ'lerdir.

Ayrıca, kırılğan devletlerin kapasitesi artırılmazsa devamlı olarak uluslararası yardıma muhtaç kalma riski ortaya çıkacaktır ki bu yardımların sonsuza kadar sürmeyeceği muhakkaktır. Kırılğanlık düzeyleri yükseldikçe toplumlarda devlet otoritesi iyice zayıflamakta ve temiz içme suyu, gıda ve ilaç gibi temel ihtiyaç maddelerine ve sağlık, eğitim, elektrik ve belediye gibi hizmetlere erişim iyice zorlaşmaktadır. Böyle bir ortamda güvenlik, ulaşım, haberleşme ve ticaret gibi her tür kamusal hizmetler de layıgınca verilememekte ve günden güne daha karmaşık hale gelen bu sorunlar, günlük toplumsal hayatın her aşamasında göze çarpar hale gelmektedir (Carr, 1973: 134). İlerleyen süreçlerde bu ülkelerde insani ve toplumsal gelişim, kalkınma ve ekonomik büyüme hemen hemen imkânsız bir hale gelmektedir.

Bunlarla beraber, insani yardım yapmakla görevli yerli ve yabancı personelin güvenliği de zaafa uğramaktadır. 2019 yılında Afganistan'da bulunan yardım görevlileri hırsızlıktan, adam kaçırmaya, yaralamadan öldürmeye kadar varan 256 olaya maruz kalmışlardır. Saldırılarda toplam 32 insani yardım görevlisi öldürülmüş, 55 görevli de yaralanmamıştır. Mayıs 2019'da Counterpart International adlı ABD merkezli yardım kuruluşu ofisine başkent Kabil'de yapılan saldırı sonucu hem yardım görevlileri hem de yoldan geçen insanlar hayatını kaybetmiştir (ACBAR, 2019: 1). 24 Kasım 2019 günü BM Afganistan Misyonunda (UNAMA) görevli ismi verilmeyen bir ABD vatandaşı Afganistan'ın başkenti Kabil'de kimliği belirlenemeyen silahlı saldırganlar tarafından öldürülmüş ve aynı araçta bulunan iki meslektaşı yaralanmıştır. Saldırı üzerine BM tedbir olarak ofislerini kapatmış ve BM uçakları tarafından ülke içinde yapılan UN-HAS uçuşlarını geçici olarak askıya almıştır. Diğer uçuşlara göre daha güvenli olan ve ticari uçuşların olmadığı bölgeleri de kapsayan bu uçuşlara bağımlı olan UN ve NGO personeli kısıtlamadan etkilenmiş ve insani yardım faaliyetleri uçuş yasağı boyunca aksamıştır. 4 Aralık 2019 günü Afganistan'ın Celalabat şehrinde Japon asıllı insani yardım görevlisi Tetsu Nakamura ve aynı araçta bulunan dört insani yardım personeli kimliği belirsiz kişilerce yapılan silahlı yardım sonrası hayatlarını kaybetmişlerdir. Afganistan halkı tarafından çok sevilen bir yardım görevlisi olan ve "Japonya Sağlık Hizmetleri / Japan Medical Services" isimli

yardım kuruluşunun ülke direktörü olarak görev yapan Nakamura ve arkadaşlarının bu şekilde hayatlarını kaybetmesi Afgan halkını derin bir üzüntüye boğmuştur.

1.3.3. Ekonomik Çöküş

İnsani krizlerin muhtemel etkilerinden biri de ekonomik alanda görülmektedir. Silahlı çatışmalar ve doğal afetler; üretimle ilgili altyapısının yıkılmasına, tarımsal üretimle ilgili kapasitenin düşmesine ve askerî harcamalar için ayrılan bütçenin artmasına yol açabilir (Hobsbawm, 1996: 106). Bu sonuçlardan başka sermaye kaçıışı, etkin işgücü alanının bozulması, yabancı yatırımların yetersizliği, ticari faaliyetlerin azalması ve beyin göçü de ekonomik faaliyetlerin azalmasına ve ilerleyen zamanlarda ekonominin çökmesine neden olabilmektedir (Hobsbawm, 1996: 106-107).

Çatışma ve doğal afetlerle ekonomik çöküş arasındaki karmaşık ve karşılıklı ilişki, kapsamı çok geniş bir çerçevede ele alınabilir. Geniş zamana ve alana yayılan silahlı çatışmalar, bir ekonomik sistemin fiziki ve insani üretiminin kötüye gitmesine neden olurken; yanlış ekonomi yönetimi, yolsuzluk ve kurumların zayıflaması ayrıca çatışmayı başlatan etkenlere katkıda bulunmaktadır. Bu durum kısa bir süre için olsa da ekonomik büyümeyi duraklatmaktadır. Doğal afetler, felaketler ve silahlı çatışmalar, ülke varlık yapısını ve üretim kapasitesini ciddi ölçüde bozmaktadır.

Bazen devletler bu çöküşü önlemede tek başlarına başarılı olamamakta ve ekonomik durum gittikçe kötüleşmektedir. Sistemli bir şekilde vergi toplayamayan, milli para biriminin değerini yabancı birimler karşısında koruyamayan, yolsuzlukla ve kaçakçılıkla mücadele edemeyen ve hatta çalışanlarına yeterince ödeme yapamayan devletler yıkılan alt ve üst yapıyı tamir etmek için yeterince kaynak ayıramaz hale gelmektedir. Aynı olumsuz sonucu veren ve çözüm getirmeyen bu çapraşık durum içinde çaresiz kalan devletler yalnızca halkına yardım edememekle kalmayıp, dışarıdan yardım getiren aktörlerle işbirliği yapmakta da zayıf kalmaktadırlar.

Afganistan'da birçok ilde yapılan gözlemlerde uluslararası STÖ'ler tarafından yürütülen eğitim faaliyetlerinde proje paydaşı olarak görev yapan eğitim ve mülteciler bakanlığına bağlı çeşitli birimlerinin personel ve araç-gereç sayısı ve kalitesi yönünden yetersiz olduğu müşahade edilmiştir. Ülkede STÖ'ler çoğu bölgeye kolayca ulaşabilecek araç ve diğer imkânlarla sahipken çoğu ildeki devlet kurumları bu imkânlarla sahip olamamış ve kendilerini güçsüz hissederek STÖ'lere karşı da

olumsuz bir tavır takınmışlardır (Jelinek, 2006: 14). Bununla beraber proje faaliyetleri ile ilgili toplantılara katılmak veya faaliyetleri denetlemek için araç bulamayan kamu personelinin STÖ'lerden araç talep etmesi rutin bir uygulama haline gelmiştir. Ayrıca birçok STÖ görevlisi tarafından özel görüşmelerde ifade edildiği gibi; proje faaliyetlerini denetlemek ve katkı sağlamakla görevli kamu personeli üzerlerine düşen görevleri yapmadıkları gibi, zaman zaman kasıtlı olarak bürokratik engel çıkartmakta veya proje faydalanıcıları arasında ayrımcılık veya adam kayırmacılık veya kendi akrabaları için menfaat temini gibi illegal taleplerde bulunmakta ve hatta rüşvet istemektedirler.

1.3.4. İnsan Hakları İhlalleri

İnsani krizlerin yaşandığı dönemlerde, yüksek kırılabilirlik seviyesine sahip olan zayıf devletler, insan haklarını korumak ve geliştirmekle ilgili sorumluluklarını ifa etmekte de zorlanırlar. Böyle zamanlarda, silahlı çatışma ve doğal afetler, hem kamusal hürriyetlerin kısıtlanması için gerekçe hem de insan haklarının ihlal edilmesi için kılıf olarak kullanılmaktadır. Buradan hareketle, ağır insani krizleri doğuran silahlı çatışmaların ve doğal afetlerin uzun süreli insan hakları ihlalleriyle ilişkisi olduğu sonucuna varmak mümkündür. Aslında çatışmadan kaynaklananlar başta olmak üzere insani krizlerin çoğu, hem uluslararası insancıl hukukun ve insan haklarının büyük ölçekli veya sistematik ihlallerinden kaynaklanmakta hem de bu tür ihlallere neden olmaktadır (Global Protection Cluster, 2020). Silahlı çatışmalardan doğan güvensiz ortamın doğal bir sonucu olarak insan güvenliği zaafa uğramakta, yani yaşama hakkı ihlal edilmektedir. Bununla beraber diğer temel hak ve özgürlüklerinin de ihlal edilmesi zaten var olan endişeleri artırarak yeni krizlere dönüşebilir ve etkilenen kitleler üzerinde daha da kötü etkilere yol açabilir. Silahlı çatışmaların uzun bir zaman dilimine yayılması insan hakları ihlallerinin günden güne ağırlaşmasına ve maalesef toplumca ve devletçe kanıksanan bir durum olmasına yol açmaktadır. Bu nedenle insan haklarının korunması, insani yardım faaliyetlerinin merkezinde yer almaktadır.

Genelde toplumsal ve bireysel ekonomik ve kültürel hakların ihlal edilmesi ve ayrımcılık, diğer insan haklarının ihlal edilmesinin başlangıcını oluşturmaktadır. Buna karşılık hakları ihlal edilen grupların tepkileri çatışmalara yeni bir boyut eklemektedir. Özellikle sistematik ayrımcılığa maruz kalan veya böyle bir algıya kapılan dini, etnik veya siyasal gruplar haksızlığa karşı mücadele yolu olarak silahlı

direnış ile etme yolunu seçerler. Uzun dönem süren çatışmaların yaşandığı bölgelerde eğitim faaliyetlerinde de aksamalar olması, okuma yazma oranı düşmeye başlamasına ve zamanla toplumsal bilinç ve direncin azalmasına yol açar. İyi eğitilmeyen fertlerin sayısındaki artış bir yandan bölgenin istihdam yapısına da yansiyarak işsizliği artırmakla kalmayıp; diğer yandan da hem eğitim seviyesi hem de ekonomik imkânları çok düşük olan bu insanların oluşturduğu toplumlarda siyasi aktivitelerin azalmasına ve hak ve özgürlüklerin savunulamaz hale gelmesine yol açmaktadır. Bundan dolayı da insan haklarının ihlal edilmesi, zaman zaman insani krizlerin nedeni, zaman zaman da sonucudur.

Ayrıca; işkence, yargısız infaz, keyfi tutuklama, korkutma, gözaltına alıp ortadan yok etme gibi insan haklarıyla ilgili birçok ihlal hem bazı mağdurları şiddete ve intikam duygusuna yöneltmekte hem de devletle beraber hareket eden bazı gruplara kötü örnek oluşturmaktadır. (Temel Haklar Ajansı / Fundamentals Rights Agency [FRA], 2010: 10) Bu gruplar denetimsizliği fırsat bilerek veya aynı ihlalleri yapan devlet görevlileri tarafından tolerans gösterileceği düşüncesinden kaynaklanan rahatlık hissiyle daha fazla haksızlıklar ve ihlaller yapabilmektedir. Bu nedenle birçok silahlı çatışmada siviller hedef alınmakta ve kişilerin en temel insan hakları ihlal edilmektedir. Aslında büyük kitlelerin yurtlarını terk edip mülteci düşmesi sadece afet, kıtlık ve açlığın değil aynı zamanda insan hak ve özgürlüklerinin ihlal edilmesinin de dehşet verici bir sonucudur.

İnsani krizler özellikle de savaşlar, i çatışmalar ve doğal afetler yapılacak insani yardım faaliyetleri için de sıkıntılar yaratmaya devam ederler. Bu tür felaketlerin yaşandığı dönemlerde insan haklarının korunmasıyla ilgili konular bazen göz ardı edilmekte ve bu konulara olağan dönemlerde olduğu kadar önem verilmemektedir. Hatta insani yardım kuruluşlarında çalışanlar ve gönüllüler bile insan hakları ihlallerine hedef olabilmektedir. Sonuç itibariyle güvenlik kaygıları ve alt ve üst yapıdaki bozulmalar insani yardım faaliyetlerini yavaşlatmakta ve etkisini ve etkinliğini azaltmaktadırlar.

İnsani kriz durumlarında insan haklarıyla ilgili görülen genel sorunlar ve ihlaller detaya girilmeden aşağıda sırlanmıştır (**Kaynak:** UNICEF, 2003: 5-13):

- **Güvenlikle ilgili sorunlar, yaşama hakkının ve vücut dokunulmazlığının ihlali:** İnsani kriz yaşanan bölgelerde arzu edildiği gibi işlemeyen devlet

mekanizmaları denetimde, güvenliği sağlamada ve suçla mücadelede de başarısız olmaktadır. Problemlili ve zayıf polis ve yargı sistemleri çoğu faili meçhul olay aydınlatamaz. Bazı gruplar ve hatta devlet görevlileri denetimlerin azaldığı bu ortamlarda yakalanma korkusu hissetmeden kendilerinden zayıf olan kişileri dövmeye, yaralamaya veya öldürmeye fırsat bulabilirler. Böylece toplumun adalet ve polis mekanizmalarına güveni zayıflar ve kişilere karşı işlenen suçlara maruz kalan çoğu mağdur şikâyet hakkını kullanmaktan imtina eder.

- **Cinsel ayrımcılık, kadına karşı şiddet, taciz ve tecavüzler:** Silahlı çatışma bölgelerinde yoğun şekilde gözlemlenen insan hakları ihlallerinden biri de kadına karşı şiddet yani insani yardım literatüründe daha yaygın kullanılan adıyla cinsiyet temelli şiddettir (gender based violence – GBV). Kadına karşı şiddet ve tecavüz çatışma ve savaşlarda bir silah gibi kullanılmakta ve genellikle halkı sindirme, korkutma ve denetim altına alma amacına hizmet etmektedir (UNICEF, 2003: 3). Zorla yerinden edilme, aile bütünlüğünün bozulması, toplumun ve güvenlik yapılarının bölünmesi gibi birtakım etkenlerden dolayı, kadınlar ve kızlar daha savunmasız bir durumda kalmakta ve cinsiyet temeline dayalı şiddette artış görülmektedir. Ülke içinde yerinden edilmiş kişiler (IDP'ler) ve mülteciler gibi kırılganlığı yüksek gruplardaki kadın ve kızlar bu tür şiddete en çok maruz kalan mağdurlardır. Ayrıca cinsel şiddetin yalnızca kadınlara yönelik olmadığı, son 10 yıllık süreçte çatışma etkisi altındaki 25'ten fazla ülkede erkeklerin ve erkek çocuklarının da cinsel şiddete uğradığı rapor edilmiştir (Barbelet, 2014).
- **Ailelerin parçalanması, seyahat özgürlüğü ihlalleri ve göçe zorlanma:** Bazı aile fertlerini veya dostlarını kaybeden insanlar tek çareyi ülke içinde veya dışında nispeten daha güvenli olan yerlerle göç etmekte bulurlar. Ancak bazen silahlı saldırıların direk amacı belli kesimleri göçe zorlamak olabilir yani çatışan devlet veya devlet dışı aktörler bazı azınlık gruplarını göçe zorlamak için onları hedef alabilirler.
- **Ayrımcılık, temel ihtiyaçlara, hizmetlere ve yardımlara eşitsiz erişim:** İnsani kriz yaşanan bölgelerde zayıf düşen devlet ve devlet dışı denetim mekanizmaları ayrımcılık ve adam kayırmacılıkla mücadele etkin bir şekilde yapılamaz ve bazı etnik ve dini azınlık grupları zaten kısıtlı olan hizmetlerden

faýdalanmakta diğer gruplara kıyasla daha fazla zorluk yaşarlar. Afganistan’da çoğunluğu Hazaralardan oluşan Şii azınlık hem bazı gruplar hem de bazı devlet görevlileri tarafından uygulanan ayrımcılığa maruz kalmakta ve çoğu hizmete ulaşmakta diğer etnik ve dini gruplara göre daha dezavantajlı bir hayat yaşamaktadır. Bu nedenle birçok insani yardım kuruluşu projelerinde Hazaralar’ı direkt olarak hedef alarak bu sorunu çözmeye çalışmaktadır.

- **İşçi ve çalışma haklarının ihlali:** Özellikle gelişmekte olan ve az gelişmiş ülkelerde yaşanan insani kriz durumlarında zaten zayıf olan sendikalar ve 3basın gibi istihdam ve işçi hakları ihlalleriyle mücadele eden mekanizmalar iyice zayıflar. Ayrımcılığa uğrayıp çalışma haklarından mahrum kalan işsizler ve özlük hakları ihlal edilen işçiler bu sorunlara çözüm bulmakta zorlanırlar.

1.3.5. Göç ve Yerinden Edilme

İnsani krizlerin neden olduğu yer değiştirmeler, insanoğlunun hayatını normal şartlarda devam ettirebilmesine engel olmakta ve bir takım yeni insani problemlerle karşılaşmalarına yol açmaktadır. Mülteciler göç sürecinde de ölüm riskiyle karşı karşıya kalmakta, aileleri parçalanmakta ve hatta birçoğu daha hedef bölgeye ulaşmadan canlarından olmaktadır. Kaçış sürecini başarıyla atlatıp istedikleri yere ulaşanlar ise kendileri için yeni ve yabancı olan bu yerlerde dil ve kültür bariyeri ile karşılaşarak ayrımcılığa ve hatta fiziksel şiddete maruz kalmaktadırlar. Bazen de ev sahibi ülkelerde mülteci statüsü verilmemekte ve birçok kısıtlamalar maruz kalmaktadırlar. 2017 yılında Bangladeş’e göç eden yaklaşık bir milyon Arakanlıya Bangladeş Hükümeti tarafından halen mülteci statüsü verilmemekte ve çalışma hakkı, şehir içinde bile olsa seyahat hakkı, ana dilde eğitim hakkı ve hatta cep telefonu kullanma hakkı gibi birçok temel hak ve hürriyetten mahrum edilmektedirler. Bu mülteciler halen derme çatma kamplarda çok kötü koşullar altında yaşam mücadelesi vermektedirler. Öte yandan yerinden edilmiş kişiler de gittikleri bölge ve ülkelerde plansız ve düzensiz yerleşim yerleri oluşturmak suretiyle o kentlerin toplumsal, ekonomik ve çevresel olarak kırılganlıklarını arttırabilmektedir. Böylece kitlesel göçler uluslararası sistemde “göç krizi” ve “mülteci krizi” olarak adlandırılan birtakım sorunlara sebep olmaktadır.

Çok karmaşık ve değişken yapıdaki göç ve mülteci krizlerine müdahalede sürdürülebilir kalkınma çözümlerini planlamak ve uygulamak oldukça zordur. Acil olarak ve yüksek miktarda yapılan gıda, battaniye ve su yardım programları diğer

programlar için ayrılmış para ve insan kaynaklarının azalmasına neden olabilmektedir. Bu nedenle bu tür krizlere müdahalede sadece insani yardım faaliyetleri yeterli olmamakta ve yoksulluğu azaltma amaçlı kalkınma yardımlarıyla birlikte bölgesel temelli, çok boyutlu ve büyüme amaçlı olarak uygulanmalıdır (Beegle ve Luc, 2019: 201).

20. yüzyıldan itibaren daha uzun sürmeye başlayan siyasi krizler için çözüm üretmek daha zor hale gelmekte ve yerinden edilen insan sayısı iyice artmıştır. Nansen Initiative (2015: 14) verileri, 2008 ile 2014 yılları arasında toplam 185 milyon kişinin savaş ve doğal afet gibi felaketlerden dolayı yerlerinden edildiklerini ortaya koymuştur. BM Mülteciler Yüksek Komiserliği Küresel Eğilimler Raporu'na göre ise sadece 2017 yılı içerisinde dünya genelinde ülke içinde göç eden ve diğer ülkelere iltica eden kişi sayısı 68 milyonu aşmıştır (UNHCR, 2017). Bunlardan 16,2 milyon kişi, ikinci defa ya da daha fazla kez göç etmiştir. Bu rakamın 25,4 milyonluk bölümünü ise ülkelerinde yaşanan çatışma ve zulümlerden dolayı evlerini terk eden mülteciler meydana getirmektedir. Bu rakam, bir önceki yıla göre 2,9 milyon artış göstermiştir.

1.3.5.1. Göçe neden olan unsurlar

Genelde göçlere sebep olan sosyoekonomik ve sosyopolitik faktörler itici (göçe zorlayıcı) ve çekici faktörler olarak iki grup altında incelenebilir. Amerikan Katolik Piskoposlar Konferansı göçe itici yani göçe zorlayıcı faktörleri güvenlik sorunları ve hayati tehlike; işsizlik; fakirlik; fırsat azlığı, aile parçalanması ve hizmet ve malzemelere erişim kısıtlılığı olarak sıralamaktadır (U.S. Conference of Catholic Bishops, 2020). Buna karşılık gidilecek yerlerdeki daha güvenli, özgür ve huzurlu bir ortam, iş bulma ve iyi bir gelir imkânları, daha iyi fırsatlar, aile bireyleriyle kavuşma, daha kaliteli bir hayat ve hizmet ve malzemelere kolay imkânı göç etme fikrini daha çekici bir hale getirmektedir.

Birçok göçmen, kendi rızası ile ekonomik koşulların daha iyi ve farklı yaşam standartlarının olduğu yerlere zaman içerisinde ve yavaş yavaş göç ederken; doğal afetler, silahlı çatışmalar ve savaşlar kitlelerin ani yer değiştirmelerine neden olurlar. Nüfus artışı, ekonomik sıkıntılar, çevresel problemler, zayıf yönetim yapısı, silahlı çatışmalar, siyasi çatışmalar ve taşkınlıklar ile şehir planının zayıf olması meydana gelebilecek bir krize karşı direnci düşüren ve krizle baş edebilme kabiliyetini azaltan

başlıca etkenlerdir. Devletin idari yapısının zayıf olması ve yaşanan olağanüstü bir durumu kontrol etmekte zorlanması, insan hayatı ve sağlığı ile beraber özel mülkünü de kapsamlı bir tehdit altında bırakır ve problemler kısa süre içinde bir insani kriz durumuna dönüşebilir. Özellikle insan hayatının tehlikede olduğu ve insan haklarının ihlal edildiği istikrarsız ve güvensiz bölgelerde yaşayan insanlar yaşadıkları yerlerde kendilerini güven içinde hissetmezler ve kitleler halinde ülke içinde bulunan daha güvenli bölgelere veya diğer ülkelere ulaşmak için göç ederler. Bu durumdaki insanlar çoğunlukla birbiriyle iç içe geçen hayatta kalma; baskı ve ayrımcılıktan kurtulma; şiddetten ve eziyetten kaçma ve fırsatları değerlendirme gibi güdüler etkisiyle göç etmeyi düşünmeye başlarlar (DER Think Tank, 2020).

Kitlesel göçlere neden olan unsurlar çok çeşitlidir ve birbirlerini beslemekte ve birbirleriyle iç içe geçmekte olduğu için çok karmaşık bir yapıdadır (Mazzucelli, 2019). Bu nedenler genel olarak savaş ve çatışmaların; insan hakları ihlallerinin; iklim değişikliği, kuraklık, doğal afet ve salgın hastalık gibi çevresel faktörlerin ve yoksulluk, kıtlık ve işsizlik gibi sosyoekonomik faktörlerin sebep olduğu zorluklar ve tehlikeler olarak aşağıda ifade edilen şekilde dört kategori altında toplanabilir:

- **Savaş, iç savaş ve silahlı çatışmalar:** Çatışmalar nedeniyle sivil halk bazen çatışan iki grubun arasında kalır, bazen de direk olarak silahlı saldırıların hedefi haline gelirler. Çatışmalar devleti de zayıflatarak artık düzeni sağlayamaz ve insanları koruyamaz hale getirebilir. Kendilerini silahlı gruplara karşı savunamayacak durumdaki sivil halk kitleleri artık bu bölgede yaşamlarına devam edemeyeceğini anlayarak göç etmeye mecbur kalırlar. Irak, Suriye ve Afganistan'da yaşananlar bu konuya verilebilecek en iyi örneklerdir. 2011 yılında başlayan Suriye Krizi dünya tarihi boyunca yaşanan en büyük göç ve mülteci krizine neden olmuştur (Mazzucelli, 2019). Savaş ve çatışmalar sonucu 400.000'den fazla insan ölmüş, 12 milyon kişi yani nüfusun yarıya yakını göç etmek zorunda kalmıştır. 2016 yılında savaş öncesi 22 milyon olarak tahmin edilen nüfusun 13,5 milyonu Birleşmiş Milletlerce insani yardıma muhtaç olarak tanımlanmış olup bunlarda 6 milyondan fazlası ülke içinde yerinden edilmiş (IDP) ve yaklaşık 5 milyonu ise mültecilerden oluşmaktadır. 2015 yılında Afganistan, Irak, Suriye, Somali ve Sudan gibi ülkelerden Avrupa'ya yapılan kitlesel göçler arasında savaş ve şiddetten kaçanların oranı yüzde 40'tan fazladır (DER, 2020). Bir bütün olarak

bakıldığında ise, dünya genelinde göç ve zorla yerinden edilmelerin yarından çoğuna silahlı çatışmalar ve şiddet eylemlerinin neden olduğu görülmektedir. 2012 yılında bu oran Uluslararası Kızılay ve Kızıllaç Federasyonu Afet Raporunda %60 olarak verilmiştir (International Federation of Red Cross and Red Crescent Societies and the ICRC/Uluslararası Kızıllaç ve Kızılay Toplulukları Federasyonu [IFRC], 2012).

- **Din, ırk, mezhep ve diğler unsurlara bağılı ayırimcılık ve insan hakları ihlalleri:** Azınlık gruplarının maruz kaldığı ayırimcılık ve hak ihlalleri kriz dönemlerinde daha da artarak kitlesel göçe yol açabilir. Siyasi görüş, dini inanış, etnik köken veya benzer sebeplerle baskıya, ayırimcılığa, tecavüze ve diğler hak ihlallerine maruz kalan insanlar devlet tarafından korunacakları inancını yitirdiklerinde bu tür etkilere maruz kalmayacaklarını düşündükleri yerlere göç etmek isterler (DER, 2020). Myanmar'da Müslüman oldukları için kimlikleri tanınmayan, temel kamu hizmetlerinden mahrum edilen ve hatta vatandaşlık hakkı dahi verilmeyen Arakan Müslümanlarına karşı devlet tarafından uygulanan baskı ve şiddet bu konuya ilişkin en canlı ve taze örneğı teşkil etmektedir. 2017 yılı itibariyle Myanmar'da devlet güçlerinin silahlı saldırılara hedef olan, evleri yakılan, vatandaşlık statüsü verilmeyen ve işkence ve tecavüze maruz kalan yaklaşık 1 milyon Arakanlı Müslüman Bangladeş'e göç etmek zorunda kalmıştır. Bu mülteciler halen derme çatma çadırlarda çok kötü koşullar altında yaşam mücadelesi vermektedirler.
- **Çevresel faktörler:** İnsanların hayatını ve bölge altyapısını alt üst eden doğal afetler, kuraklığa yol açan çevresel yozlaşma ve toplu ölümlere neden olan Ebola Virüs Salgını benzeri hastalıklar gibi çevresel faktörler de insan yaşamını tehlikeye sokar ve ailelerin gelecekle ilgili ümitlerini kırdığı için kitlesel göçe neden olurlar. Bu faktörler bazen göçe ani olarak neden olmayıp, zamanla sosyoekonomik faktörleri daha kötü bir hale getirerek yavaş ve zamana yayılmış bir şekilde neden olurlar. Örneğın tarımsal ürün alamama sorunu zamanla gıda güvensizliğine ve zirai iş imkânlarının azalmasına neden olur. Benzer şekilde su, toprak ve havanın kirlenmesi insanların sağlıklarını tehlikeye sokarak göçe zorlayabilir (U.S. Conference of Catholic Bishops, 2020). Küresel ısınma nedeniyle eriyen kutup buzulları ise Büyük Okyanustaki adalarda yaşamı tehlikeye sokmakta ve insan nüfusundaki hızlı

artış ile birleşerek Brezilya'da ve Amazon Havzasında su kaynaklarının kirlenmesine ve tükenmesine yol açarak ve gıda güvenliğinin tehlikeye sokarak kitlesel göçlere neden olmaktadır (Mazzucelli, 2019). Diğer taraftan doğal afetler ani ve çok büyük kitlesel göçlere sebep olurlar. Örneğin 2010 Ocak ayında Haiti'de 90.000 kişinin ölümüne yol açan deprem felaketi 1,5 milyondan fazla insanın göç etmesine neden olmuştur. Suriye'de 2006 ve 2011 yıllarında görülen kuraklık da birçok insanın tarlalarını ve geçim kaynaklarını yitirerek büyük şehirlere göç etmesine neden olmuştur. Ayrıca bu kuraklık gıda fiyatlarını yükselterek ülkedeki fakirlik oranını da yükseltmiştir.

- **Sosyoekonomik faktörler:** Fakirlik, hayat pahalılığı ve işsizlik gibi sosyoekonomik faktörler genelde bireysel ve zamana yayılmış bir şekilde ülke içi ve dışı göçe neden olurlar. Bu tür göçlerin motivasyon kaynağı genelde insanların daha iyi bir yaşam standardı arzulamasıdır. Kendileri ve aileleri için daha iyi imkânlar sağlamak isteyen insanlar, daha iyi bir iş bulup yeterli gelir elde edebilecekleri, çocuklarını daha iyi okullara gönderebilecekleri ve hastalandıklarında rahatça tedavi olabilecekleri ülkelere göç etmek isterler (U.S. Conference of Catholic Bishops, 2020). Ayrıca genç mülteciler için ABD ve Avrupa ülkelerinde verilen üst kalite üniversite eğitimi de çok çekicidir.

Üretim ve sanayinin insanlar için yeterince iş imkânı sağlayamadığı yerlerde yaşayan bireyler temel ihtiyaçlarını karşılamakta zorlanırlar ve iş bulma şanslarının daha yüksek olduğunu düşündükleri büyük şehirlere, tarımsal üretim kapasitesi yüksek bölgelere veya yabancı ülkelere göç etmek isterler. Bu tür sorunlar siyasi istikrarsızlıkla beraber seyrettiklerinde veya devlet ve toplum tarafından bu sorunlara zaman içerisinde çözüm bulunamadığında kitlesel göçlere de neden olabilirler. Mali'de 2012 darbesi istihdam oranlarının yüzde 70'den yüzde 26'ya düşmesine ve kitlesel göçlere neden olmuştur (Beegle ve Luc, 2019: 199-200). İş bulamayan insanların gittikçe fakirleşmesi gelişmiş ülkelerin ucuz işgücü talebi ve bu ülkelerde bulunan akraba ve dostlarından aldıkları güzel haberlerin cazibesi ile birleştiğinde göç etme fikri daha da çekici bir hale gelir (Robinson, 2005: 7). Her yıl binlerce Afgan Türkiye, ABD, Kanada ve Avrupa ülkelerine bu yüzden göç etmeye çalışmaktadır. Benzer şekilde küresel iklim değişikliğinin de etkisiyle gittikçe artan kötü ekonomik

koşullar nedeniyle Orta Amerika ülkelerinden milyonlarca kişi ABD'ye ve Avrupa ülkelerine göç etmeye çalışmaktadır (DER, 2020).

1.3.6. Güvenlik Sorunları

İnsani krizlerin yaşandığı ülkelerde giderek zayıflayan devlet sistemi toplumun güvenliğini ve huzurunu sağlamakta zorlanırlar. Çatışmalar ve doğal afetlerin getirdiği yıkım sonucu çok sayıda insan hayatını kaybeder, yaralanır veya salgın hastalıklara yakalanır. Layıkıyla tedavi edilemeyen bu yaralı ve hastalardan birçoğu da hayatını kaybederler. BM Afganistan Yardım Misyonu (UNAMA, 2019) verilerine göre Afganistan'da 2019 yılında 3,403 ölü 6,989 yaralı olmak üzere toplam 10,392 sivil etkilenmiştir. Bu kayıpların yüzde 12'si kadınlardan, yüzde 30'u ise çocuklardan oluşmaktadır (ACBAR, 2019: 1).

Güvenlik açısından gittikçe daha problemlili hale gelen bu tür ortamlarda bazı silahlı gruplar ortaya çıkabilir ve ticaret, sağlık, eğitim ve ulaşım gibi sektörlere de zarar verebilirler. Gerilimin en üst noktaya vardığı dönemlerde ise güvenlik sorunları çok daha karmaşık bir hal alır. Bu tür sorunlar topluma ve devlet mekanizmalarına yukarıda bahsedilen zararlara yol açmakla kalmaz, aynı zamanda yapılacak insani yardımları da engel olurlar. Çünkü gerek insani, gerek kalkınma amaçlı olsun tüm dış yardım faaliyetleri güvenlik yönünden problemlili olan ortamlarda sekteye uğrar. Kriz bölgelerinde güvenliğini sağlamakla görevli milli ve uluslararası güvenlik kurumları kalkınma yardımı kuruluşlarından daha ziyade insani yardım kuruluşlarıyla ilişki içerisinde olduğundan; insani yardım kuruluşlarının güvenlik kurumlarıyla işbirliği içine girip, çatışmaların sona erdirilmesi ve dış yardımların kolayca yapılabileceği güvenli bir ortam yaratılması için gayret göstermeleri çok önemlidir (Beegle ve Luc, 2019: 202).

Çatışma ve savaştan kaynaklanan insani krizlerde yapılan yardımlar, çatışma içinde yer alan tarafların politik çıkarları için kullanılmaya müsait bir yardım türü olduğundan dolayı genelde zor olarak ifade edilen bir yardım türüdür. Çünkü bu gibi durumlarda dışarıdan gelen insani yardımlar, çeşitli müdahalelere maruz kalıp taraflı bir niteliğe bürünebilmektedir. İhtiyaçlarla ilgili analizlerin yanlış yapılması ve insani yardımların miktarının, yöntem veya araçlarının yanlış tercih edilmesi; yardımların çatışan taraflarca ele geçirilmesi ve kendi çıkarlarına göre manipüle edilmesi riskini doğurmakta ve böylece çatışmaların uzayarak kronik bir hale gelmesine yol

açabilmektedir (Barber, 1997: 9). Bu durumlarda insani yardımlara ara vermek zorunda kalınması ise asıl ihtiyaç sahiplerine ulaşılama riskini tetikleyerek daha büyük insani krizlere neden olabilmektedir. Afganistan, Angola Bosna, Etiyopya, Somali ve Sudan'daki çatışmalar sonucu yardımların zaman zaman kesilmesi ve kitlelerin daha da çok mağdur edilmesi bu duruma bir örnek teşkil etmektedir. Bu tür planlama yapılmadığında alınan önlem ve yapılan hazırlıklar yerel topluluklara yarar sağlamaktan ziyade zarar verebilmektedir (Livestock Research for Rural Development [LRRD], 1996: 153). Bundan dolayı savaş ve çatışmaların farklı aşamalarını doğru değerlendirmek ve bu konuda en etkili önlemlerin alınması için insani yardım kuruluşlarının detaylı planlamaya gitmeleri büyük bir öneme sahiptir.

Savaş ve çatışmalarda insani yardım tedariki sürecinde kritik roller üstlenen insani yardım kuruluşlarının çatışan taraflar üzerinde baskı kuracak bir güçleri olmaması üzerinde durulması gereken önemli bir noktadır. İnsani yardım kuruluşları, yalnızca çeşitli yöntemlerle sağladıkları finansmanları, ihtiyaç sahiplerinin en önemli ihtiyaçlarından başlayarak insani yardıma dönüştürmek, yardım faaliyetlerini etkin ve hızlı bir şekilde yürütmekle görevlidirler. Bundan dolayı savaş ve çatışmaların belirli sınırlar içinde tutulmasıyla ilgili uluslararası toplumun, müdahale eden güçlerin ve hiç şüphe yok ki çatışan tarafların Uluslararası Hukuk ve Uluslararası İnsancıl Hukuk ilkeleri kapsamında büyük sorumlulukları vardır (Annan, 2000). Krizleri engellemek ve krizlere müdahale etmek amacıyla toplumsal refah, istikrar ve adaletin tesis edilmesi, toplumdaki herkesin bu olanaklardan eşit olarak yararlanmalarının sağlanması, ekonomik ve toplumsal anlamda adil bir uluslararası yapının oluşturulması ve diplomatik faaliyetlerin iyi amaçlar için kullanılması gerekmektedir.

1.4. Uluslararası Yardım, İnsani Yardım, Kalkınma Yardımı

Uluslararası yardım veya dış yardım; ihtiyaç içinde olan ülkelere mal, hizmet ve para desteği sağlanmasıdır. Bu destekler devletler; devletlere ait Kızılay, AFAD (Afet ve Acil Durum Yönetimi Başkanlığı), TİKA (Türk İşbirliği ve Koordinasyon Ajansı), USAID (ABD Uluslararası Kalkınma Ofisi) gibi kuruluşlar; Birleşmiş Milletler, Avrupa Birliği ve Dünya Bankası gibi devletlerarası kuruluşlar ve bağımsız sivil toplum örgütleri (STÖ'ler) tarafından yapılır. Genellikle acil ve kısa süreli insani ihtiyaçları karşılamak için yapılan yardımlara insani yardım, bir ülkede yapısal reformlar yapılması veya alt ve üstyapı sistemlerinin geliştirilmesi için yapılan uzun süreli yardımlara da kalkınma yardımı denir.

İnsani yardım çatışmalar, savaşlar, doğal afetler ve olağanüstü diğer durumlar nedeniyle ortaya çıkan olumsuzlukların azaltılmasını sağlayan en hızlı, en pratik ve en etkin araçlardan biridir. Başka bir deyişe insani yardım kriz dönemlerinde ve ani gelişen durumların birçoğunda insanların temel insani ihtiyaçlarını karşılamak ve acıları ve mağduriyeti en alt düzeye indirmek için yapılan faaliyetlerdir (Billing, 2010: 5). Kalkınma Yardımı ise gelişmiş ülkeler tarafından, gelişmekte olan ve/veya az gelişmiş ülkelerin yönetim sistemlerinin düzeltilmesi ve sosyoekonomik gelişimine ve kalkınmasına yardımcı olmak üzere yapılan katkılardır. İnsani yardım ve kalkınma yardımları benzerlikleri ve farklılıkları üzerinde tartışma olan ve zaman zaman da iç içe geçen konulardır. Amelia Branczik (2004)'in de belirttiği gibi insani yardım ve kalkınma yardımı birbirlerinden farklı özelliklere sahip olsalar da birbirleriyle birçok açıdan örtüşürler.

Genellikle, çatışma, afet, kıtlık, salgın hastalık vb. nedenlerle ortaya çıkan kriz durumunda, insan kayıplarına engel olmak ve hayata kalanların acil biyolojik ihtiyaçlarını karşılamak amacıyla devreye ilk önce insani yardım aktörleri girer ve su, gıda, ilaç, battaniye, barınak, arama-kurtarma ve koruma/güvenlik gibi acil alanlarda yardım dağıtırlar. Çatışmalar bittikten sonra veya krizin ilk evresi aşılmaya başladığında ise kalkınma yardımı aktörleri devreye girer. Yıkılmış ve zarar görmüş ülkelerin yeniden inşa edilmesi ve kendi kendine yeter duruma getirilmeleri amacıyla yapılan kalkınma yardımları, genelde insani yardımlara nispeten daha uzun süreli, daha planlı, daha kapsamlı ve daha pahalıdır. **Tablo 1**'de insani yardımlar ile kalkınma yardımlarının amaç, sebep, süre, yardım malzeme ve hizmetleri ve sürdürülebilirlik boyutları açısından basit bir karşılaştırması gösterilmektedir.

İnsani kriz durumları devam ederken insani yardımlar siyasal, toplumsal, ekonomik ve kültürel zorluklardan dolayı yapılan ancak kısa süreli ve geçici çözümler üretebilmekte, koordinasyon eksikliği nedeniyle bazı sorunlar veya engeller ortaya çıkmakta ve bu nedenlerle etkili ve yeterli olmamaktadır. Ülke şartlarına ve insani ihtiyaca göre farklılık gösteren bu tür problemler, bir yandan insan hakları savunucularının insani yaklaşımlarından doğan eleştirilere, öte yandan bu eleştirilerin oluşturduğu baskı nedeniyle “sorumluluktan kaçma” problemine yol açmakta, başka bir açıdan ise; uygulamada etkinliğin kaybolması sonucunda bağışların azalmasına sebebiyet vermektedir. Bu kısır döngü içerisinde bir yanda en temel biyolojik ihtiyaçları için yardıma ihtiyaç duyan kitleler ve bağış yapmak için uğraşan ama

çekince gösteren aktörler; diğer bir yanda ise bu bağışları alıp ihtiyaç sahiplerine ulaştırmak isteyen ancak çeşitli zorluklarla karşılaşan ve haksız yere birçok eleştiriye maruz kaldıklarını düşünen yardım kuruluşları ve bunların karşısında genelde yolsuzluk içine batmış olan başarısız yerel hükümetler ile acımasızca her türlü eksiklik ve hatayı eleştiren medya ve insan hakları kuruluşları bulunmaktadır.

Tablo 1. İnsani yardımlar ve kalkınma yardımlarının karşılaştırılması

	İnsani Yardım	Kalkınma Yardımı
Amaç	İnsanların hayatını kurtarmak ve temel insani ihtiyaçlarını karşılamak	Devlet ve toplumu geliştirmek ve kendi kendine yeter düzeye ulaştırmak
Zamanlama	Felaketlerin veya insani krizlerin başlangıcında	Genelde insani yardımlar başladıktan sonra
Süre	Acil ve kısa süreli	Orta ve uzun vadeli
İhtiyaç sebepleri	Kıtlık, kuraklık, savaş ve çatışma, fakirlik, salgın hastalık, doğal afet	Fakirlik, az gelişmişlik, bozulmuş veya yetersiz sistemler
Hizmetler	Sağlık, gıda ve su güvenliği, ilk ve orta eğitim, güvenlik, arama-kurtarma, barınma	Kurumsal reformlar, hukuki reformlar, büyük ekonomik ve ticari yatırımlar, ulaştırma, sağlık, eğitim ve haberleşme gibi altyapı ve üstyapılarda sistemsel düzenlemeler
Yardım Malzemeleri	Su, ekmek, gıda, para, battaniye, giyecek, kitap, çadır	Makine, inşaat, baraj, yol, para, kredi
Kapsam	Dar	Çok geniş
Maliyet	Düşük	Yüksek
Sürdürülebilirlik	Düşük	Yüksek
Hedef Bölgeler	Her yer, çoğunlukla az gelişmiş ülkeler	Sadece az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler

Temel ilkesi barışın güçlenmesini sağlayacak siyasal ve ekonomik uygulamaları teşvik etmek ve geliştirmek olan kalkınma yardımları ise daha kapsamlı bir planlamaya ve uzun vadeli uygulamalar gerektirir (The United Nations Today, 2020). Siyasal, toplumsal ve ekonomik eşitsizlikler, istikrarsızlık, çatışmalar, ekonomik durgunluk, aşırı yoksulluk, kamu hizmetlerinin yetersizliği, işsizliğin artması ve karaborsanın ortaya çıkması gibi siyasal ve sosyoekonomik etkenler bazı ülkeleri bu tür yardımlara muhtaç hale getirmektedir. Bu ülkelerin altyapısı, ekonomi ve kurumlarını yeniden yapılandırmak için yapılan kalkınma yardımları, gruplar arasında var olan eşitsizlikleri gidermeye çalışmakta, yapısal reformları başlatmakta, silahlı çatışmalarda kullanılması mümkün olan ekonomik imkânları azaltıcı tedbirler üretmekte ve yasa dışı ticari faaliyetleri denetlemektedir. Kalkınma yardımları normal güvenlik şartlarına geçiş, demokratikleşme, imar ve altyapı reformu ve yerel kapasitenin güçlendirilmesi şeklinde dört ana kategori altında sınıflandırılabilir

(Branczik, 2004). Bu dört kategori temel unsurları ve amaç ve hedefleri bağlamında genel hatlarıyla aşağıda sunulmuştur:

- **Normal Güvenlik Şartlarına Geçiş:** Silahsızlanma, çatışan militanların terhisi ve topluma kazandırılması, uluslararası normlara uygun bir polis gücü hazırlanması, hukukun üstünlüğünün tesis edilmesi ve işleyen bir yargı sistemi oluşturulması amacıyla yapılan faaliyetleri kapsar. İnsani ve kalkınma amaçlı yardımların yapılacağı bölgelerde güvenlik sorunlarının çözülememesi hem personelin hem de yardım hizmet ve malzemelerinin güvenliğini tehlikeye sokmakta ve bu nedenle yardım faaliyetlerini aksatmaktadır.
- **Demokratikleşme:** Halkı temsil eden demokratik bir hükümetin görev almasını sağlamak, seçimlerin yapılmasını sağlamak, kamu hizmetlerini ve yönetişimi tekrar canlandırmak ve siyasi istikrarı tesis etmek amacıyla yapılan faaliyetleri kapsar.
- **İmar ve Altyapı Reformu:** Ekonomik yapıyı yeniden güvenli ve istikrarlı bir hale dönüştürmek, hükümet için sağlam bir mali temel ve makroekonomik ortam oluşturmak suretiyle ekonomik kalkınmanın önünü açmak ve gıda ve ihtiyaç malzemelerinin taşınabilmesi için ulaştırma altyapı ve üstyapı sistemlerinin ve haberleşme ağlarını geliştirilmek ve yeniden inşa etmek amacıyla yapılan faaliyetleri kapsar.
- **Yerel Kapasitenin Güçlendirilmesi:** Kalkınma yardımı alan devletin ve toplumun yardımları ihtiyaçlar doğrultusunda yerine ulaştırma ve verimli bir şekilde yönetme kapasitesini geliştirerek temel yönetim fonksiyonlarını herhangi bir dış yardıma ihtiyaç duymadan yerine getirebilme ve kendi kendine yeter ve sürdürülebilir bir sistem yaratmak amacıyla yapılan faaliyetlerdir.

İnsani yardım ve kalkınma yardımı faaliyetleri arasında birbirini destekler ve birbirini işini kolaylaştırır nitelikte bir ilişki vardır. Yukarıda bahsedildiği gibi insani krizlere çözüm üretmek amacıyla ilk olarak devreye giren insani yardım faaliyetleri, kalkınma yardımları için uygun zemini hazırlarlar. Fakat kalkınma yardımı aktörlerinin devreye girmesiyle insani yardım faaliyetleri sona ermezler ve kalkınma yardımı faaliyetleriyle koordinasyon içinde devam ederler. Çünkü kalkınma yardımları tamamen hedefine ulaşıncaya kadar, yani yerel devlet ve toplum kendi kendine yeten bir kapasiteye erişinceye kadar temel insani yardımlara duyulan

ihtiyaçlar da devam ederler. Bu süreç içerisinde kalkınma yardımları ilerledikçe ortamı insani yardım faaliyetleri için daha uygun bir hale getirirler. Kalkınma yardımlarının etkilerinin hissedilmeye başlamasından itibaren yerel mekanizmalar gelişmeye ve güçlenmeye başlar ve insani yardım faaliyetlerinin nispeten daha kolay bir şekilde yapılmasına imkân sağlarlar.

İnsani yardım ve kalkınma yardımları arasında bir boşluk da bulunmaktadır. Batı Afrika Sahel Bölgesinde⁴ giderek artan kuraklık nedeniyle yaşanan gıda sıkıntısı gibi çok uzun süren bazı insani krizlerde insani yardımlar, tıpkı kalkınma yardımları gibi uzun süre devam etmektedirler. Bu durumda kalkınma yardımları için ayrılan bağışların bir kısmı insani yardımlara gitmekte ve sanki amacı dışında kullanılmış gibi bir görüntü vermektedir. Bazen de insani kriz bölgelerindeki az gelişmişlik insani yardımların yapılmasını zorlaştırır. Örneğin hem temel insani yardımlara hem de temel sistemlerde altyapı ve üstyapı reformlarına ihtiyaç duymakta olan Haiti’de işlevi çok zayıf olan devlet mekanizmaları insani yardım faaliyetlerinin aksamasına neden olmuştur (Kay-Fowlow, 2012: 3-5). Benzer şekilde uzun süredir bir türlü istikrarı yakalayamayan ve güvenlik sorunlarından kurtulamayan Sudan’ın Darfur Bölgesinde yaşayan milyonlarca insan, temel insani ihtiyaçları için uzun yıllardır devam eden insani yardıma ihtiyaç duymaya devam etmektedir. Belirli bir gelişme ve kalkınma düzeyi, yani etkin kurumlar ve mekanizmalar olmadan bu bölgelere insani yardım yapmak zorlaşmakta ve toplumun insani yardıma bağımlılığı sürekli hale gelmektedir. Öte yandan acil bir şekilde yapılması gereken insani yardımlar olmadan kalkınma yardımı yapacak aktörlerin faaliyete başlaması da zorlaşmaktadır.

Bazı insani yardım kuruluşları anılan boşluğu doldurmayı da amaçlarlar. 2000 yılında Cenevre’de kurulan İsviçre menşeli RET International (Relief & Resilience through Education in Transition – Geçiş Döneminde Eğitim Aracılığıyla Yardım ve Dayanışma) kuruluş beyannamesinde bu boşluğu insani yardım ile kalkınma yardımı arasında bir köprüye benzeterek, kendisini bu köprü üzerinde insani yardım tarafına daha yakın bir yere konumlandırmıştır.⁵ Uluslararası yardım evreninde yaklaşım ve değer kayması (paradigm shift) yaşandığına dikkat çeken RET Genel Başkanı Zeynep

⁴ Sahel Bölgesi Afrika Kıtası’nda Sahra Çölü’nün güneyi ile savanlar arasında kalan şerit halindeki bölgedir. Senegal, Çad, Burkina Faso, Mali ve Nijerya topraklarının bir kısmını kapsayan bu bölge kuraklık açısından büyük risk altındadır. Daha fazla bilgi için bkz. <https://tr.pinterest.com/pin/830140143793159355/>

⁵ Daha fazla bilgi için bkz. <https://www.theret.org/what-we-do/>

Gülgün Gündüz, yönetimin RET’i kalkınma alanına doğru biraz daha kaydırma konusundaki kararlılığına vurgu yapmıştır. (Zeynep Gülgün Gündüz, Kişisel Görüşme, 21 Nisan 2018).

1.5. İnsani Yardımın Temel İlkeleri

İnsani yardım olgusu, başlangıçta ilkeleri ve kuralları olan sistematik bir yaklaşımdan daha ziyade anlık ve faydacı tepkilerle ortaya konulan bir uygulamalar zinciri şeklinde ortaya çıkmıştır. Fakat zaman içerisinde başta Birleşmiş Milletler Ajansları, Kızılderiniler ve Kızılderiniler olmak üzere bütün insani yardım kuruluşları, uygulama süreçlerinde edindikleri deneyimlere bağlı olarak bütün çalışmalarını bir sisteme oturtmuş ve tüm toplumlar tarafından genel kabul gören hukuki bir çerçeve ve temel ilkelere bağlı olarak varlıklarını ve yardımlarını devam ettirmeye başlamışlardır. 1991 yılında BM Genel Kurulu, insani yardımların **insancılık, yansızlık ve tarafsızlık** ilkelerine göre sağlanması gerektiğine hükmetmiştir (UN General Assembly / Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi [BMGK], 1991). Başlangıçta bu üç temel ilkedен oluşan bu yapıya yıllar içinde ortaya çıkan değişimler sonucu 2004 yılından itibaren uluslararası toplumun genel bir kabulle benimsediği **bağımsızlık ilkesi** de katılmıştır (UNOCHA, 2012).

Bu ilkelere ilaveten UNHCR gibi birçok insani aktör “**do no harm**” yani “**yardım yaparken zarar vermeme**” anlayışını da yukarıda sayılan dört prensibi derinlemesine kesen uluslararası bir norm olarak benimserler. Bu anlayış yardım edilirken krizlerden etkilenen kitleler veya gruplar üzerinde herhangi bir negatif etki oluşmasını önlemek için önceden planlama ve uygulamada hassas bir yaklaşım sergileme şeklinde özetlenebilir (UNHCR, 2020). Bu açıdan bakılınca zarar vermeme prensibi diğer ilkelerin kapsamında zaten var olarak kabul edilebileceği gibi beşinci ve ayrı bir ilke olarak da görülebilir. Benzer şekilde uluslararası alanda çok yaygın ve geçerli olan **şeffaflık ve hak merkezli ve toplum merkezli yaklaşımlar** da bu dört temel prensibi destekleyen unsurlar olarak kabul edilebilir (Good Humanitarian Donorship [GHD], 2003). Bu yaklaşımlarla, yapılan yardımlarla en çok yardım yapılan kişilerin hayatlarının etkileneceği gerçeğinden yola çıkılarak bu insanların güçlendirilmesi ve yardım planlamalarına ve karar mekanizmalarına katılımları sağlanır.

1.5.1. İnsancılık İlkesi (The Principle of Humanity)

Bu ilke, insani yardımlardan faydalanmayı tüm insanlar için bir hak olarak ele alır ve yalnızca insan olduklarından dolayı kazanmış oldukları bu haktan tüm bireylere ve toplumlara adil ve eşit şekilde yararlanma olanağı verilmesi gerektiğini vurgular. Birleşmiş Milletler İnsani İşler Koordinasyon Ofisi (UNOCHA) insancılık ilkesini “her nerede meydana gelirse gelsin insani acılara engel olunması veya müdahale edilmesi, çocuklar, engelliler, yaşlılar ve kadınlar gibi toplum içinde zarar görmeye en çok açık kesimlere ayrı bir özen gösterilmesi ve tüm mağdurların haklarının, onurlarına saygı gösterilerek korunması” şeklinde tanımlanmıştır (UNOCHA, 2004: 15). Bunun yanında Uluslararası Kızılhaç ve Kızılay Toplulukları Federasyonu insani yardımlar yapılırken insan onurunu kırıcı tüm tutumlardan uzak durulması gerektiğini de bu ilke çerçevesinde olmazsa olmaz bir nokta olarak ele almaktadır (IFRC, 1995). İnsani yardım alma ve insani yardım sağlama hakkı ve sorumluluğu çerçevesini böylece çizen federasyona göre bu prensip uluslararası toplumca kabul edilmeli, saygı duyulmalı ve tüm devletlerce ve tüm bireylerce benimsenmelidir.

1.5.2. Yansızlık İlkesi (The Principle of Impartiality)

İnsani yardımın yansızlık ilkesine göre; “insani yardımlar; etnik köken, milliyet, ırk, din cinsiyet ve siyasi düşünce ayrım yapılmadan sağlanmalı, sadece ihtiyaçlara göre yönlendirilmeli ve acil vakalar öne alınarak iletilmelidir.” (UNOCHA, 2004: 15). Yansızlık ilkesi bu noktada, çatışma ya da doğal afetlerden zarara uğramış topluluklara yönelik yardım faaliyetleri yapılırken bütün bireylere eşit ve adil bir şekilde yaklaşılması ve yardımların yalnızca ihtiyaçlar dikkate alınarak sağlanması gerektiğini vurgulamaktadır. Bu açıdan bakıldığı zaman yansızlık ilkesi, insani krizlere müdahale eden ve bağış yapan unsurlara insani yardımların ideolojik, dini ya da siyasi amaçlar için kullanılmasına engel olmak, bireylere yalnızca ihtiyaç sahibi birey olarak yaklaşılmasını güvence altına almak ve bundan da öte yardım faaliyetlerini bir çıkar beklentisiyle yürütmemek gibi sorumluluklar yüklemektedir. Bu ilkeye uyulmadığı durumlarda toplum içinde bazı grupların insani yardım faaliyetlerine yönelik algısı ve yaklaşımı bozulabilir ve bunların projeleri sahiplenmesi ve faaliyetlere yapacağı destek ve katkıları kaybedilebilir.

1.5.3. Tarafsızlık İlkesi (The Principle of Neutrality)

Tarafsızlık ilkesi “insani yardımların husumetlere müdahil olmadan ve ideolojik, siyasi ya da dini ihtilaflarda ihtilaf içindeki taraflardan herhangi birinden yana taraf tutmadan sağlanması” şeklinde tanımlanabilir (UNOCHA, 2004: 15). Bu ilkeye göre insani yardım kuruluşları ve bağışçılar; krizlerin değerlendirilmesi, yardım faaliyetlerinin planlanması ve etkin bir şekilde yerine ulaştırılması gibi aşamalarda çatışmaya girenlerin herhangi birinin lehine ya da aleyhine olacak biçimde faaliyet göstermemeye özen göstermelidirler. Bunun yanında, tarafsızlık ilkesinin uluslararası hukuktaki devletlerin savaş ve çatışma durumlarında aldıkları tarafsızlık pozisyonuyla karıştırılmaması gerekmektedir. Öyle ki sözü edilen ilke insani yardımlara duyulan ihtiyaca karşı kayıtsızlık anlamına gelmemeli ve yardımın miktarı, şekli ve yönü siyasi, ideolojik, askeri ve diğer bütün kaygılardan arındırılmalıdır.

Tarafsızlık ilkesiyle ilgili üzerinde durulması gereken bir başka önemli nokta, tarafsızlık ilkesinin ihlal edilmesinin yerel toplumların insani yardım faaliyetlerini benimsemesi önünde engeller çıkarma ve insani yardım çalışanlarına karşı antipatiye ve hatta saldırılara zemin hazırlama olasılığıdır. İnsani yardım çalışanlarına, insani araçlara ve konvoyla karşı çatışmada olan güçler tarafından yapılan saldırıların en önemli sebebi, genel olarak yardım sağlayan kuruluşların kendilerinin savaştığı güçlerin politikalarına paralel faaliyette bulduklarına ve tarafsızlıklarını kaybettiklerine olan inançtır. Avrupa Komisyonu tarafından yayınlanan bir rapora göre yardım alan ülkelerde özellikle son dönem içinde bu istikametteki inanç yaygın şekilde görülmekte ve bu bağlamda insani yardım çalışanlarına yönelik şiddet de artmaktadır (European Commission [EU], 2010). Bu nedenle, yardım kuruluşlarının ve bağışçıların ülke içinde bulunan iktidar – muhalefet unsurları ve diğer gruplar arasındaki çatışmalarda taraf olarak algılanmamak için gereken özeni göstermeleri kendileri için olduğu kadar, insani yardım ihtiyacı olan topluluk ve bireylerin güvenlik ve huzuru bakımından da hayati önem taşımaktadır.

1.5.4. Bağımsızlık İlkesi (The Principle of Independence)

İnsani yardım faaliyetlerine siyasi misyonlar yüklenmesi ve bu yönde algılar oluşması bağımsızlık ilkesinin insani yardımın temel ilkelerden biri olarak doğmasına neden olmuştur. Bu ilkeye göre insani yardımlar herhangi bir devletin veya devlet dışı aktörün politik çıkar ve hedeflerinden soyutlanmış olmalıdır (CHS Alliance, 2014: 8).

Ancak bu şekilde insani yardım hizmetleri her tür politik etkiden ve bu etkilerin yaratacağı olumsuz algılardan kurtulacak, sadece insani hedeflere odaklanabilecek ve verici, alıcı ve uygulayıcı alanlardaki tüm aktörlerin politik, dini, askeri, ekonomik ve ideolojik hedeflerinden arınabilecektir (Good Humanitarian Donorship, 2003).

Fakat bu ilke teori ve pratikte birçok zorluklarla karşılaşmaktadır. Çünkü insani yardımlara kaynak bulunmasında ve yardımların yerine ulaştırılması ve uygulanmasında devletlerin önemli fonksiyonları vardır ve doğal olarak devletler tüm faaliyetlerini kendi siyasi anlayışlarına ve ideolojilerine göre belirlemektedir. Bu nedenle insani yardım olgusu her zaman siyasal amaçlara hizmet etme veya bu şekilde algılanma özelliği taşımıştır. Yardımlar yapılırken bağışçı devlet, kişi ve kuruluşların politik ve ilkesel öncelikleri ağır basarken; faydalanıcı hükümetlerin de politik ve ekonomik yapılarını da etkilenmektedir (Curtis, 2001: 3). Yani bağış yapan devletlerdeki karar verici siyasi yetkililer insani yardımların miktarına, yönüne ve biçimine karar verme yetkilerini ellerinde tutmak suretiyle insani faaliyetlerin yalnızca insani amaçlarla ve ihtiyaçlar esas alınarak değil; aynı zamanda kendi milli çıkarları doğrultusunda ekonomik, dini, ideolojik ve siyasi endişelerle sürdürülmesine de neden olabilmektedir.

Son yıllarda ortaya çıkan “yeni insancılık” (new humanitarianism)⁶ yaklaşımı kapsamında; bağışçı devletler tarafından insani yardımlar bir bölgeye ya da ülkeye yönelik geniş kapsamlı politikalara destek veren bir araç olarak algılanmaya başlanmıştır (İnan, 2012: 31). Aslında yardımların sadece insanlara destek olmak ve yardım etmek amacıyla olmadığı ve büyük güçlerin küresel hâkimiyetlerini yumuşak güç kullanarak geliştirmek amacıyla da hizmet ettiği çok iyi bilinen bir gerçektir (Why There’s a Case, 2019). Soğuk Savaş sonrasında yumuşak güç kavramı, şiddet içerikli sert güç kavramı yani askeri güç kavramı karşısında giderek önem kazanmıştır. Bu dönüşüm içerisinde yumuşak güçlerini artırmaya ve daha görünür kılmaya önem vermeye başlayan büyük devletler Alemdar’a göre (2018) kültürel diplomasi ve kamu diplomasisi gibi yöntemleri kullanarak diğer devletlerin davranışlarını kendi çıkarları doğrultusunda değiştirmek amacıyla hareket etmekte ve insani yardımları bu

⁶ Kavram ve daha geniş bilgileri için bkz. Joanna Macrae ed., The New Humanitarianism: A Review of Trend in Global Humanitarian Action, Humanitarian Policy Group Report 11, Overseas Development Institute (ODI), London, 2002. <http://www.odi.org.uk/resources/download/243.pdf>

amaçlarına alet edebilmektedirler. Çünkü masum görünüşüyle insani yardım, egemen devletlerin politik hedefleri için çok uygun ve cazip bir araçtır.

Bu yaklaşım, insani yardım faaliyetlerinin asıl ilkelerinden saparak bağışçı ülkelerin faydalanıcı bölge ve ülkelere yönelik kapsamlı stratejilerinin parçalarından birine dönüşmesine kolaylıkla neden olabilmektedir. Bu kapsamda insani yardımdan faydalanan devlet ya da çatışmacı grupların arzu edilen şekilde dönüşmesini ve kendi politikalarına paralel politikalar takip etmelerini sağlamak, hedef ülkelerde kendilerine sempati duyan insan sayısını artırmak ve insan hakları ve demokrasiyi geliştirmek için insani yardım faaliyetlerde bulunmak bağışçı devletlerin genel olarak başvurdukları yöntemlerden biri olmuştur.

İnsani yardımlar kapsamında yapılan özellikle insan hakları ve demokrasiyi destekleme faaliyetleri bu tür tartışmaların temelinde yer alır. Bu tür faaliyetler bazı çevrelerce insani yardımın olmazsa olmazı olarak kabul edilip desteklenir (Etxeberría, 2001: 81). Çünkü kadın hakları, çocuk hakları, azınlık hakları, engelli hakları ve yaşlıların hakları gibi temel hak ve özgürlükler ve özellikle koruma faaliyetleri için önemli bir temel teşkil etmektedir ve demokratik olarak yönetilmeyen ülkelerde bu haklar göz ardı edildiği için koruma faaliyetleri amacına ulaşmamaktadır. Buna karşılık bazı çevreler de bu kavramların liberal ve kapitalist ülkelerin siyasi amaçlarını perdelemek için kullanılan bir yumuşak güç kılıfı olarak görürler. Çünkü bu ülkeler insan hakları ve demokrasi gibi değerleri kullanarak dünya genelinde özel mülkiyeti ve serbest yatırım imkânlarını geliştirerek kapitalist değerleri dayatmak istemektedirler (Brown, 2016: 184). Bu çevreler ayrıca bazı ülkelerdeki insan hakları ihlallerine ve antidemokratik uygulamalara sert tepki gösteren ve müdahale eden bazı egemen güçlerin diğer bazı ülkelerde yaşanan benzer sorunlara karşı sessiz kalmasını da eleştirirler. Hatta insan hakları ve demokrasi gibi kavramları temel almayan siyasi yapıdaki ülkeler ve bunları destekleyen bazı uluslararası güçler yardım yapan ülkelerin ve kuruluşların yardımlar kapsamında insan hakları ve demokrasiye ilişkin prensiplerini dayatmasını yardım alan ülkelerin milli güvenliklerine yönelik bir tehdit olarak algılayabilmektedir.

Ayrıca demokratik ve liberal sistemle yönetilen ülkeler ve bu ülkelerdeki kuruluşlar bu haklara siyasi yönetim anlayışı gereği veya uygulamadaki sorunlar nedeniyle saygı göstermeyen veya bu şekilde bir algı oluşturan veya demokratik bir anlayışla yönetilmeyen ülkelere yardım etme konusunda sanki bu tür yönetimlileri

destekliyormuş gibi bir imaj vermekten doğal olarak kaçınırlar (İnan: 110). Örneğin İngiltere Myanmar'a yardım etmek istediğini belli etmesine rağmen yardım göndermekten imtina etmiştir. İngiltere Başbakanı Gordon Brown 2007 yılında Myanmar'ı demokratik bir anlayışa geçmeye çağırış ve bunu teşvik etmek için demokratik hamlelere başlanması şartıyla ekonomik yardım sözü vermiştir (UK's Brown says, 2007). Benzer şekilde Almanya Federal Dışişleri Bakanı Frank-Walter Steinmeier, 2016-2020 yılları arasındaki dönemde Afganistan'a yapılacak 1,9 milyar dolarlık yardımlar için reformların uygulanması, yolsuzlukla etkin mücadele edilmesi, insan haklarının korunması ve demokratik ve ekonomik ilerlemelerin önünün açılmasını şart koşmuştur (Germany to Set Conditions, 2016).

Öte yandan, bu çekinceler nedeniyle ihtiyaç duyan ülkelere yardım edilmemesi durumunda insancılık ilkesi ile çelişen bir durum ortaya çıkacaktır. Bu tür demokrasiden ve şeffaflıktan uzak kötü yönetimlerin baskısı altında zaten ezilmekte olan toplum, bir de insani yardımlardan faydalanamama tehlikesiyle karşı kalıp daha da fazla mağdur olacaktır. Hâlbuki hiçbir insan, sırf insan olmakla kazandığı “yardımlardan hiçbir ayrıma tabi tutulmadan faydalanma” hakkından mahrum bırakılmamalıdır. Zira bu ülkelerdeki kötü yönetimler yardıma muhtaç kalan kitlelerin kusuru değildir.

1.6. İnsani Yardımın Tarihsel Gelişimi

1.6.1. Genel Olarak

İnsanlık tarihinin başlangıcından bu yana doğal afetler, çatışmalar ve savaşlardan dolayı birçok insan ve topluluk yardıma muhtaç hale gelmiş ve bu insanlara yardım edenler ve destek olanlar olmuştur. Diğer insanlara yardım edenlerin başında örnek oldukları genel kabul gören peygamberler ve din görevlileri gelmektedir. Kutsal kitaplarda ve peygamberler tarihinde buna dair birçok örnek bulmak mümkündür. 1576'da Avrupa'da başlayan veba salgınında Milano Başpiskoposu Saint Charles Borromeo hastalığa yakalanma riskine rağmen hastalara yardımcı olmak için çaba göstermiştir. 1774 yılında Londra'da boğularak ölen insanları hayata döndürme çalışmalarını geliştirmek amacıyla kurulan Boğulduğu Görülen İnsanları Kurtarma Topluluğu (The Society for the Recovery of Persons Apparently Drowned) hızlıca bir insani yardım topluluğuna evrilmiş ve daha sonra elde etmeye başladığı devlet desteği ve fonlarıyla Kraliyet İnsani Yardım

Topluluğuna dönüşmüştür (Harris, 1990). 1775 yılında kölelik sistemine karşı savaş başlatan Pensilvanya Köleliği Kaldırma Topluluğu ve 1788 yılında İngiltere’de Köle Ticaretini Bitirme Toplumu kurulmuştur (Charnovitz, 1997: 191-192). 1813-1815 yıllarında Fransa’nın İngiltere’ye ait sömürgeleri tehdit etmesinden dolayı başlayan savaşlarda Rahibe Marthe, Fransız ordusunun yanında İngiliz ordusundaki yaralıları da tedavi ederek insani yardım çalışmalarına örnek teşkil etmiştir (Dunant, 1959).

1581 ile 1864 yılları arasındaki süreçte savaşta yaralananlara yönelik iyi muamelede bulunulması konusunda uluslararası düzeyde birçok anlaşma imzalanmıştır (Morgenthau, 1970: 310). Ancak **Hümanizm (insancılık)** terimi ilk defa 17. yüzyılın başlarında, insanların ve insanlığın acılarını azaltma ve dindirme amacıyla yapılan çalışmaları tanımlamak amacıyla kullanılmaya başlanmıştır (Coyne, 2013: 30). Aydınlanmacı felsefe ve dinin etkisiyle ortaya çıkan bu olgunun din, ırk, mezhep ve cinsiyet gibi diğer bütün farklılıkları göz ardı ederek kapsayıcı bir nitelik kazanacağı kabul edilmiştir. Fransız Meclisi, 1792’de savaş esirlerine de Fransız vatandaşlarına yapılan muamelenin aynen uygulanmasını taahhüt eden bir düzenlemeyi kabul etmiştir (Alsan, 1950: 38-39).

Avrupa’da meydana gelen savaşlar ve insani acılardan dolayı Nobel Ödülüne layık görülen Henry Dunant’ın⁷ savaşlarda yaptığı yardım çalışmalarından ilham alarak, Henry Dunant, Dr. Theodore Maunoir, Dr. Louis Appia, hukukçu Gustave Moynier ve General Guillaume-Henri Dufour’dan oluşan ve beşli komite olarak literatüre geçen komite 1863 yılında Uluslararası Kızılhaç Komitesi’ni (ICRC) kurmuştur. 1864 yılında ilk Cenevre Sözleşmesi çerçevesinde kuramsal hukuk, savaş hukuku ve savaş suçlarına dair insani bir standart geliştirilmiştir (Coyne, 2013: 32).

İnsani yardım çalışmalarıyla ilgili modern dönemde bilinen ilk devlet dışı organizasyon olan ise Shandong Açlıkla Mücadele Komitesi adında 1870’lerde Çin’de kurulmuştur. Avrupalı misyonerlerin öncülük ettiği yardım girişimleri, Çinli soyluların ve tüccarların da desteğini kazanmış ve Shandong Komitesi tarafından başlatılan yardım kampanyasıyla uluslararası kapsamda yüklü bir yardım toplanmıştır (Yost, 2016). Bu örgüt Çin’de meydana gelen kuraklıktan kaynaklanan ve yaklaşık 13

⁷ Henry Dunant hakkında ayrıntılı bilgi için bakınız: The Nobel Prize, Henry Dunant Biographical <https://www.nobelprize.org/prizes/peace/1901/dunant/biographical/> (Erişim tarihi: 13.05.2019).

milyon insanın ölmesine neden olan kıtlık nedeniyle mağdur olan kitlelere insani yardım sağlamıştır.

Birinci Dünya Savaşı sonrasında uluslararası düzeyde insani bir yardım sistemi oluşmak amacına yönelik çalışmalar başlamıştır. 1919 yılında İngiltere’de “Save Children” adıyla kurulan organizasyon uluslararası düzeyde çocuklara yardım amacıyla kurulan ilk sivil toplum kuruluşu (STK) olarak faaliyetlerine başlamıştır (Save The Children, ağıs, 2020). Rusya’da yaşanan Ekim Devrimi’nden sonra 1920 yılında başlayan mülteci akımı sürecinde mültecilere yardımda bulunmak amacıyla Rus Mülteciler Yüksek Komiserliği oluşturulmuştur (Coyne, 2013: 33).

1943 yılında New York’ta 44 ülkenin katılımıyla savaş mağdurlarına temel ihtiyaç maddeleri ve hizmetleri sağlamak amacıyla Birleşmiş Milletler Yardım ve Rehabilitasyon İdaresi (United Nations Relief and Rehabilitation Administration / UNRRA) kurulmuştur. İkinci dünya savaşı sonrası iyice büyüyen mülteci sorununa cevap veremeyen UNRRA kapatılarak 1946 yılında Uluslararası Mülteci Organizasyonu (International Refugee Organization / IRO) ve 1950 yılında Birleşmiş Milletler Mülteciler Yüksek Komiserliği (United Nations High Commissioner for Refugees / UNHCR) kurulmuştur. 1952 yılında IRO kapatılarak faaliyetleri UNHCR’a devredilmiştir.

1945 yılında Birleşmiş Milletler Kuruluş Beyannamesi’nin yayımlanmasıyla birlikte insancıl yaklaşımlar; insani yardım, kıtlık ve açlık gibi afetlere müdahalede, suçu önleme, savaş suçları ve koruma mesuliyetleri gibi birçok kavramı da içine alan kapsamlı bir perspektife kavuşmuştur. 1947 yılında yine BM çatısı altında kurulan Uluslararası Para Fonu (IMF) ve Dünya Bankası (World Bank - WB) oluşumları, insani yardım kavramını; acil yardım ve ilk yardım ayağından başka, afet, çatışmadan sonra iyileştirme ve yeniden yapılandırma gibi unsurlarla tanıştırmıştır. Bununla birlikte ülkelerin gelişmişlik ölçütlerine anne-bebek ölümleri, temiz suya ulaşım gibi ölçütlerin de dâhil olması, az gelişmiş ülkelerin kalkınmasına dönük yardımların, bir bakıma insani yardımın parçalarından biri olarak kabul edilmesini sağlamıştır (The United Nations Today, 2020). 1948 yılında Birleşmiş Milletlerin İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi’ni kabul etmesi şüphesiz insanlık ve insani yardım için en önemli aşamalardan biri olmuştur. Aynı yıl Soykırım Suçunun Önlenmesi ve Cezalandırılması Sözleşmesi de yürürlüğe girmiştir. 1949’da yapılan 4. Cenevre Sözleşmesi ile nükleer silah kullanımı ve savaş suçları konuları gündeme alınmıştır.

Aynı yıl kurulan İsrail Devleti'nin kurulması ve Filistin topraklarını işgal etmesi “Nakba” adı verilen büyük bir kitlesel göçe yol açmıştır. Komşu ülkelere iltica etmek zorunda kalan 700 binden fazla Filistinli mülteciye yardım etmek amacıyla, 1949 yılında Birleşmiş Milletler Ortadoğu'da Filistinli Mültecilere Yardım ve İş Ajansı (United Nations Relief and Works Agency for Palestine Refugees in the Near East / UNRWA) kurulmuştur. UNRWA kapatılmamış ve faaliyetleri UNHCR'a devredilmemiştir. UNRWA halen Filistinli mültecilere yardım faaliyetlerine müstakil olarak devam etmektedir.

1980'lerde Etiyopya'da kıtlık ve açlık nedeniyle yaklaşık yarım milyon insan yaşamını yitirmiştir. Bu felaketten etkilenen mağdurlara yardımcı olmak amacıyla BM, ABD ve diğer bağışçı ülkelere milyonlarca dolarlık insani yardım yapılmıştır. İrlandalı müzisyen Bob Geldolf öncülüğünde 1984 yılında kurulan BandAid grubunun müzik faaliyetleri ise sanatsal ve sosyal yaşamın da insani yardımlarla ilgili çalışmalarda yeri olduğunu göstermiştir (Human Rights Watch, 1991: 358). Geldof ve grubu 1985 yılında Etiyopya'ya giderek Live Aid (Canlı Yardım) Konserleri vermiş ve gelirini felaket mağdurlarına bağışlamıştır. Geldof'un uluslararası firmalara yaptığı 30 Milyon Dolarlık insani yardım talebi o zaman karşılık bulmasa da yıllar içinde özel sektör de insani yardım konusunda yer almaya başlamıştır. Bu tür kuruluşların sayıca çoğalmasına da bağlı olarak artan teknik ve ekonomik desteklerin, temelde uluslararası kuruluşlardan daha ziyade devletler kaynaklı olması, dekolonizasyon sonrası ilgili ülkelere yeniden müdahale olarak algılanacağı da çok tartışılan konularından biri olmuştur.

1.6.2. Soğuk Savaştan Önce ve Soğuk Savaş Sürecinde İnsani Yardım

Aydınlanma dönemi ve sanayi devrimiyle birlikte Avrupa ve Amerika'da gerçekleşen hızlı büyüme ve gelişmeye diğer ülkelerin ayak uydurması mümkün olmamıştır. Bununla birlikte dünyadaki diğer bölgelerinin Avrupa ve Amerika'da yaşanan hızlı sanayinin devamı için gereken hammadde ve işgücü kaynağı olarak sömürge haline gelmesi, sözü edilen bölgelerin iyice gerilemesi ve kendi kendine yeterli olma özelliklerini yitirmelerine yol açmıştır (Aytaç, 2014: 115-118). Büyük bir hızla gelişen Avrupalıların aralarında başlayan rekabet, çıkar çatışmalarını işgücü ve hammadde kaynağı olarak kabul ettikleri dünyanın geri kalmış bölgelerine taşınmalarıyla söz konusu coğrafyalarda sıcak çatışmalara ve iç savaşlara yol açmıştır.

Sömürge sisteminin bitmesiyle birlikte sözü edilen sömürge coğrafyalarında sınırları yapay olarak belirlenmiş geçmişte devlet olma deneyimi olmayan ve bundan dolayı ekonomik açıdan çok zayıf ve siyasi açıdan çok kırılgan yapıdaki birçok ulus devlet ortaya çıkmıştır. Bu süreçte ulus devletlerin ekonomik kalkınmaları ve gelişimlerini takip etmek amacıyla 1920'li yıllarda Kişi Başı Düşen Milli Gelir ve Gayri Safi Milli Hâsıla gibi ölçütler geliştirilmiştir (Coyne, 2013: 34- 36). İzlenen istatistik verilere anne-bebek ölümleri, ortalama ömür ve sağlık parametrelerin de ilave edilmesi, yalnızca ekonomik gelişmişlik ve kalkınma olarak değil aynı zamanda sağlık ve eğitim gibi toplumsal yaşam koşulları bakımından da zorda olan insanların yaşadıkları ülkelere yardım edilmesi gerektiği sonucunun ortaya çıkmasına neden olmuştur. 1929'da başlayarak on yıl devam eden Büyük Buhran, ABD'yi ekonomi alanında yeni politikalar geliştirmeye zorlamıştır. Bu süreçte liberal kapitalizm yeniden gözden geçirilmiş ve ABD'deki sosyal yardım ve kalkınmaya dönük çalışmaların merkezi devlet tarafından planlanmasına ve uygulanmasına karar verilmiştir (Coyne, 2013: 35).

Yukarıda bahsedilen verilerden elde edilen istatistiki bilgilerden hareketle 2. Dünya Savaşı'ndan sonra Soğuk Savaş dönemi denilen merkezinde SSCB'nin öncülüğündeki Varşova Paktı ile liderliğini ABD'nin yaptığı liberal NATO paktı arasındaki mücadeleye sahne olan süreçte liberal batı Birinci, komünist doğu İkinci, geriye kalanlar da Üçüncü Dünya Ülkeleri olarak üç grup altında kategorize edilmiştir (Boztaş, 2018). Bu dönemde sömürgecilerin elinden kurtulup bağımsızlığını kazanan ulus devletler ve diğer az gelişmiş ülkeler 2. ya da 3. dünya ülkeleri şeklinde adlandırılmıştır. Aslında Uluslararası ilişkiler literatüründe üçüncü dünya kavramı, iki dünya savaşı sonrasında girilen soğuk savaş sürecinde Batı Bloğu ile Varşova Komünist Bloğunun dışındaki ulus devletlerin tarafsız, bağımsız kalmaya çalışmalarıyla ortaya çıkan bir olgudur (Aytaç, 2014: 120). Zaman içinde bu olgu Bağlantısızlar Hareketi adıyla resmi bir oluşum halini almıştır. 2. Dünya Savaşından sonra Üçüncü Dünya Ülkeleri 20. yüzyılın en temel çelişkilerin yaşandığı bir coğrafya olmuştur (Boztaş, 2018). Soğuk savaş döneminde birbiriyle sürekli çekişme içinde olan Batı ve Doğu Bloklarının sürekli hedefinde olan bu ülkeler her zaman kriz ve çatışma bölgelerinin merkezi olmuştur. Kendi iç sorunları ve eski sömürden kurtularak bağımsızlık, demokrasi ve insan hakları çerçevesinde sosyal ve siyasal dönüşüm süreçlerinde ortaya çıkan sorunlar ve dış müdahale ve güdümlenmeler sözü

edilen ülkeleri bir türlü aşamadıkları bir şiddet sarmalının içine atmıştır. 1980’den sonra yeni liberal politikalarla birlikte kriz iyice büyümüş, yayılmış ve savaş ve iç çatışmalar şeklinde bugüne kadar gelmiştir (Aytaç, 2014: 120-123).

II. Dünya Savaşı’ndan sonra Soğuk Savaş döneminde ülkeler arasında yaşanan bloklaşma, bir yandan da insani yardım amaçlarının ve sınırlarının genişlemesine neden olmuştur. Büyük Buhrandan sonra merkezi devletçi anlayışın güçlenmesi ve Soğuk Savaş döneminde ortaya çıkan anti-komünist yaklaşım, insani yardımların uzun vadeli ekonomik ve sosyal gelişim yatırımlarını da kapsayan bir alana yayılmasını sağlamıştır. Bu süreç hem ekonomik bakımdan devlet desteğine ve devletle işbirliğine olan ihtiyacın, hem de geri kalmış ülkelerde yaşayan insanların ekonomik ve sosyal iyilik hallerinin siyasi bakımdan liberal özgürlükçü yaklaşımlarla ilişkisi olduğunun kabul edilmesini de beraberinde getirmiştir. Bütün bu unsurların etkisiyle insani yardım yaklaşımları dünya sistemi içinde belli ekonomik ve siyasal planlara göre şekillenmeye başlamıştır.

1.6.3. Soğuk Savaştan Sonra İnsani Yardım

Soğuk Savaş’tan sonra, Doğu Bloğunun dağılmasıyla birlikte blok ülkeleri de ekonomik ve politik kırılkanlıklarıyla üçüncü dünya ülkelerine benzer bir duruma düşerek üçüncü dünya olarak sayılan nüfusun artmasına ve coğrafyanın büyümesine neden olmuştur. Kapitalist batı medeniyetinin dünyaya hâkim olması ve gelişen küreselleşme süreciyle beraber 1990’lardan sonra, üçüncü dünya kavramı, gelişmekte olan veya az gelişmiş ülke kategorisinden ziyade, kapitalizmin çevre ulusları anlamına gelmeye başlamıştır (Aytaç, 2014: 129).

1990’dan itibaren liberal etkilerle ve gelişen devlet-dışı uluslararası unsurların sağladığı hukuki ve insani zemin içerisinde “haklı savaş” ve “insani müdahale” olguları gelişmeye başlamıştır. Bu olgularla insani yaklaşımlar askeri müdahale sebepleri arasına girmiştir. Devletlerin iç savaş ve çatışma bölgelerine komşu olmalarından dolayı, kendi sınır güvenliklerinin tehdit edilmesi halinde müdahale için izin ya da yardım talebinde bulunma hakları, BM Güvenlik Konseyi’nin 1991 yılında aldığı 688 sayılı kararla meşru hale gelmiştir (UN Security Council, 1991). Bu tür hukuki ve siyasi yaklaşımların etkisiyle küresel güçler, NATO ve BM tarafından birçok devletin —zaman zaman egemenlik veya özerklik haklarını da çiğneyerek— başlatılan uluslararası müdahaleler günümüzde de devam etmektedir.

Bu tür müdahaleler konusunda ilk örnek, 1991 yılında güvenli bölgeler oluşturmak amacıyla Irak'a karşı başlatılan müdahalelerdir. 1. Körfez Savaşı sonrasında Kuveyt'ten çıkarılan Saddam Rejiminin Irak'ın kuzey kesimindeki Kürt Bölgesinde yaptığı insani kısımlardan dolayı Türkiye ve İran'a önemli bir göç akını yaşanmış ve Türkiye'nin yanı sıra Fransa da bu mülteci akımından etkilendiklerini beyanla BM Güvenlik Konseyi'ne müdahale çağrısında bulunmuştur. Fransa'nın bu çağrıyla Sınır Tanımayan Doktorlar Örgütü'nün (Medecins Sans Frontieres /MSF) kurucularından Dr. Kouchner'in Fransa'nın İnsani İlişkilerden Sorumlu Bakanı olmasının önemli etkisi olmuştur. BM'nin Irak'a müdahalesi, insani amaçlı askeri müdahale ile insani yardım kavramlarının kesiştiği bir nokta olmuştur (Aytaç, 2014: 179). 1991 -1996 yıllarında Huzurun Temini Operasyonları adındaki müdahalelerle Irak'ın kuzeyinde uçuşa kapalı bölge ve güvenlik bölgesi oluşturulmuş ve bu bölge içerisinde oluşturulan insani yardım kamplarına alınan yerinden edilmiş sivillere askerler ve yardım kuruluşları tarafından insani yardım malzemeleri dağıtılmıştır (Haulman, 1996: 282).

Benzer şekilde BM, Kuruluş Sözleşmesi, 7. Bölüm, Madde 39 uyarınca 1992 yılında Somali'ye müdahale etmiştir. Ülkede yaşanan iç savaş neticesinde yaklaşık 300 bin kişi hayatını kaybetmiş ve nüfusun hemen hemen yarısı açlık ve yetersiz beslenme riski ile karşı karşıya kalmıştır. Günde ortalama 3 bin sivil açlık ve açlığa bağlı hastalıklar nedeniyle hayatını kaybetmesine rağmen, çatışmaların şiddetle devam ettiği bu güvensiz ortamda halka insani yardım da yapılamamıştır (UNOSOM, agis, 2020). Savaşan çetelerin yardımlara izin vermemesi, yardım çalışanlara ve malzemelere saldırması ve yardım paralarına ve malzemelere el koyması üzerine; sadece silahsız askeri gözlemcilerin ve insani yardım aktörlerinin faaliyetleri ile başlayan müdahale askeri müdahaleye dönüşmüştür.

Yine BM Kuruluş Sözleşmesi 7. Bölüm uyarınca 1993 yılında da Bosna-Hersek'e müdahale etmiştir. Eski Yugoslavya'nın dağılmasıyla birlikte bölge milletlerinin bağımsızlıklarını ilan ettikleri süreçte yaşanan çatışma ve iç savaşlar dâhilinde Sırp'ların Boşnaklara karşı saldırıları etnik temizlik seviyesine ulaşınca BM, 16 Nisan 1993'te Srebrenika'yı uçuşa yasak güvenli bölge ilan etmiş ve daha sonra da Mayıs ayında alınan kararlarla beş bölgeyi daha güvenli bölgeye dâhil etmiştir. Bu bölgelerde NATO hava güçleri bu bölgeleri havadan ve BM Koruma Gücü (UNPROFOR) de karadan korumak üzere görevlendirilmiştir. Bu dönem bölgede

görev yapan UNPROFOR'un görevleri arasına güvenliği sağlamanın yanında bölgedeki iç savaş mağdurlarına insani yardımda bulunmak da eklenmiştir (Yapıcı, 2007: 11). Fakat sahada bu planları uygulamak mümkün olamamış, Srebrenika başta olmak üzere, sözü edilen bölgelerde birçok toplu katliam yaşanmıştır (Yapıcı, 2007: 5-6).

1999 yılında Kosova'ya yapılan müdahale ise insani müdahale alanının iyice genişlemesi ve “insani savaş” kavramının askeri müdahale nedenlerinden biri olarak resmen kabulü aşamasıdır. Rusya ile Çin'in veto edeceklerini açıkça ifade etmelerinden dolayı Kosova Bağımsız Uluslararası Komisyonu (Independent International Commission on Kosovo / IICK), Güvenlik Konseyini devre dışı bırakmak suretiyle müdahale talebini doğrudan NATO'ya iletmiştir. Bu müdahale sürecinde izlenen yol, BM yetkilerini aşmanın istisnai örneklerinden biri olarak kabul edilmiş ve etik kaygılardan dolayı da eleştirilmiştir (Roberts, 1999: 102-105).

11 Eylül 2001 günü ABD'ye yapılan saldırılardan sonra başlayan terörle küresel mücadele sürecinde insani müdahale alanında önemli bir genişleme daha olmuştur. Zaten 1990'dan sonra başlamış hümanizm temelli “devletin egemenliği ve bireyin özgürlüğü ikileminde önce gelmesi gereken hangisidir?” yani “hangisini korumak için diğeri aşılabılır?” sorusu etrafında dönen tartışma 2009'da “**R2P**” (Right to Protect / Koruma Sorumluluğu) doktrininin kabul edilmesiyle sonuçlanmıştır (United Nations General Assembly, 2009a). Buna göre; eğer egemen bir devlet, kendi yönetimi altında bulunan insanların temel haklarını ve hayatlarını koruyamaz hale gelmiş ise ya da o devlet idaresi vatandaşlarının temel haklarını ve hürriyetlerini kendisi ihlal ediyorsa, uluslararası toplumun bu devlete —egemenlik hakkını çiğnemek suretiyle bile olsa—insan haklarını korumak amacıyla müdahale etme hakkı ve sorumluluğu vardır (United Nations General Assembly, 2009b: 1).

BM Anlaşması (1945) 2. Maddesinin 4. fıkrası devletlerin toprak bütünlüğüne ve bağımsızlığına müdahalesizlik ilkesini düzenlerken, 42. ve 51. maddeler barışı tesis etme sürecinde Güvenlik Konseyi'nin askeri önlem almasına cevaz vermektedir. 2005 yılındaki Dünya Zirvesi Sonuç Bildirgesi m. 138 ve m. 139 müdahale hakkı ve koruma sorumluluğuna dairdir. Bunlar üzerine kurulan 2009 Raporu ise üç sütun halinde düzenlenmiştir (United Nations General Assembly, 2009a: 8-9):

1. Soykırıma, savaş suçlarına ve insanlığa karşı suçlara karşı her devlet kendi halkını korumak ve güvenliğini sağlamaktan sorumludur.

2. Bir devlet bu sorumlulukları yerine getirmede aciz kalırsa uluslararası toplum yardımcı olmakla yükümlüdür.

3. Bir devlet koruma sorumluluğunu yerine getirme konusunda açık bir şekilde başarısızlığa uğrarsa; uluslararası toplum BM anlaşmasına uygun bir şekilde barışçıl, caydırıcı ve zorlayıcı tedbirleri zamanında ve kararlı bir biçimde almalıdır.

İnsani askeri müdahaleler bu raporun üçüncü sütunda yer alan ifadeler esas alınarak yürütülmektedir. Müdahalenin meşru olması için dört temel suç kategorisi tespit edilmiştir (United Nations, 2009a: 7-9):

1. 1948 Soykırım Sözleşmesinde yapılmış olan ve Bosna ve Darfur'da olan olaylar ve benzeri **Soykırım Suçları**,
2. Roma Statüsü madde 8'de tanımlanan **Savaş Suçları**,
3. Tanımı Roma statüsü ve Londra anlaşmasıyla yapılmış olan **İnsanlığa Karşı Suçlar**,
4. Bahse konu raporun 7. ila 9. Sayfalarında tanımlanan **Etnik Temizlik**.

2011 Libya müdahalesi R2P doktrini temel alınarak yapılan ilk müdahaledir. BMGK 1970 Sayılı Kararıyla ağır insan hakları ihlalleri yaşandığı ifade edilmiş, 1973 sayılı kararlar da Çin ve Rusya'nın desteklememesine karşın NATO, Libya'ya bir askeri harekât başlatmış ve sivilleri korumak amacıyla uçuşa yasak bölge ve güvenli bölge oluşturulmuştur. Fakat bu müdahalenin Libya'da rejim değişikliği ile sonuçlanması, 1973 sayılı kararın sınırlarının aşıldığı ve R2P'ye dayalı olarak yapılan müdahalelerin hukuki olmadığı yönünde eleştirileri de beraberinde getirmiştir (Özçelik, 2016: 208-209). Nitekim aynı kuram insani bilançosu her geçen gün ağırlaşan Suriye'ye müdahale edilmesine imkân vermemiş, belki de binlerce sivil insanın ölmesine ya da mülteci durumuna düşmesine mani olunabilecekken, güvenli bölge kurulması bile sağlanamamıştır (Coyne, 2013: 41).

İKİNCİ BÖLÜM

EĞİTİM ÖNEMİ VE İNSANİ YARDIMA MUHTAÇ YERLERDE EĞİTİM

2.1. Genel Olarak Eğitim

Eğitim, kişinin davranışlarında kendi yaşantısı yoluyla kasıtlı olarak istendik değişimler oluşturma süreci olarak tanımlanabilir. Çağlar boyunca insanı eğitmek, yani istendik davranış, bilgi ve becerilerle donatmak, bütün amaçların başında gelmiştir (Ertürk, 1972). Çağımızda eğitim olgusu ve sözü edilen amaç, her geçen gün daha karmaşık hale gelmekte ve etkisi de daha yoğun bir şekilde hissedilmektedir. Ancak az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerde eğitimin önemi, yeteri kadar anlaşılamamıştır. Hâlbuki insanın davranışları güvenilir ve geçerli bir yönde gelişme göstermedikçe gelişim ve özlenen bir hayat tarzına ulaşılması mümkün olmayacaktır. İnsan en yalın ve somut ilişkilerden, en karmaşık ve soyut ilişkilere kadar bütün süreçlerle iç içedir. Bütün bunlardan dolayı insanoğlu, nesilleri tutarlı davranışlarla; yani problem çözmesinde ona yol gösterecek bilgi ve becerilerle donatmak zorundadır (Sönmez, 2001). Çünkü devlet yönetiminde görev alacak, fabrikaları tasarlayacak, kuracak, işletmesinin yapacak, ürünleri dağıtacak, tüketecek, tabiatı işleyecek, ondan ürünler alacak, aile kuracak, okul, baraj, yol yapacak veya bütün bunları ortadan kaldıracak ve olgu ve nesnelere ilgili problem çıkaracak veya problemlere çözüm üretecek yegâne unsur insandır.

2.2. Eğitimin Önemi ve Gerekliliği

Bilgi dünyada ve evrende sonsuzluğa ve sınırsızlığa açılan bir deryadır. Bu deryanın içinde bir damla kadar kalsa da, aslında insanoğlunun tarih boyunca öğrendiği ve ürettiği bilgiler de matematiksel olarak sonsuzdur. Bireyin hayata hazırlanmak ve hayatta başarılı bir şekilde kalabilmek için bu sınırsız bilgi evreni içinde en azından bazı bilgileri öğrenmeye ve buna uygun davranış kalıplarını uygulamaya ve geliştirmeye ihtiyacı vardır. Ayrıca başarılı ve düzenli bir toplumsal hayat geliştirmek için toplumların da önceki nesillerin ürettiği veya öğrendiği bilgi ve davranış kalıplarını sonraki nesillere aktarması gerekir. Bu açıdan bakıldığında eğitim hem bireysel hem de toplumsal bir ihtiyaçtır (Taş ve Yenilmez, 2007: 158). Bu nedenle eğitim bilgi düzeyleri yüksek ve yerel olduğu kadar evrensel kültüre de sahip bireylerden oluşan sağlıklı bir toplum yetiştirmek için en önemli araçtır. Bir ülkenin mutluluk ve refahı; o ülke insanların sürekli ve nitelikli bir eğitim almaları ve

böylece elde edecekleri bilgi, beceri ile ekonomik kalkınmaya ve sosyal gelişime yapabilecekleri katkıya bağlıdır.

Eğitim sistemini, toplumsal ihtiyaçlar ve toplum sisteminin dışında düşünmek mümkün değildir. Toplumdaki bütün kesimlerinin hayatına bir şekilde etki etmekte olan eğitimde ortaya çıkan bütün gelişme ve yenileşme girişimleri aslında herkesin ilgi alanına girmektedir. Toplumda yaşanan bu tür değişimlerden sorumlu olmasından dolayı eğitim, değişim sürecine diğer bütün sistemlerden önce uyum sağlamak zorundadır. Ekonomik, teknolojik ve sosyal alanlarda yaşanan hızlı değişim, toplumsal kurumlar üzerinde de etkili olmakta ve buna bağlı olarak eğitim sistemleri de yeni baştan yapılanmaya ihtiyaç duymaktadırlar (Alkan, 1982: 377-379). Öteki sosyal kurumlar gibi eğitim kurumları da bu tür değişim ve gelişmelere ayak uydurabildikleri ölçüde toplumun ihtiyaçlarını karşılayabilirler. Bu ihtiyaç karşılandığında ülkeler ve toplumlar bilim ve teknoloji üretme, yaratıcı yönü yüksek potansiyele sahip bireyler yetiştirme ve bilimsel bilginin dolaşımını hızlandırma imkânı bulmuş ve siyasi ve ekonomik yönden önemli aşamalar elde etmişlerdir. Hız kazanan bu değişim; eğitim alanı başta olmak üzere, ülkeler arasında sürekli gelişme ve yenileşme eğilimi, daha yeni teknoloji, daha fazla bilgi amacı doğrultusunda sınırsız bir rekabete de yol açmıştır. Hızla akan zamana paralel olarak ortaya çıkan teknolojik atılımlar ve sosyal ilerlemeler eğitim sistemleri üzerinde de etkili olmuştur.

Gelişmekte olan ya da geri kalmış ülkelerin modern bir toplum olma yönünde gösterdikleri çabalar dikkate alındığında eğitimin, gelişim sürecinin temelini oluşturduğu görülecektir. Gerçekten de az gelişmiş ya da gelişmekte olan ülkeler değişen modern üretim metotlarını ve tarzlarını karşılayacak şekilde okullarını, öğretim işlerini ve tüm eğitim sistemlerini düzenlemek zorunda kalmışlardır (Duman, 1991). Neredeyse iki yüzyıldan beri devam eden sanayileşme süreci sonrasında geri kalmış toplumların çağdaşlaşma hareketleri içinde, eğitim kurumları ve öğretmenlere özel bir görev düşmüştür. Bu nedenle eğitim topluma daha iyi şartlarda yaşama düzeyi temin eden ve toplumsal yapıyı değiştiren, dinamik bir toplumsal güç olarak kabul edilmiştir.

2.3. Eğitimin Ekonomik Büyümeye Etkisi

Ekonomik büyüme kavramı bir ülkenin ulusal gelirini kalıcı ve sürdürülebilir bir şekilde artırması olarak tanımlanabilir. Bu artışın temin edilmesi için toplam

üretimin artması ve üretim alanlarına etki eden faktörlerin büyümesi gerekir (Hesapçioğlu, 1984). Eğitim ekonomisi alanında yapılan çalışmalar, bir üretim etkeni olarak eğitimin de işgücünün üretkenlik ve beceri kapasitesini geliştirme yöntemiyle milli gelirin büyümesine katkısı olacağını göstermiştir. Bir toplumda eğitim seviyesinin yükselmesi, emeğin niteliğini de artırmak suretiyle üretim kapasitesinin artmasını sağlamaktadır. Emeğin niteliğinde ortaya çıkan bu artışı, ancak insan sermayesine yatırım yaparak gerçekleştirmek mümkündür. Bundan dolayı toplumun eğitim düzeyi verimliliği yükseltmenin ve ekonomik büyümenin en önemli unsuru ve sosyoekonomik gelişimin temel itici gücüdür.

Modern çağlarda teknoloji iyice ilerleyerek bilgiye ulaşmayı çok kolaylaştırmasıyla bilgi çağı başlamıştır. Bilgi çağında üretim artık bilgiye yani nitelikli insan gücüne bağımlı hale gelmiştir. Teknolojiyi anlayan, uygulayabilen, verimli ve kaliteli hizmet üretebilen nitelikli işgücüne olan ihtiyacı karşılamanın yolu da iyi bir eğitimden geçmektedir (Günkör, 2017:18-19). Buradan hareketle insan gücünün eğitim düzeyinde yükselme olmasıyla ekonomik büyüme arasında bir ilişki göze çarpar (Erdoğan, 2006). Korkmaz'a göre (2006: 96-97) eğitim ile ekonomi arasındaki ilişkiler aşağıdaki şekilde altı grupta özetlenebilir:

- 1. Üretime katkısı:** Eğitim, ekonominin ihtiyaç duyduğu insan gücünü yetiştirerek üretimin artmasını ve üretim kalitesinin yükselmesini sağlar.
- 2. Eğitim harcamaları ve maliyeti:** Eğitim hizmetlerinin verilmesi, sürdürülmesi ve hizmetten faydalanılmasının belirli bir maliyeti vardır. Bina, araç gereç giderleri, maaşlar, ulaşım giderleri, kitap ve kırtasiye giderleri ve özel kurumlara ödenen ücretler hep bir maliyet gerektirir.
- 3. Gelir oluşturma:** Eğitimin mikro (bireysel) ve makro (toplumsal) seviyede gelir oluşturma etkisi vardır. Sektördeki öğretmenler, yöneticiler ve yardımcı personel için gelir, özel okul sahipleri için kar ve bilgi işlem, matbaacılık ve kâğıt endüstrisi gibi diğer sektörler için katma değer oluşturur.
- 4. Arz-Talep:** Eğitim arzının ve talebinin ekonomi içerisinde dengelenmesi gerekir. Ayrıca eğitim sisteminin finanse edilmesi için bütçeden pay ayrılması gerekir.
- 5. Verimlilik:** İyi bir eğitim sistemi ekonomide verimliliği artırır, kötü veya yetersiz bir eğitim sistemi aksine etki eder.

6. Ticari meta: Eğitim hizmetinin mal ve hizmet olma niteliği vardır. Kitap, kırtasiye malzemeleri, ders araç ve gereçleri ticari mal olarak piyasada satılır ve eğitim ve öğretim faaliyetleri bazı kurumlar tarafından kamu hizmeti olarak bedava verilir veya bazı kamu ve özel sektör kurumları tarafından hizmet olarak para karşılığında satılır.

Eğitimin ekonomik büyüme sürecine katkıları 1960'lı yılların başında büyüme hesaplaması yöntemiyle yapılan çalışmalarda belirgin bir şekilde ortaya çıkmıştır. Bu çalışmalar kapsamında yapılan değerlendirmelerde çeşitli ülkelerde yapılan araştırmalar eğitimin ekonomik büyüme sürecine katkılarının ülkeden ülkeye değişiklik gösterse de; ekonomik büyümedeki artışın dikkate değer bir bölümünün işgücünde ortaya çıkan eğitim düzeyinin yükselmesinden kaynaklandığı sonucuna ulaşılmıştır. Bu nedenle, gelişmekte olan ve az gelişmiş ülkelerde eğitim seviyesinin geleneksel eğitim düzeyinden ülkenin uzun dönemli insan gücü ihtiyacına cevap verecek bir düzeye çıkarılması ve kişilerin değişen teknoloji ve kültür aşamalarını da kavrayarak, ulusal çıkarlarla kişisel çıkarların bağdaştırılabileceği bir dünya görüşüne ulaştırılması çok önemlidir (Tolunay, 2006: 119-120)

Bu bağlamda ekonomik büyüme kolayca sağlayabilen gelişmiş ülkeler, eğitim alanına daha çok yatırım yapmakta ve gayri safi milli hasıladan daha büyük oranları eğitim için seferber etmektedir. Tabloya tersinden bakıldığında, eğitim için daha fazla yatırım yapan ülkelerin ekonomik olarak daha çok büyüdüğü ve geliştiği sonucuna ulaşmak mümkündür. Gelişmekte olan ya da az gelişmiş ülkelerde ise ekonomik büyümedeki gelişme oranları ve eğitime ayrılan maddi kaynak miktarları daha düşüktür. Maddi kaynakların azlığı ve etkin kullanılamaması nedeniyle bu ülkelerde eğitim sistemindeki insan gücü ve fiziksel alt ve üst yapıdaki problemleri çözmek zorlaşmakta ve dolayısıyla eğitimdeki kalite düzeyi düşmektedir (Sami, 2003: 159). Bu sorunlar çözülmeden ve eğitim standartları yükselmeden, bu ülkelerin ekonomik büyüme sağlamada zorlanacaklarını tahmin etmek zor olmayacaktır.

Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Örgütü verilerine göre 2016 yılında eğitim için kişi başına Luxemburg'da yaklaşık 20 bin dolar, Japonya'da yaklaşık 12 bin dolar, Almanya'da yaklaşık 11 bin dolar harcama yapılırken; aynı yıl Türkiye'de eğitim kurumları için sadece 5.278 dolar harcanmıştır (Organisation for Economic Co-operation and Development [OECD], 2019: 274). Dünya Bankası 2020 verileri de benzer şekilde, öğrenci başına devlet harcamasının toplam kişi başı gayri safi milli

hasılaya oranlarının da ülkeden ülkeye değiştiğini göstermektedir (World Bank, 2020b). Bu oranlar gelişmiş ülkelerin bazılarında % 30 civarına kadar çıkarken, az gelişmiş ülkelere % 3'lere kadar düşmektedir. Gelişmiş ülkelerde genelde eğitim için ayrılan ortalama pay % 23 civarındayken, Türkiye'de yaklaşık %13, Afganistan'da %10, Ruanda'da ise % 3 oranındadır.

2.4. Ülke Kalkınmasında Eğitimin Rolü

Kalkınma kavramı bir ülkenin sosyal, siyasal, ekonomik, bilimsel ve teknolojik alanda ilerleyerek topluma ve bireylere ekonomik refah ve yüksek hayat standartları içerisinde özgür, sağlıklı, huzurlu, mutlu ve güvenli bir hayat sürdürmeye elverişli bir ortam yaratması olarak tanımlanabilir. Kalkınma, sadece ekonomik zenginlikle ilgili yani üretimin ve kişi başına gelirin yüksek olması ile açıklanamaz, çünkü tam bir kalkınma için aynı zamanda toplumun sosyal ve kültürel yapısının iyileştirilmesi ve geliştirilmesi gereklidir (Tunalı, 2010: 6). Devletlerin hem ekonomik olarak zenginleşmeyi hem de sosyokültürel yapıdaki bu iyileşme ve gelişmeleri sağlamak için sistemli bir politika uygulamaları (Adem, 2005: 37) ve ekonomik büyümeyi uzun dönemde dengeli ve istikrarlı bir biçimde sürdürmeleri gerekir (Tunalı, 2010: 236).

Muhakkak ki güçlü bir ekonomi kalkınma için çok önemlidir ama milli gelirin yüksek olan her ülkenin kalkınmış ülke olduğunu iddia etmek mümkün değildir (Güngör, 2019). Tam bir kalkınma için bilimsel ve teknolojik kapasite, çevrenin ve doğanın korunması, gelişmiş hukuki sistem, insan hak ve özgürlükleri, gelir dağılımında adalet, kamu düzeni, huzur ve güvenlik, enerji güvenliği, işsizlikle mücadele, sosyal güvenlik sistemi, nitelikli eğitim, sağlık, belediye ve bayındırlık hizmetleri gibi alanlarda da ilerlemek gerekir. Bu haliyle kalkınma hem ekonomik büyüme unsurlarını hem de siyasal ve toplumsal gelişme unsurlarını içerir (Büyükaslan, 1995: 6) ki eğitim bu üç unsurla da yakından ilgilidir. Bir toplumun hem ekonomik hem sosyal hem de siyasi gelişmişlik düzeyinin yükselmesi ancak o ülkedeki insanların bireysel ve sosyal gelişimi ile mümkün olabilir ve bu gelişimi elde etmek için en önemli unsurlardan biri eğitimidir.

Toplumun geleceği olan çocuklar ve gençlerin kaliteli bir eğitim sistemi içerisinde yetiştirilmesi kültürel, toplumsal ve psikolojik ilerlemenin yanında ekonominin güçlenmesine de katkı sağlar. İyi bir eğitimle toplumdaki iş gücü kalitesi

yükselir, sağlık, sanayi, ulaşım ve haberleşme gibi sektörlerde teknoloji ilerler, üretim artar ve dolayısıyla ekonomik refah seviyesi yükselir. Bireylerin eğitim seviyesi ve verilen eğitimin kalitesi yükseldikçe insanların sosyal davranışları da gelişme gösterir ve toplumsal yaşam standartları yükselir (Cemaloğlu, 2017). Yaşam standartları yükselen toplumlarda ise hem siyasi istikrar ve toplumsal barış sağlanır ve suç oranları düşer ve hem demokratik haklar gelişme imkânı bulur, hem de bu toplumlara güvenlik, adalet, vergi toplama ve diplomasi alanlarında hizmet veren mekanizmalar güçlenir ve böylece bu ülkelerin siyasi gücü de büyür.

20. yüzyılın ilk dönemlerinde eğitimin kalkınmadaki bu rolü fark edilmiş ve eğitimi geliştirmeye yönelik çabalar, ulusal bir yatırım olarak kabul edilmiştir. 2. Dünya Savaşı yıllarında ve sonrasında uygulanan Marshall Yardımları ile kalkınma ile eğitim arasında var olan ilişkilerin daha iyi anlaşılmasına yardım etmiştir. Avrupa ve Japon ekonomilerinde canlanma sağlamak için hazırlanmış olan Marshall Plânından kısa sürede beklenmedik başarılar sağlanmıştır. Bu plan çerçevesinde ABD tarafından aktarılan teknoloji ve sermaye sayesinde sözü edilen ülkelerde güçlü bir ekonomik büyüme ve ileri teknoloji dönemi başlamıştır. Bu tür yardımların az gelişmiş ya da gelişmekte olan ülkelere de uygulanması durumunda yani büyük oranda teknoloji transferi ve sermaye girişi sağlandığında, bu ülkelerin de kısa zaman içinde kendi kendilerine yeterli duruma gelebileceğine dair düşünceler ortaya çıkmıştır. Bu yaklaşım uygulamaya konulmuş fakat gelişmekte olan ya da az gelişmiş ülkeler ile Marshall Plânı ülkeleri arasında paralellik olmasına karşın, söz konusu varsayımın yanlış olduğu kısa süre içinde anlaşılmıştır. Çünkü bahsi geçen ülkeler, Marshall Plânı kapsamında olan ülkelerdeki mevcut iyi eğitilmiş işgücüyle güçlü idari ve ekonomik alt yapıya sahip değildir (Yılmaz, 2003: 11).

Sosyoekonomik kalkınma, üretimin artmasını sağlayacak teknolojinin gelişmesi, sermayenin ve doğal kaynakların akılcı ve en iyi şekilde kullanılmasıyla mümkündür. Bunun gerçekleşmesini sağlayan ise eğitilmiş insan gücüdür. Çok değerli doğal kaynaklardan biri olan petrole sahip olan ülkelere birçok yetişmiş insan gücüne sahip olmadıklarından bu kaynaklarından yeteri kadar faydalanamamaktadır (Fidan ve Erden, 1991: 13). Yeterli kaynakları ve sermayeleri olmasına rağmen kalkınmada başarılı olamamış İran ve Suriye gibi ülkelere toplumun eğitim seviyesinin çok düşük olması bu ülkelerin geri kalmalarına sebep olmaktadır (Adem, 1981: 27). Zengin olmalarına rağmen diğer birçok Ortadoğu

ülkelerinin gelişmiş kabul edilmemesinin en büyük sebebi de, yine iyi eğitim almış yetişmiş insan gücünün yeter seviyede olmamasıdır. Buna karşın, çok sınırlı doğal kaynaklara sahip Japonya ve Almanya gibi ülkeler yetişmiş insan gücü potansiyeli sayesinde kıt kaynaklardan en verimli şekilde faydalanarak ekonomik bakımdan büyük gelişmeler göstermişlerdir

1960'larda yapılan birçok bilimsel çalışmada; kişi başına düşen milli gelirin ve diğer ekonomik göstergelerdeki artışının temel ölçütü olarak tanımlanan ekonomik büyüme ile geleneksel tarım toplumundan sanayileşmiş çağdaş topluma geçiş olarak tanımlanan toplumsal gelişim ve eğitim düzeyi arasında ne tür ilişkiler bulunduğu anlaşılmasına çalışılmıştır. Bu araştırmalarla kişi başına düşen milli gelir ve ekonomik büyüme ile eğitim düzeyi arasında doğru orantılı bir ilişki bulunduğu sonucuna ulaşılmıştır (Kaya, 1995: 60-68). Hatta ekonomistlerden bazıları daha da ileri giderek; hangi okur-yazarlık oranının kaç dolarlık kişi başına düşen milli geliri sağlayabildiğini ortaya koyan tablolar hazırlama yoluna bile gitmişlerdir. Bundan dolayı her şartta geçerli olmamakla beraber, herhangi bir ülkenin okur-yazarlık oranı hakkında bilgi olunca, o ülkenin kişi başına düşen milli gelirini, kişi başına düşen milli geliri bilinince de, okur-yazarlık oranını tahmin etmek mümkün hale gelmiştir. 88 ülkede kalkınma ile insan kaynakları arasındaki ilişkiyi inceleyen bir modelden elde edilen sonuçlara göre okuma yazma oranında %20'den %30'a ulaşan bir artış, gayri safi yurtiçi hâsılasında ise %8'den %16'ya kadar bir artış sağlamıştır (Türkmen, 2002: 100).

Ünal (1985)'a göre eğitime ayrılan kaynak bir harcamadan ziyade, ülkeler için gereken kazançlı ve hatta en çok kazanç sağlayan yatırımdır. Birçok genç insanın, kalkınan bir ekonomi ve gelişmiş bir siyasi ve toplumsal düzen hedefine uygun olarak yetiştirilmesi eğitimin, toplumsal, kültürel ve psikolojik etkilerinin yanı sıra ekonomik etkileri açısından da önemlidir (Çakmak, 2008: 37, 38). Colorado Üniversitesi profesörü Naci Mocan tarafından yapılan hesaplama bir ülkede eğitim için harcanacak paranın ne denli verimli bir ekonomik yatırım olduğunu anlamak için yeterlidir. Bu hesaba göre Türkiye'de eğitim düzeyini bir yıl artırmak için kişi başına harcanacak olan 75 dolar, kişi başına milli gelirden yıllık 260 dolarlık bir artış olarak geri dönecektir (Sami, 2003: 47). Yani eğitime yapılan yatırım, yaklaşık dört katı kazançla geri dönmektedir. Bu nedenlerle eğitim, ülkelerin yatırım yapmaya zorunlu oldukları alanların başında gelmektedir.

Bir ülkenin çağdaş uygarlık düzeyine ulaşmasında ve kalkınmasında üç temel üretim etkeni sırasıyla toprak, sermaye ve emektir fakat bunlar arasında en önemli olan “emek” yani insan gücüdür (Adem, 1981: 28). İnsan gücü kalitesinin yükselmesi için de bu emeği verecek olan insan unsurunun iyi eğitilmesi gerekir. Yeterli seviyede sermayeye sahip bir ülke fabrika kurabilir fakat fabrikayı çalıştıracak, işletecek ve elde edilen ürünleri piyasalara sunacak olan insan unsurudur. 1960 yılında Japonya’da kişi başına düşen milli gelir, dünya ortalamaları civarında iken, 1990’da ülkede eğitime ağırlık verilmesi sayesinde dünya ortalamalarının %120 kadar üzerine çıkmıştır (Kasliwal, 1995). Bu ilişkiye başka bir örnek ise; yakın bir geçmişte kişi başına ulusal gelir bakımından Türkiye ile yaklaşık eşit seviyelerde olan ve şimdi ise, Türkiye’nin gelir düzeyinden beş kat kadar fazla gelire sahip olan Yunanistan’dır. Yunanistan’da kişi başına düşen milli gelir 1960’ta dünya ortalamasının %40 kadar altındayken, 1990’da dünya ortalamasını yakalamış ve kısa sürede ortalamasının da üstüne çıkmıştır. Burada asıl önemli olan aynı dönemde Yunanistan ve Japonya’da eğitime bu oranlar civarında yatırım yapılmış olmasıdır. Elde edilen sonuç ise; eğitimin mucizesi olarak kabul edilmektedir (Sami, 2003: 59).

Gelişmiş ülke yöneticileri, insan kaynaklarının geliştirilmesinde etken olan eğitimi sürekli önde gelen gündem maddeleri arasında tutmaktadırlar. İngiltere Başbakanı Tony Blair 1995 yılında yaptığı bir konuşmasında (Leader's Speech) “Modern bir ülkenin sahip olabileceği en iyi ekonomik politika eğitimidir ve geleceği teminat altına almanın yolu eğitim ve teknolojinin bileşkesidir. Silahlanma yarışı artık bitmiştir, bilgi çağı başlamıştır. Bu çağda en önemli varlığımız insanımız ve onun zekâsı ve potansiyelidir” demiştir. Eğitim sayesinde bu potansiyel harekete geçirilir ve öğrenilen bilgiler ve teknoloji kullanılabilir ve pazarlanabilir hale getirilerek ülke kalkınmasına yukarıda bahsedilen şekilde katkı sağlar (Sedef, 2005).

Yükseköğretimde de bireye olduğu kadar topluma da dönüş oranının bir hayli yüksek olduğu da belirlenmiştir (Türkmen, 2002, 100). Hiç şüphe yok ki eğitimde her kademe çok önemlidir ancak bir ülkenin kalkınmada başarılı olması için gereken mesleklerin en iyi şekilde yürütülmesini sağlayacak yaratıcı ve yapıcı insan gücünün yetiştirilmesinde, yükseköğretim kurumları önemli bir işleve sahiptir. Günümüzde toplumların ekonomik kalkınmalarını tespit eden ve şekil veren eğitim sonucunda ortaya çıkan, bilimsel alandaki ilerleme ve teknolojik gelişmedir. Bilgi çağının yaşandığı dünyada, teknoloji alanında çok hızlı değişimler yaşanmaktadır. Yalnızca

teknoloji ithal ederek sanayileşmesini gerçekleştirmek suretiyle kalkınmayı hedefleyen gelişmekte olan ülkeler, artık bu fırsatı kaçırmışlardır. Çünkü ithal edilen teknoloji, kısa süre içinde geçerliliğini, yeterliliğini yitirmekte ve rekabet gücünü yitirmektedir. Bundan dolayı insan ve kaynaklarının bilimsel bilginin üretildiği yerler olan üniversitelerin önemi günden güne iyice artmaktadır. Artık üniversitelerde temel araştırmalarla beraber, geliştirme çalışmaları ve uygulamalı araştırmalar da yoğun bir şekilde gerçekleştirilmektedir. Uzak Doğu ülkelerinin insan kaynaklarını geliştirmek amacıyla eğitim harcamalarında yaptıkları artış ve bunun karşılığında elde ettikleri ekonomik gelişme bu konu için iyi bir örnek teşkil etmektedir. Kim (1997) tarafından gelişmiş ülkeler üzerine yapılan başka bir çalışma iktisadi gelişmenin %50'sinden fazlasının verimliliğin artmasını sağlayan, yeni üretim metotlarına ve ürünlere imkân sağlayan teknolojik gelişmelerden kaynaklandığını tespit etmiştir.

Eğitim kurumlarının nitelik sahibi insan gücü yetiştirme fonksiyonunun yanında, toplumun kültürünü araştırma, tanıma, geliştirme ve yayma işlevi de büyük bir öneme sahiptir. Yükseköğretim kurumlarında yürütülen bilimsel araştırma faaliyetleri sonucunda sağlanan bulgular, toplumun bütün kurumlarının bilinçlendirilmesi, geliştirilmesi ve değiştirilmesinde etkin bir rol oynamaktadır (Fidan ve Erden, 1991: 15). Yükseköğretim kurumları öğrencilere sadece hazır bilgi vermekle yetinmez; topluma liderlik edecek, ülkenin problemlerini bilimsel yöntemler kullanarak çözümlenebilecek ve bilimsel araştırmaya yatkın elemanlar yetiştirir.

Sözün özü gelişmekte olan ya az gelişmiş bir ülkenin kalkınması için teknoloji ve sermaye transferiyle birlikte, yeterli düzeyde iyi eğitilmiş işgücüne de ihtiyaç vardır. Bundan dolayı, ekonomistler, eğitime ayrılan kaynakların arttırılmasının zorunlu olduğuna dikkat çekmişler ve bu konudaki girişimlere destek vermişlerdir. Eğitimle elde edilen bilgi ve beceriler bireysel gelişmeye ve toplumsal uzlaşmaya katkı sağladığı gibi, ekonomik büyümeye, refah seviyesinin yükselmesine ve kalkınmaya da hız kazandırmaktadır.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

AFGANİSTAN'DA EĞİTİM VE ULUSLARARASI YARDIMLAR

3.1. Afganistan'ın 2020 Mayıs Ayı İtibariyle Genel Durumu

3.1.1. Afganistan'ın Coğrafi Durumu

Orta Asya'nın güneyinde bulunan Afganistan 634.547 kilometrekarelik yüzölçümü ile dünyanın 41. en büyük ülkesidir. Denize kıyısı olmayan ülke genelde dağlık arazilerden oluşmakta ve kuzeyinde ve güney batısında geniş ovalar da bulunmaktadır. İdari olarak 34 ile bölünmüş olan ülkede il valileri merkezi hükümet tarafından atanmaktadır. Kabil ilinde bulunan başkent Kabil ülkenin merkezi doğu kısmında bulunmaktadır. Çin, İran, Pakistan, Tacikistan, Türkmenistan ve Özbekistan ile karasal sınırları bulunan ülke coğrafi olarak Hint alt kıtası (Pakistan), Ortadoğu (İran), Orta Asya ve Çin arasında bir kavşak noktasında bulunmaktadır. Ülkenin güney ve kuzey bölümlerini birbirinden ayıran Hindi Kuş Dağlarından geçiş 1964 yılında SSCB'nin inşa ettiği Salang Tüneliyle sağlanır (Martin, 2011: 2). Doğudaki Hayber Geçidi Süleyman Dağı üzerinden Pakistan'a geçiş sağlarken (Ijaz, 1998: 489), kuzeydoğuda Çin'e Pamir Dağları üzerinden geçişi sağlayan ve stratejik olarak önemi büyük olan Vahan Koridoru bulunmaktadır (UK Essays, 2018).

Afganistan coğrafi olarak Orta Asya'da bulunmakla beraber politik ve dini arka planı Güney Asya ve Ortadoğu ile de bağlantılıdır (Ijaz, 1998: 491). Bu haliyle ülke Asya'nın kavşak noktası olarak da adlandırılabilir. Güneyden kuzeye omurga gibi uzanan Hindi Kuş Dağları kuzeyde Türkistan düzlüklerine açılır. Eskiden SSCB ile sınırı oluşturan Ceyhun Nehri tarih boyunca kültürel olarak iki taraftaki kültürler arasında sert bir sınır çizememiştir. Ülkenin Tacikler, Türkmenler ve Özbeklerle kültürel ve akrabalık bağları hep süregelmiştir.

19. yüzyıl sonlarında İngilizler tarafından şekillendirilen bu sınırların kuzey hattı Ruslar ve İngilizler arasında 1873 yılında belirlenmiş ve Ceyhun Nehri kuzey sınırı olarak ilan edilmiştir. Kuzeydoğuda bir çıkıntı halindeki Çin sınırı ise 1895'te İngiltere'nin Hindistan kolonisi ile Çin arasında direk irtibatı azaltmak amacıyla çizilmiştir. **Harita 1'de** Afganistan illeri ve komşularını toplu halde göstermektedir.

Harita 1. Afganistan İlleri ve komşuları

Kaynak: UNICEF, 2020 HAC 2020 Home, South Asia, Afghanistan

Afganistan bugünkü sınırlarına 19. Yüzyılın sonlarında ulaşmıştır. Yukarıda da bahsedildiği gibi bu sınırların çizilmesi ve devletin kurulması bir ülkenin kurulması veya egemenliğini ilan etmesiyle değil, İngiltere tarafından Rusya ile Hindistan Kolonisi arasında bir set çekilmesiyle ilgilidir (Tomsen, 2012). Ama artık ülke bir geçiş güzergâhı veya tampon bölge olmaktan daha ziyade Asya’da rotaların kesiştiği bir kavşak durumuna gelmiştir (Jahangir ve Javaid, 2018: 412). Aslında Afganistan 19. yüzyılda İngiltere ve Rusya arasında Orta Asya üzerinde oynanan ve “Büyük Oyun” (The Great Game) adı verilen jeostratejik çekişmelerin bir ürünü olarak ortaya çıkmıştır. Bölgeyi paylaşamayan bu iki emperyalist güç hâkimiyet alanları arasında tampon vazifesi görececek tarafsız bir ülke kurmaya karar vermişlerdir. Bugün bile ülkede gelişmiş ulaşım ve haberleşme ağlarının bulunmaması aslında bu stratejiye dayanmaktadır (Gunjan, 2014: 94): Bu haliyle ülke coğrafi olarak zaman içerisinde nükleer güç haline gelen Rusya, Çin, Hindistan ve Pakistan gibi nükleer

güçlerin arasında kalmış ve bu güçlerin kendi aralarındaki çıkar çatışmalarından etkilenmiştir (Martin, 2011: 3).

3.1.2. Afganistan'ın Jeopolitik ve Jeostratejik Önemi

Çin, İran, Pakistan, İran ve Orta Asya Devletleri arasında bir kavşak noktası teşkil eden Afganistan'ın jeostratejik ve jeopolitik önemi büyüktür (Hamdam, 2016). Ayrıca kitlesel göçler, sınırları aşan milli, etnik ve terör kaynaklı çatışmalar ve süper güçlerin bölgedeki politikaları Orta Asya Ülkeleri için Afganistan'ı önemli bir komşu haline getirmektedir (Gunjan, 2014: 94). Afganistan Orta Asya'da ABD ve NATO müttefiklerine açık giriş hakkı veren tek ülkedir. Pakistan'a geçiş sağlayan Hayber Geçidi yüzyıllardır dünyanın en önemli askeri bölgelerinden ve ticaret yollarından biri olmuştur. 4.000 mil uzunluğundaki antik ticaret hattı ve Çin, Hint ve İran kültürlerinin buluşma noktası olan İpek Yolu da Afganistan'dan geçmektedir.

Afganistan'ın kuzeyde petrol, güneyde önemli mineraller olmak üzere zengin yeraltı kaynakları olsa da asıl değeri jeopolitik konumu nedeniyle (Martin, 2011: 12). Afganistan; dünyanın ikinci en büyük doğalgaz rezervlerine sahip olan İran ve dördüncü büyük doğalgaz rezervlerine sahip olan Türkmenistan'dan Pakistan, Hindistan ve Çin'e gelen kaynaklar için bir geçiş koridorudur. Buraya yapılacak boru hattı projelerinin Orta Asya ve İran'ın gaz satışlarını artıracak olması; Avrupa ve Asya'daki gaz dağıtımında önemli rol üstlenen Rusya için sıkıntıya sebep olacaktır (Writenet, 2018). Öte yandan Hindistan petrol ve gaz ihtiyaçları için müzmin bir rakip olarak gördüğü Pakistan'a bağlı kalmak istememektedir.

Yukarıda bahsedildiği gibi önemli bir kavşak noktası olan ve 19. Yüzyılda İngilizler tarafından tampon devlet olarak sınırları çizilen Afganistan coğrafi yakınlık açısından Rusya ve Çin'e göreceli bir avantaj sağlamaktadır (İjaz, 1998: 501). Öte yandan ülkeye ve bölgeye daha uzak olan ABD ve batılı güçler için buranın Rusya etkisine girmesi Orta Asya Bölgesinin komple Rus hâkimiyetine girmesi manasına gelecektir. Nitekim Soğuk Savaş yıllarında İngiltere'nin küresel hâkimiyetinin azalması, Rusya'nın Afganistan'a daha rahat müdahale etmesine imkân vermiş ve 1979 yılında ülkeyi işgal etmesine ve bu işgale karşı direnişle başlayıp 11 Eylül saldırılarına kadar uzanan sonu gelmez iç karışıklıklar ve çatışmalara neden olmuştur.

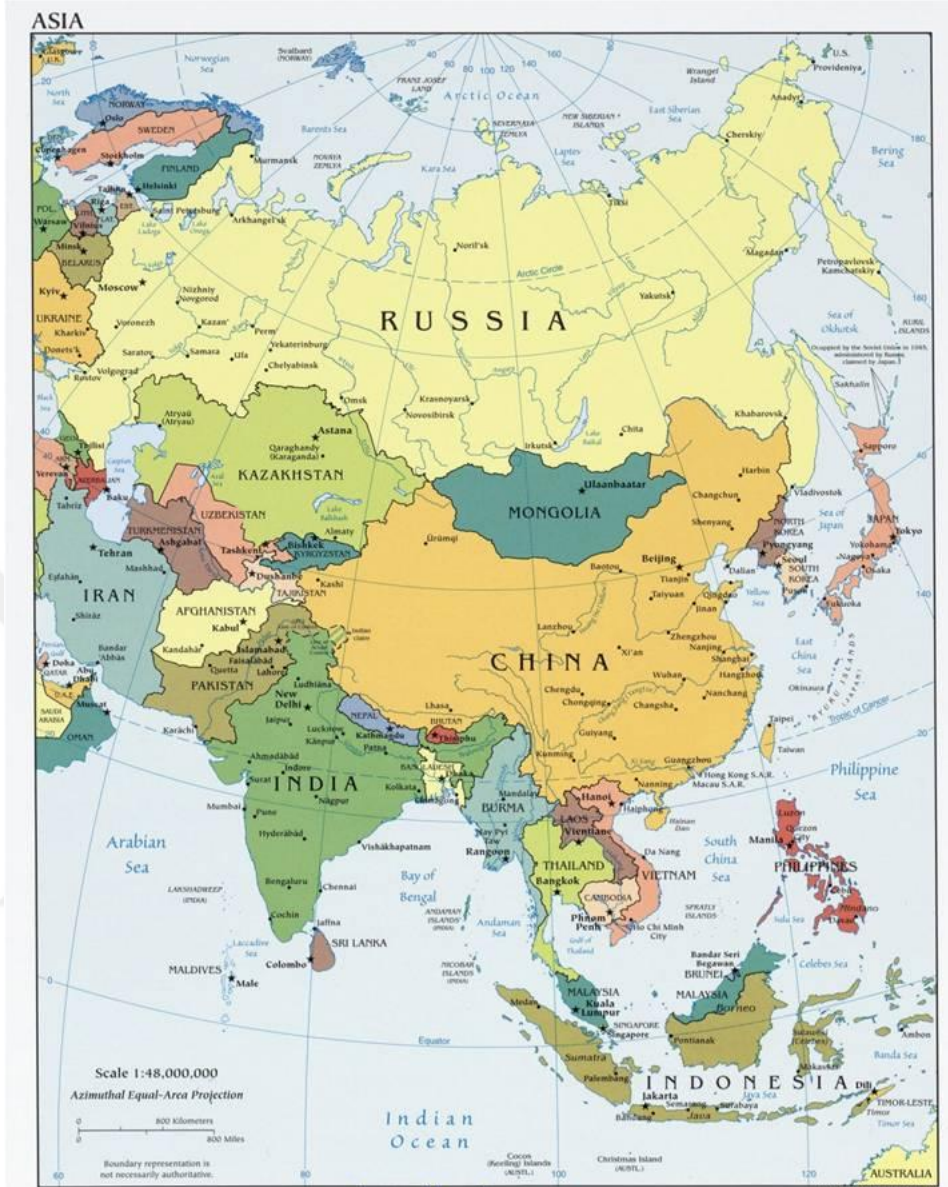
Bugünün jeopolitiği yeni rotalar açılmasını ve geçişlerin açık olmasını gerektirmektedir. Rusya'daki istikrarsızlık ve güneye sıcak denizlere inme

politikasının güncel hali Rusya için Afganistan'ın önemini artırmaktadır (Tomsen, 2012). Diğer emperyalist güçler açısından bakılırsa, yeraltı kaynakları açısından zengin Orta Asya Bölgesini ve Afganistan'ı Rus kontrolüne bırakmamak için bölgenin Rusya'ya bağımlılığının azaltılması ve küresel marketlere açık tutulması gerekir. **Harita 2**'de Afganistan'ın Asya Kıtasında ve Orta Asya Bölgesindeki konumu gösterilmektedir.

Afgan krizinin bölgeye yayılma potansiyeli coğrafi konumu ve etnik kompozisyonu açısından çok önemlidir. Afganistan'ın etnik olarak parçalanması ve kuzeydeki Özbek, Türkmen ve Tacik bölgelerinin aynı isimdeki ulus devlet komşularına katılması Çin, İran, Hindistan ve Pakistan'da da ayrılıkçı hareketleri tetikleyecektir. 19. yüzyılda İngiltere ve Rusya arasında yer alan büyük oyun bugün ABD, Çin, Pakistan, İran, Türkiye, Hindistan, Almanya, Fransa, Japonya, Orta Asya Devletleri, Suudi Arabistan ve ABD gibi birçok yeni aktörün de katılımıyla daha karmaşık bir hal almıştır (Hamdam, 2016). Bu karmaşık ilişkiler içerisinde; Hint etkisini kırmak amacıyla Pakistan tarafından Taliban'ın güçlendirilmesi, İran'ın Şii yayılcılığını engellemek için ABD ve Suudi Arabistan tarafından Sünni aşırıcılığın körüklenmesi, batılı güçlerin Rusya'nın bölgedeki etkilerini engelleme politikaları ve Rusya'nın buna karşı geliştirdiği refleksler ülkenin artık sadece bir tampon devlet olmadığını göstermektedir.

Bu bağlamda iç savaş döneminde meydana gelen değişiklikler bölgede yeni bir jeopolitik boşluk oluşturmaktadır. Bu boşluk içerisinde artık egemen güçlerin çoğu ülkenin bir ayırıcı tampon bölge değil, daha yapıcı bir geçiş bölgesi rolü üstlenmesini istemektedirler (Writenet, 2018). Rusya, Orta Asya Ülkeleri ve Çin için büyük oyun sadece Afganistan'da değil Orta Asya genelinde yer almaktadır (Tomsen, 2012). Temel stratejiler; Batı-Doğu transit ticaret yolunu Afganistan'ın kuzeyi üzerinden geçirerek enerji açısından zengin Orta Asya bölgesini ve Asya'nın dinamik ekonomilerini Avrupa'ya bağlamak ve bu yeni fırsatlardan en karlı şekilde faydalanmak üzerine kurgulanmaktadır. Öte yandan bu ülkelerin hepsi aslında Afganistan'da kendi yarattıkları bitmek bilmez savaşın kitlesel göç, sınırları aşan aşırı dinci terörizmin yıkıcı etkileri ve Avrasya'ya yayılan uyuşturucu kaçakçılığı gibi sonuçlarıyla mücadele etmek zorunda kalmaktadır.

Harita 2. Afganistan'ın Asya Kıtasındaki konumu

Kaynak: <http://geology.com>

Orta Asya'da bulunan büyük petrol ve doğal gaz kaynakları üzerinde ABD, Rusya ve Çin arasındaki yoğun çekişmeler artık Yeni Büyük Oyun (The New Great Game) olarak adlandırılmaktadır (Pervaiz, 2013). Modern Jeopolitik Teorilere göre küresel hâkimiyet Avrasya Kıtasında hâkimiyet kurmaya ve dolayısıyla Orta Asya'da etkinin artırılmasına bağlı olacaktır. Bu yeni jeopolitik oyun içerisinde zaman zaman ortak çıkarlar ortaya çıksa da ABD; Rusya ve Çin'i rakip olarak görmektedir. Bundan dolayı ABD, bölgedeki enerjiyi Türkmenistan-Afganistan-Pakistan-Hindistan (TAPI) enerji hattından Güney Asya limanlarına direkt olarak ulaştırmak istemektedir. Bu projede Orta ve Güney Asya arasında köprü pozisyonunda olan Afganistan; ABD için

stratejik olarak çok önemlidir. Ayrıca bu projeye ABD; Güney Asya'ya Rusya ile işbirliği içerisinde İran-Pakistan-Hindistan boru hattıyla (IPI) enerji satmak için rekabet eden İran'ı da izole etmek ve TAPI projesiyle elde edilecek ekonomik iyileştirmeler sayesinde bölgede aşırı dinci akımlara olan ilgiyi azaltmayı hedeflemektedir. Benzer şekilde bu aşırı dinci tehlikeden mustarip olmakla beraber Rusya ve Çin; Amerika'nın bölgede enerji işlerinde çok fazla güçlenmesinden ve askeri varlığını artırmasından büyük rahatsızlık duymaktadır. Bu nedenle onlar da Afganistan ve çevresinde kendi silah, yatırım ve enerji projelerini artırmaktadırlar (Writenet, 2018). Ayrıca Hindistan, Pakistan ve İran da bölgede etkinliğini artırmak için birbirleriyle mücadele etmektedirler. Bu şartlar altında Afganistan, 50 yılı aşkın süredir büyük güçlerin arasındaki jeopolitik rekabetin arasında kalarak büyük zararlar görmektedir.

ABD'nin Afganistan ile ilgili planları 11 Eylül saldırılarından öncesine dayanmaktadır. Taliban, ABD'nin Orta Asya petrol rezervlerini taşımak için yapmak istediği boru hattı projesini engellemiştir. 1991 yılı itibarıyla Hazar Denizi petrol gelirlerinin yüzde 75'ini almakta olan ABD kökenli Unocal Holding bu petrolü Rusya ve İran üzerinden taşımakta zorluklar yaşamıştır (Writenet, 2018). Çözüm olarak petrolün Afganistan üzerinden geçirilmesi düşünülse de; bu yöndeki talepler 2001 Temmuz ayında Taliban tarafından reddedilmiştir. 2001 Eylül ayında ABD tarafından başlatılan Taliban'a karşı Kalıcı Özgürlük Operasyonu (Operation Enduring Freedom) sonrası kurulan Karzai Hükümeti ABD'nin taleplerini Kabul etmiş ve İki Taraflı Güvenlik Anlaşmasını (Bilateral Security Accord / BSA) imzalayarak ABD'nin 2025'e kadar ülkede kalmasını meşru hale getirmiştir. Anlaşmayla ABD; Bagram, Mezarı Şerif, Kabil, Herat, Kandahar, Şorab, Gardez, Celalabat ve Şindabadin'deki üslerindeki faaliyetlerini sürdürmeye hak kazanmıştır (Imran, 2019: 55) Aşırı dinci akımlarla mücadele bahanesi ABD'ye hem Rusya'nın Orta Asya petrol dağıtım ağları üzerindeki tekeli kırma hem de asıl rakip olarak gördüğü Çin'in arka bahçesinde önemli bir askeri varlık bulundurma şansı vermiştir.

Başlangıçta aşırı dinci terörle mücadeleye çok önem veren Rusya; ABD'nin 2001 müdahalesini destekleyici bir tavır sergilemiştir. Fakat kısa süre sonra Rus politika yapıcıları ABD'nin asıl amacının petrol olduğu sonucuna varmaları üzerine, bölgedeki ABD etkisini azaltmak üzerine yeni bir strateji dizayn etmişlerdir (Sangar. 2016: 62). Zaten Rusya'nın geleneksel jeopolitik teorisi gereği stratejik öneme haiz

olan Afganistan'ın kuzeyi Avrasya'yı çevreleyen kıyı şeridi olan Ana Çevre Bölgesi'ne çok yakın; Hindi Kuş Dağlarının güneyinde kalan bölgesi ise Ana Bölge içerisinde kalmaktadır (Sangar, 2016: 63). Teoriye göre ana çevre bölgeyi kim kontrol ederse Avrasya'yı kontrol eder, Avrasya'yı kim kontrol altına alırsa, dünyanın kaderini belirler.

ABD'nin Güney Asya'da Hindistan etkisini güçlendirmeye yönelik hamlelerinden rahatsız olan Çin; Afganistan'ın tabii kaynaklarına ulaşmaya çalışmakta ve Pakistan'ı da yanına alarak ABD ve Hindistan ile rekabete girmektedir. 450 milyon tonluk rezerv ile yaklaşık 50 milyar dolarlık değere sahip olan Mes Aynak Bakır Mineralleri Çin için ayrı bir öneme sahiptir. Çin 2018 yılında bu madenlere 3,5 milyar dolar yatırım yapmıştır. Ayrıca Çin Ceyhun havzasındaki Lityum kaynakları ile de yakından ilgilenmektedir. Uluslararası ticareti daha kolay yapabilmek için bölgenin uluslararası erişime açık olmasını isteyen Çin, Afgan halkına karşı temiz olan sicili sayesinde Taliban ve Pakistan üzerinde etki sağlamak için göreceli bir avantaja sahiptir (İmran, 2019: 56, 64-65). Uluslararası toplumda barış sağlayıcı roller üstlenen Çin, 2018 Qingdao Deklarasyonu ve Şangay Ruhü kapsamında bütün üye devletleri kapsayıcı bir barış için hareket etmeye çağırmıştır.

Hindistan ve Pakistan arasında bölge geneli ve Afganistan üzerindeki çatışan çıkarları nedeniyle devam eden rekabet de Afganistan'ın siyasi istikrarına çok zarar vermektedir. Hindistan Afganistan'daki hükümeti destekleyerek bölgedeki terörist grupların saldırılarında korunmak ve Afganistan üzerinden Orta Asya'nın ticari ve enerji kaynaklarına ulaşmak istemektedir (Hanauer ve Chalk, 2012: 14-25). Buna karşılık Hindistan'ı Afganistan'da bulunan ve zaman zaman Pakistan'a saldıran Pakistan Taliban Hareketi'ni desteklemekle ve Baluçistan Eyaletindeki ayrılıkçı hareketleri desteklemekle suçlayan Pakistan, daha zayıf ve Peştü çoğunluk tarafından yönetilen bir Afganistan arzu etmektedir. ABD'nin bölgede Hindistan'ı destekleyici tavır sergilemesi; Hindistan'ın bölgede etkisinin artmasından endişe duyan Pakistan'ı Çin'e yaklaştırmış ve 2012 yılında Çin'in Pakistan ve Afganistan'la işbirliği içinde geliştirdiği Üçlü Diyalog, Çin ile Pakistan ittifakını daha da güçlendirmiştir (İmran, 2019: 70-71).

Pakistan'ın Taliban yanlısı politikaları Taliban'ın 1994 yılında kurulmasıyla başlamış ve 11 Eylül saldırıları sonrası ABD baskısıyla sekteye uğramış olsa da resmi ve gayri resmi olarak halen devam etmektedir (Ijaz, 2007: 141). Yukarıda

bahsedildiği gibi bu politikanın temeli bölgedeki Hindistan etkisini kırmaya ve Afganistan'ın Batı Pakistan topraklarında Peştü nüfusun yaşadığı bölgelerden hak iddia edemeyecek kadar zayıf tutulması amaçlarına dayanmaktadır. Afganistan'da devam eden çatışmalar ve istikrarsızlık, Pakistan'a umduğundan da fazla fırsat vermektedir (Writenet, 2018). Böylece Pakistan; hem Afganistan'ı zayıf tutarak Peştunistan Bölgesi'ne müdahale edecek güçten yoksun bırakabilmekte, hem de rakibi Hindistan'a nispetle bölge politikalarındaki etkisini artırabilmektedir.

İran için Afganistan'ın önemi doğu sınırlarında istikrar yaratma ve sürdürme ve Sünni Aşırılıkla Mücadele politikaları temelinde yatmaktadır. Başta Suudi Arabistan ve Irak olmak üzere Ortadoğu ve Körfez komşularıyla problemlili durumda olan İran; ancak Afganistan'da geniş katılımlı veya demokratik bir yönetim kurulması ve istikrarın sağlanması durumunda doğu sınırlarında huzurlu bir ortam bulabilecektir (Tomsen, 2012). Zaten İran'ın; Afganistan'daki Peştü olmayan ve ana dil olarak Farsçanın bir lehçesi olan Dari konuşan unsurlarla köklü tarihi, kültürel ve dil ilişkileri vardır. Bunlar arasında Şii mezhebine mensup olan ve Taliban ve benzeri Sünni aşırı grupların saldırılarına karşı çok mağdur durumda olan Hazaralar'ı korumak da İran için çok önemli bir politik hedefdir. Afganistan'da kurulacak geniş katılımlı veya demokratik bir rejim, Hazaralar'a karşı daha anlayışlı ve yumuşak politikalar uygulayacak ve Suudi Arabistan ve Pakistan gibi Sünnilik temelli politikalar güden ülkelerden daha az etkilenecektir. Ayrıca aşırı fanatik Sünni grupların Orta Asya'ya açılması, İran'ın bölge ülkeleriyle siyasi ve ticari ilişkilerini de olumsuz etkileyecektir. Bazı çevrelere göre ise Afganistan'ın istikrarsız ve az gelişmiş kalması, su kaynaklarını daha rahat kullanmaya fırsat bulacak olan İran tarafından milli bir hedef olarak görülmektedir. Bu nedenle Hindistan tarafından sağlanan maddi yardımlarla finanse edilen Salma Barajı'nın yapılmasından sonra İran, sınır boyunca akan Helmand Nehri üzerine başka baraj yapılmasını engellemek için Taliban'a olan desteğini artırmaya başlamıştır (Malikzada, 2019).

Genelde araştırmacıların gözünden kaçsa da; haşhaş ve eroin üretimi de dış güçlerin Afganistan üzerindeki gizli emellerine alet edilen bir konudur. Jahangir ve Javaid (2018: 412)'e göre 2001 yılı sonlarında yapılan ABD ve müttefiklerinin askeri müdahaleleri sonrasında haşhaş üretiminin aşırı derecede artması çok şüphe çekici bir noktadır. Ancak bu artış, sadece Pakistan gibi komşu ülkelerde değil, ABD ve batılı ülkelerde de eroin kullanımında büyük bir yükselişe neden olmuştur. Örneğin 2001

yılında 189.000 olan ABD'deki eroin kullanıcılarının sayısı 2016 yılında 4,5 milyona çıkmıştır.

3.1.3. Afganistan Tarihi

Yüzyıllar boyunca Afganistan coğrafyası fatihler ve ticaret erbapları için Hindistan ile Orta Doğu arasında asker ve ticari mal sevkiyatına yarayan doğal bir koridor görevi görmüştür. Bu haliyle Afganistan, hem antik çağlarda hem de modern zamanlarda her zaman emperyalist çekişmelere maruz kalmıştır. Jeopolitik bir varlık olarak ortaya çıkmadan önce bile Moğollar, Farslar ve Babürler arasında rekabete konu olan Afghanistan tarih boyunca birçok bölgesel ve iç savaşa sahne olmuştur (UK Essays, 2018).

Ülkeye M.S. 7. yüzyılda gelen İslam Dini, o tarihten itibaren Afgan toplum yapısının, manevi, kültürel ve felsefi temelinde yer almış ve İslami gelenekler günlük toplumsal yaşamın her alanına nüfuz etmiştir (OECD, 2012: 32). Bu şartlar altında dini liderler her zaman politik, sosyal ve kültürel hayatı etkilemişlerdir. Bu durumdan eğitim sistemi de nasibini almış ve tarih boyunca dini ve geleneksel toplum yapısının yansımaları eğitim sistemi üzerinde de görülmüştür. Bugün de ülkede resmi eğitim kurumlarında dini dersler verilmekte ve medreseler ve hafızlık kursları halen eğitim faaliyetlerine devam etmektedir.

M. S. 10. yüzyılda Gaznevi Devleti tarafından resmi bir ordu kurmasına kadar ülkenin savunması genelde milis güçler tarafından sağlanmıştır (Hamdam, 2016). Afgan devletinin üzerinde yükseldiği topraklar, 1725'te Dürraniler tarafından kurulan Aşiretler Meclisi Loya Jirga'ya kadar Saka, Yüe-çi, Kuşan, Akhun (/Eftalit), Gazneli, Selçuklu, Harizmşah, İlhanlı, Timurlu, Baburlu, Safevî ve Afşarlı gibi pek çok Türk boy ve devletine vatan olmuştur (Yazıcı ve Aksoy, 2010: 333). İran Şahı Nadir tarafından 1738 yılında İran'a katılan Kandahar'da 1747 yılında Aşiretler Meclisi tarafından kurulan ve başına Ahmet Şah Dürrani getirilen Dürrani Devleti tarihe "Afgan Devleti ya da Afganistan" olarak geçmiştir (Jahangir ve Javaid, 2018: 412). Peştu ağırlıklı bir aşiretler konfederasyonu olarak kurulan bu devlet kuzeye yönelerek çoğunlukla Türkmen, Özbek ve Taciklerin yaşadığı bölgeleri de ele geçirmiştir (Martin, 2011: 5). Ahmet Şah, ülke bütünlüğünü sağlamak amacıyla Gazne, Kâbil ve Herat'ı ele geçirmiş ve 1776 yılında Kabil'i başkent olarak ilan etmiştir.

Ancak Afganistan'ın gerçek bir devlet kimliği kazanması 1880-1901 yılları arasında hüküm süren Emir Abdurrahman zamanında olmuş ve bu dönemde ülkede çok önemli gelişmeler yaşanmıştır (Ijaz, 1998: 500). Tarihteki tüm Afgan devlet başkanları gibi Peştü olan Emir, kuzey bölgelere göçebe Peştuları yerleştirmiş, merkezi bölgelerdeki Hazara aşiretçiliğini baskı altına almış ve tarım ve mera alanlarında Peştü gruplara verilen hakları artırmıştır. Daha sonra doğuya yönelen Afgan devleti Punjab, Kaşmir ve Baluçistan'ı da topraklarına katmıştır. Başlangıçtan bu yana hep Peştü ağırlıklı olarak yönetilen bu devlet, diğer etnik grupların itirazları nedeniyle tarih boyunca birlik ve beraberliği sağlayamamış ve hep kırılğan kalmıştır (Martin, 2011: 5).

1830'larda İngiltere'nin baskılarına karşı Ruslardan yardım isteyen Afganlar beklenen yardımı alamamış ve 1839-1842 yılları arasında İngilizlerle savaşmak zorunda kalmışlar ve İngilizleri yenmeyi başarmışlardır (Martin, 2011: 7). 1878 yılında çıkan İkinci İngiliz-Afgan Savaşında Afganları yenen İngiltere ülkede kuvvetli bir monarşi kurmak istemiş ve 1878-1880 yıllarında hüküm süren Kral Abdurrahman Han'ı desteklemiştir. Kral, İngilizlerden aldığı silah ve parasal yardım sayesinde 40'tan fazla isyancı grubu yenerek kuvvetli bir mekanizma kurmuştur (Writenet, 2020). 1919 yılında yapılan üçüncü savaşta yenilen İngiltere, Afganistan'ın bağımsızlığını tanımak zorunda kalmıştır (UK Essays, 2018). Ancak Peştü aşiret liderleri 1919 yılında İngiltere ile Ravalpindi Anlaşmasını imzalayarak, İngiltere'nin Hindistan kolonisine bağlı bir devlet olmayı Kabul etmişlerdir. Aslında askeri bir zafer kazanamayan İngiltere, politik anlamda hedefine ulaşmış ve Rusya ile Hindistan kolonisi arasına tampon bir bölge kurarak set çekmeyi başarmıştır (Martin, 2011: 8).

1919'da tahta çıkıp 1929'a kadar ülkeyi yöneten Amanullah Han, Atatürk ilkelerini ve batılılaşma atılımlarını benimsemiş, hızlı bir şekilde Afgan kadınlarına eğitim hakkı vermiş ve 1923'te köleliği kaldırmayı başarmış olsa da; geleneksel aşırı muhafazakâr toplumun başkaldırıları sonucu yönetimi bırakmış ve ülke dışına çıkmak zorunda kalmıştır (Shakir, 2020: 52-54). Dokuz aylık Tacik ağırlıklı geçici yönetimden sonra İngiltere'nin desteğiyle 1929'da hanedanlık Musahibin Ailesine geçmiş ve General Nadir Şah kral olarak ilan edilmiştir. 1933 yılında Nadir Şah'ın öldürülmesi üzerine tahta geçen oğlu Zahir Şah 1964 yılında "Yeni Demokrasi" adını verdiği düzen içerisinde Afgan Danışma Parlamentosunu kurmuş ve ülkeyi 1973 yılına kadar bir nevi meşrutiyet ile yönetmiştir (Writenet, 2020). Bu sistem içerisinde

siyasi partilere izin verilme de parlamento üyelerinin seçimle işbaşına gelmesi ülkede çeşitli siyasi fraksiyonların çıkmasına ve gelişmesine fırsat sağlamıştır. Bu yönetim 1973 yılındaki darbeye Serdar Muhammet Davut Han tarafından Cumhuriyet kurulmasına kadar sürmüştür.

1947'de Pakistan'ın kurulması Afganistan ile Pakistan arasında on yıllar boyu süren düşmanlığın temelinde yatan Peştunistan probleminin başlamasına ve Afganistan'ın SSCB ile Pakistan'ın de ABD ile yakınlaşmasına sebep olmuştur. En son tahminlere göre Afganistan'da yaklaşık 13 milyon Peştu yaşarken, Pakistan genelinde yaklaşık 27 milyon Peştu yaşamaktadır (Martin, 2011: 8). Aslında bu problem İngiltere'nin o zamanki Hindistan Kolonisini korumak için 1893 yılında Durand Dağ hattını sınır olarak seçmesi sonucu Afganistan'ın en büyük etnik grubu olan Peştuları coğrafi olarak ikiye bölmesi ile başlamış fakat bu durumdan çok rahatsız olan Afganistan, zamanın süper gücü olan İngiltere'ye karşı ses çıkaramamıştır (Synovitz, 2003). Durand Hattıyla Hindistan kolonisine eklenen ve Peştu nüfusunun yaklaşık üçte ikisinin yaşadığı 103.600 km²'lik Peştu toprağının 1947 yılında kurulan Pakistan kontrolüne geçmesi Afganistan için yeni bir fırsat doğurmuştur (Gunjan, 2014: 94). Ülkenin doğusunda daha güçsüz bir komşu ülke olan Pakistan'ın kurulması ile oluşan güç boşluğunun ortaya çıkardığı bu fırsattan yararlanmak isteyen Afgan devlet adamları bu yeni devletin sınırları içinde kalan Peştu bölgeleri üzerine hak iddia etmeye başlamıştır (Shakir, 2020: 54). Bu anlayışı tehdit olarak algılayan genç Pakistan Devleti ise hemen Afganistan'a karşı düşmanca politikalar üretmeye başlamıştır.

Bu problemin çözümü için ABD ve müttefiklerinden yardım uman Afganistan, ABD'nin Pakistan'ı desteklemesi üzerine uğradığı hayal kırıklığının da etkisiyle SSCB'ye yakınlaşmaya başlamıştır (Tomsen, 2012). 1956 ile 1978 yılları arasında SSCB, Afganistan'a 1 milyar 265 milyon dolar ekonomik yardım ve yaklaşık 1 milyar 250 milyon dolarlık askeri yardım yapmıştır (Writenet, 2020). 1950'li yıllarda başbakanlık yaptığı dönemde sert Peştunistan politikaları uygulamak isteyen ve 1973 yılında yapılan darbeye yönetimi ele geçiren ve kendisini cumhurbaşkanı olarak ilan eden Davut Han SSCB'nin de desteğiyle bu politikalarına devam etmek istese de Pakistan'ın sert ve etkili refleksi ile engellenmiştir (Shakir, 2020: 89). Bu süreç daha sonra Nisan 1978'de Afganistan'da yapılan Komünist darbeye ve 1979'da ülkenin "SSCB tarafından işgaline yol açmıştır. Buna karşılık Pakistan, ABD ile

işbirliği içinde Mücahitler (Mujahedeen) Grubunu desteklemiş ve SSCB'ye karşı direnişin ana teması olan cihat sürecini Afganistan'ın iç işlerine müdahale etmeye yarayacak bir araç olarak kullanmaya başlamıştır (Tomsen, 2012).

1960'dan itibaren ülkede yayılan Marksist ideolojinin etkisiyle 1965 yılında Afganistan Halk Demokratik Partisi (Hezb-e Demokratik-e Khalq-e Afghanistan) kurulmuş ve öğretmen kökenli Nur Muhammed Tarakay ve öğrenci lideri Babrak Karmal yönetici olarak seçilmiştir (Ruttig, 2018). 1978 yılında kurulan SSCB yanlısı komünist hükümet modernleşme adımları atmış ve geleneksel muhafazakâr anlayışı kırmak ve Peştunistan'ı ülkeye katmak için çalışmalara başlamıştır (Martin, 2011: 9). Buna karşılık Pakistan Gulbettin Hikmetyar başta olmak üzere aşırı muhafazakâr Peştu aşiret liderleriyle işbirliği yaparak Davut Han'a suikast planlamaya kadar varan bir dizi politika geliştirmiştir. Girişimin başarısız olması üzerine Pakistan'a kaçan Hikmetyar ve diğer Peştu liderler, 1976 yılında kurulan altyapı ile Peşaver'de mücahitlerin yetiştirilmesinde Afgan Hükümeti ve SSCB'ye karşı rol almışlardır (Martin, 2011: 8). Yine 1978 yılında yapılan komünist darbeyle Davut Han idam edilmiş ve yeni kurulan hükümet; milli birlik, sosyoekonomik adalet ve İslam'a saygı temelli politikalar uygulamaya başlamıştır (Martin, 2011: 9).

Aralık 1978'de hükümet SSCB ile dostluk anlaşması imzalamış ve SSCB bu yeni müttefikini devirmeye çalışan ayaklanmacılara karşı korumak bahanesiyle 24 Aralık 1979 günü 80.000 askerle ülkeyi işgal etmiştir (Martin, 2011: 10). SSCB genelde sert ve katı politikalar uygulasa da kadın hakları, eğitim ve tarım reform alanında önemli kazanımlar sağlamıştır (Martin, 2011: 5). Sovyet işgali nedeniyle Hindistan'a karşı olan politikalarında zayıf düşmeye başlayan Pakistan aynı şekilde SSCB işgalinden hoşlanmayan ABD, Suudi Arabistan ve Çin ile işbirliğine girmiştir. Stinger füzeleri başta olmak üzere Amerikan silahları ile donatılmış ve gerilla eğitimi almış mücahitlerin saldırılarıyla büyük yaralar alan SSCB, 1989 yılında ülkeyi terk etmek zorunda kalmıştır (Martin, 2011: 10).

SSCB'nin çekilmesinden sonra Afganistan Halk Demokratik Partisi, adını Vatan Partisi olarak değiştirip ülkeyi 1992 yılına kadar yönetmeye devam etmiştir (Hilali, 2005: 675). Cumhurbaşkanı Necip Ullah BM tarafından yapılan barış planını kabul ederek istifa etmiş ancak Tacik Direnişçi Ahmet Şah Mesut, Özbek General Raşit Dostum ve Hazara direnişçilerin Kabil'i işgal etmesi bu barış planını yürürlüğe girmesini engellemiştir (Hilali, 2005: 675). Çoğunlukla Taciklerden oluşan Mücahit

Kuvvetlerini yöneten Şah Mesut Haziran 1992’de Cumhurbaşkanı Vekili olarak göreve başlamıştır. Bu arada General Dostum Rusya ve Özbekistan desteğiyle Mezari Şerif merkezli kuzey bölgeleri kontrol altına almıştır. Kabil’de yaşayan Şii unsurların kurduğu Hizb-i Vahdet örgütü İran desteğiyle Hazaralar’ı temsilen etnik çatışmadaki yerlerini almışlardır. Aynı yıl Kabil’de Sünni Tacik ve Peştular ile Şii Hazaralar arasında yaşanan çatışmalarda Hazaraların etnik temizliğe varan kayıpları olmuştur.

1993 Mart ayında Mezari Şerif’i ve Nisan ayında Celalabat’ı ele geçiren Mücahitler, bütün askeri birliklerin teslim olmasını istemiştir (Writenet, 2020). Bunun üzerine General Dostum taraf değiştirerek Gulbettin Hikmetyar ile birlikte 1994 yılında Şah Mesut’a saldırmaya başlamıştır (Writenet, 2020). 1994 sonlarında ülkenin içine düştüğü kaosa çözüm getirmek amacıyla eski Mücahit Lider Muhammed Ömer tarafından kurulan ve çekirdek lider kadrosu güneyde yaşayan geleneksel, özel eğitilmiş Peştu ulemadan ve Pakistan’ın Baluçistan İlinde eğitim gören çoğunlukla Peştu kökenli milislerden oluşan Taliban Örgütü kısa sürede halkın desteğini kazanarak güçlenmeye başlamıştır (Writenet, 2020). Taliban, Pakistan’ın da desteğiyle 1994 sonlarında Kandahar’ı ve 1995 Eylül ayında Gulbeddin Hikmetyar tarafından yönetilen Peştu unsurların desteğiyle batıya yönelerek, çoğunlukla Farsça konuşan nüfusun yaşadığı Herat şehrini kolayca ele geçirmiştir (Encyclopedia Britannica, 2018). Taliban 1996 yılında hiçbir direnişle karşılaşmadan başkent Kabil’i de ele geçirmiştir. Ancak, Taliban kısa sürede ülkenin çoğunda hâkimiyeti ele geçirse de; General Dostum yönetimindeki Kuzey İttifakıyla çatışmalar 2001 yılına kadar devam etmiştir. Taliban’ın ABD’den gelen baskılara rağmen 11 Eylül saldırılarını yapmakla suçlanan Suudi Arabistanlı aşırı dinci El Kaide Örgütünün lideri Usame Bin Ladin’i teslim etmemesi; ABD ve müttefiklerinin Kuzey İttifakı desteğiyle yaptığı müdahale ile sonuçlanmıştır (Encyclopedia Britannica, 2018). Aralık 2001’de Taliban yönetimi yıkılarak yerine Geçici Afgan Hükümeti kurulmuştur.

Bu haliyle Afganistan, 1970’lerden beri siyasi istikrarsızlık ve iç çatışmalar ve doğal afetler içerisinde savrulmaya devam etmektedir. Önce 1979 yılında SSCB işgaline, daha sonra 1996’da katı bir Taliban rejimine maruz kalan ülkede 2001 Ekim ayında ABD ve müttefiklerinin müdahalesiyle Taliban rejimi yıkılmış, yerine geçici bir hükümet görevlendirilmiş ve 2002 yılında Afganistan İslam Cumhuriyeti kurulmuştur. 1980’lerde SSCB işgaline karşı direnişi körüklemek amacıyla ABD tarafından yürütülen mücadele boyunca Pakistan’ın ABD’yle yaptığı işbirliği

sayesinde güçlenmeye başlaması; Hindistan'ı harekete geçirmiş ve rakip olarak gördüğü Pakistan'ın politikalarına karşı ülkede anarşik bir dizayn kurmaya varan politikalarına sebep olmuştur. Buna tepki olarak karşı stratejiler geliştiren Pakistan ile Hindistan arasında on yıllar boyu süren vekâlet savaşları Afganistan topraklarında huzuru yok etmiştir.

Ağustos 2003'te BM'nin verdiği yetkiye dayanarak NATO Uluslararası Güvenlik Yardım Kuvvetleri'nin (International Security Assistance Force / ISAF) komutasını ele almıştır (Hamdam, 2016). Ülkenin yeni anayasası 2004 yılında Aşiret Meclisi'nin onayıyla yürürlüğe girmiştir. BM kontrolündeki Silahsızlandırma, Terhis ve Entegrasyon Programıyla yaklaşık 100.000 mücahit silahsızlandırılmıştır. Zaman içerisinde ISAF ve BM'nin aşırı merkezîyetçi güvenlik ve yönetim anlayışları Taliban ve kırsal kesimde faaliyet gösteren terörist gruplar için yeni fırsatlar doğurmuştur (Ijaz, 1998: 495). Sonuç itibariyle devlet ülkenin tüm topraklarını kontrol altına alamamıştır ve 2001 öncesinde kuzeydeki bazı bölgeler hariç tüm ülkenin yönetimi elinde bulunduran Taliban, 2020 yılı itibariyle kırsal alanların büyük kısmındaki kontrolünü hala sürdürmektedir.

Yüzyıllardır dış güçlerin manipülasyonlarıyla mağdur edilen Afganistan çıkar bir yol bulma konusunda zorlanmaktadır. Önce “Büyük Oyun” döneminde tampon bölge olarak kullanılan ülke “Yeni Büyük Oyun” döneminde Orta Asya'daki jeopolitik emellere ulaşmak için üzerine basılıp zıplanan bir taş olarak kullanılmaya başlamıştır (Jahangir ve Javaid, 2018: 413). Soğuk Savaş Döneminde ise Hindistan ve Pakistan'ın yeni bölgesel güçler olarak doğması; ABD ile SSCB arasındaki çekişmeyi daha da körüklemiştir. 1979 Sovyet işgali sonrası ABD ve Pakistan destekli mücahitler ile SSCB destekli hükümet güçleri arasındaki çatışmalar ülke için çok ağır can ve mal kayıplarına yol açmıştır. 2001 yılı ABD müdahalesi ise problemi daha büyük ve karmaşık hale getirmiştir. Artık bölge ülkelerinden hiçbiri diğerine güvenmemekte ve bu şartlar altında ülkeye barış gelmesi çok zor görünmektedir.

Taliban kontrol ettiği bölgelerde bir devlet gibi davranmakta ve birçok kurumsal yapı ve yönetsel birim eliyle İslami bir yönetim anlayışıyla katı bir rejim uygulamaktadır. Bu haliyle Taliban'ı sıradan bir terör örgütünden çok farklıdır. Nitekim 2019 ve 2020 yıllarında Katar'ın başkenti Doha'da ABD öncülüğünde yapılan barış görüşmelerine Taliban da davet edilmiştir. Tam bir anlaşma sağlanamamış olmasına ve zaman zaman Taliban saldırılarıyla barış süreci sekteye

uğramasına rağmen, Taliban'ın silahlı eylemleri azaltmayı kabul etmesi ve buna karşılık ABD ve müttefiklerin ülkedeki yabancı asker sayısını kademeli bir şekilde azaltmaya razı olması barışa giden yoldaki umutları artırmıştır.

3.1.4. Afganistan'ın Kültürel ve Demografik Yapısı

Afgan halkı değişik diller ve lehçeler konuşan çeşitli etnik gruplardan oluşan heterojenik bir toplumdur. Bu gruplardan en kalabalık olanları sırasıyla Peştular, Tacikler, Özbekler, Hazaralar ve Türkmenlerdir (Martin, 2011: 7). Ayrıca ülkede Araplar, Aymaklar, Hindular ve Baluçlar gibi küçük gruplar da bulunur (Ijaz, 1998: 500). Tarih boyunca hem etnik kompozisyon hem de yönetim Peştular tarafından domine edilmiş ve Tacikler, Özbekler ve Hazaralar gibi etnik grupların yaşadığı geniş araziler de kısmen Peştuların kontrolüne geçmiştir. Buna rağmen iç savaş ve çatışmalar en çok Peştuların nüfusunu olumsuz etkilemiştir. Ülke dışına kaçan mültecilerin çoğu güneyli Peştulardan oluşmakta, buna karşılık Tacikistan'dan kaçıp Afganistan'a gelen mültecilerin çoğu Tacik asıllılardan oluşmaktadır. Afgan etnik yapısının önemli bir özelliği de Hazaralar hariç tüm etnik grupların komşu ülkelere doğru taşmasıdır. Pakistan'da Afganistan'dan daha çok Peştular yaşamakta, Afganistan'da Tacikistan'dan daha fazla Tacik yaşamakta ve özellikle ülkenin kuzeyindeki nüfusun büyük çoğunluğu Özbek ve Türkmenlerden oluşmaktadır. Bütün bu grupların sınır ötesinde yaşayan soydaşlarıyla çok güçlü kültürel, ekonomik ve politik ilişkileri vardır. Şii mezhebi nedeniyle de Hazaraların İran halkıyla aralarındaki bağ kuvvetlidir.

Arazisi genelde dağlık olan ve demiryolları ve karayolları gelişmemiş olan bu karasal ülkede toplum; Kabil ve büyük şehirler hariç olmak üzere çoğu bölgede keskin sınırlarla belirlenmiş etnik yapılaşmalar arasında bölünmüş, milli bir birlik ve beraberliği sağlayamamıştır (Writenet, 2020). Benzer şekilde yönetim erki de milli ve bütüncül bir politika sistemi üretememiş, etnik tabakalara ayrılmış hiyerarşik yapılar aracılığıyla dış güçlerden daha çok yardım alma motifiyle hareket edegelmiştir (Writenet, 2020). Bu şekilde bölünen halk ve yönetici elit arasında milli kimlik ve etnik ilişkilerle ilgili yaklaşımlar, devletin yaptığı tanımlamadan hep farklı kalmıştır.

Sünni olan Peştular nüfusun yaklaşık yüzde 42'sini oluştururlar ve resmi dil olan Peştuca konuşurlar. Fars soyundan gelen ve ülkenin ikinci fakat uygulamada en yaygın olarak kullanılan resmi dili olan Farsçanın Dari lehçesini konuşan ve ülkenin orta, batı ve kuzey bölgelerinde yaşayan Tacikler de Sünni'dir ve nüfusun yaklaşık

yüzde 27'sini oluştururlar. Bu dil avantajı Taciklere Peştular tarafından domine edilen devlet yönetimine diğer etnik gruplara nispeten daha kolayca girme şansı vermektedir (Martin, 2011: 8). Büyük çoğunluğu Sünni olan nüfusun yaklaşık yüzde 15'ini oluşturan ve genelde Hazaralardan oluşan Şiiler sosyal hiyerarşide en altta yer almaktadır. Ülke nüfusunun yaklaşık yüzde 9'unu teşkil eden ve genelde ülkenin orta kesimlerindeki dağlık bölgelerde yaşayan ve Şii ve fakir oldukları için diğer etnik gruplarca genelde küçük görülen Hazaralar, sahip oldukları göçebe geçmiş nedeniyle bazı çevrelerce Moğol soylu olarak kabul edilseler de ana dil olarak Dari konuşurlar. Türk soylu Özbekler nüfusun yüzde 9'unu, Türkmenler ise yaklaşık yüzde 3'ünü oluşturmaktadır. Genelde ülkenin en kuzeyinde Özbekistan ve Türkmenistan sınırlarına yakın bölgede yaşayan bu Türklerin konuştukları Özbekçe ve Türkmençe ile birbirleriyle kolayca anlaşabildikleri gözlemlenmektedir.

Ülkede ciddi bir nüfus sayımı yapılmamasından dolayı tahmini olarak elde edilebilen nüfus rakamları kaynaklara göre değişkenlik göstermektedir. UNICEF Temel Demografik Göstergeler (2020) verilerine göre ülke nüfusu yaklaşık 37.170.000'dir. Doğan her 1.000 çocuktan 62,3'ü hayatını kaybetmektedir. İlköğretim çağındaki çocuklarda ilkokula devam oranı yüzde 64, ortaokula devam oranı yüzde 38'dir. İlköğretim bitirme oranı yüzde 54 iken, 15-24 yaş arası okuryazarlık oranı gençlerde yaklaşık yüzde 65, yetişkinlerde ise yaklaşık yüzde 60 civarındadır (Samady, 2013: 4).

3.1.5. Afganistan'da Sosyoekonomik Durum

Fakirlik ve ekonomik yetersizlikler ülkede kronik bir hale gelmiştir. 2018 yılı resmi istatistiki verilere göre gayri safi milli hâsıla (GSMH) 600 milyon doları haşhaş geliri olmak üzere toplam 20,5 milyar dolardır (NSIA, 2019: 139). Bu milli gelirden kişi başı düşen pay 2018 yılı itibariyle yıllık 647 dolar olarak ölçülmüştür. Aynı yıl bazı ülkelerdeki kişi başı paylar ile kıyaslandığında ülkenin içinde bulunduğu fakirlik ve ekonomik darboğaz açıkça ortaya çıkmaktadır. Dünya Bankası verilerine göre (World Bank, 2020c) aynı yıl kişi başı pay Lihtenştayn'da yaklaşık 165 bin, İsviçre'de 83.000, ABD'de 63.000, OECD ülkelerinde ortalama 40.500 dolar, Türkiye'de ise 9.370 dolardır. Ayrıca hükümetin elde ettiği yıllık ortalama 2,5 milyar dolarlık gelir, 11 milyar dolar civarındaki yıllık kamusal harcamalarda yüzde 77 civarında bir açığa neden olmaktadır (World Bank, 2020a: 2-3). Kronikleşmiş ve her alana yayılmış olan yolsuzluk sorunu da ülke ekonomisini daha da kırılgan hale

getirmektedir. 2008 yılı Şeffaflık Örgütü Yolsuzluk Endeksinde 180 ülke arasında 176. olan Afganistan 2009 yılında 178. sıraya inmiştir (Martin, 2011: 11; Transparency International, 2020). 2019 yılındaki yolsuzluk endeksinde 198 ülke arasında 173. sıraya düşse de; kısa veya orta vadede kronikleşmiş ekonomik sorunlarını çözme umudu çok zayıf olan Afganistan, maalesef dış yardımlara ihtiyaç duymaya ve bağımlı kalmaya devam edecek gibi görünmektedir.

Ülkenin çoğu kısmında ulaşım problemlidir. Denize kıyısı olmayan ülkenin kuzeydeki üç adet yük taşıma hattı haricinde demiryolları yoktur. Havayolu ulaşımı ise sadece bazı il merkezlerine yapılan ticari uçuşlarla ve bunların gidemediği yerlere yapılan BM uçuşları ile sağlanmaktadır. Karayolları hem altyapı eksikliği hem de güvenlik sorunları nedeniyle sağlıklı bir ulaşım elverişli değildir. Kışın kar ve heyelan nedeniyle çoğu yerde yollar kapanmakta ve ulaşım durmaktadır. Güvenlik sorunları ve teknik yetersizlikler nedeniyle kapanan yolları açmak zor olmakta ve çok uzun sürmektedir. Özellikle akşam saatlerinden sonra silahlı gruplar yolları kesmekte, kimlik kontrolü yapmakta ve devlet görevlileri ile kendilerine göre düşman olarak tanımladıkları kişileri kaçırmakta veya öldürmektedirler. Zaman zaman yardım kuruluşu görevlileri de kaçırılmakta ve öldürülmekte veya karşılığında vergi adı altında para talep edilmektedir.

Ülkede haberleşme, enerji, çevre ve belediyeçilik gibi bayındırlık hizmetleri de benzer yapısal problemler ve altyapı yetersizlikleri nedeniyle arzu edilen seviyede değildir. Ülkenin çoğu yerinde cep telefonları faal olmakla beraber bazı kırsal bölgelerde alt yapı yetersizliği nedeniyle telefon ve internet erişimi sağlanamamakta ve bazen de Taliban tarafından yasaklanmaktadır. İnternet hızı ülke genelinde düşüktür ve sık sık kesintiye uğramaktadır. Elektrik üretimi yetersiz olduğundan komşu ülkelerden ithal edilmekte ve sık sık voltaj düşmekte veya akım kesintiye uğramaktadır (Amin ve David, 2018: 72). 2002 yılından beri harcanan 4 milyar dolarlık uluslararası kalkınma yardımına rağmen halen toplam nüfusun yüzde 70'i, kırsal kesimin ise yüzde 90'ı elektrik enerjisine erişmekte sıkıntı yaşamaktadır.

Çevre kirliliği de son yıllarda iyice artarak özellikle başkent Kabil ve diğer büyük şehirlerde kış aylarında toplum sağlığını tehdit eder hale gelmiştir. Sadat (2020)'a göre, 2017 yılında hava kirliliği nedeniyle hayatını kaybedenlerin sayısı şiddet olayları ve çatışmalarda ölenlerin sayısını kat kat geçmiştir. 2017'de 3,483 kişi çatışmalarda hayatını kaybetmiş olmasına karşın, hava kirliliğinin neden olduğu

hastalıklardan ölenlerin sayısı 26,000'e çıkmıştır. 2019 yılı aralık ayının ilk haftasında sadece başkentte 17 kişi hayatını kaybetmiştir (Kabul 17 Killed, 2019).

Ülkede sağlık hizmetleri yapısal sorunlar, yetersiz ve niteliksiz personel ve malzeme ve altyapı yetersizliği nedeniyle toplumun ihtiyaçlarına cevap verememektedir. Başkent Kabil ve birkaç büyük şehirdeki tam teşekküllü devlet hastaneleri ve özel hastaneler haricinde temel sağlık hizmetlerini kesintisiz bir şekilde sunacak kuruluş bulunmamaktadır. İleri vakalar için ülke içi sağlık kuruluşları yeterli olamamakta ve daha modern metotlarla sağlığına kavuşmak isteyen insanlar ve özellikle ameliyat olması gerekenler maddi imkânları elverdiği ölçüde Hindistan ve Türkiye gibi ülkelere giderek tedavi olmayı tercih etmektedir. Milli İstatistik ve Bilgi Kurumu verilerine göre ülkede 172 kamuya ait 364 özel olmak üzere toplam 536 hastane ve 2,408 adet sağlık merkezi vardır. Sağlık merkezlerinin çoğu 5 veya daha az yatak kapasitesine sahiptir. Ülkede 10.000 hasta başına sadece üç doktor düşmektedir (NSIA, 2019: 124). Bu boşluğu ülkedeki çok sayıda insani yardım kuruluşu temel sağlık hizmetleri vererek doldurmaya çalışmakta, kalkınma yardımı kuruluşları da sağlık sektörünü iyileştirmek için yapısal reformlar ve altyapı desteği sunmaktadır. Ekonomi Bakanlığı verilerine göre 2016 yılında ülkeye yapılan dış yardımların yaklaşık yüzde 35'i sağlık alanındaki projelere harcanmıştır (MoEc, 2016: 8).

Tezin asıl temasını oluşturan eğitim sektörü de ülkenin genel durumuna paralel bir şekilde problemler içinde boğulmakta ve okul çağındaki milyonlarca çocuk fakirlik, savaş ve güvensiz ortam nedeniyle eğitim imkânlarından mahrum kalmaktadır. Son 40 yıldır aşkın süredir devam eden iç çatışmalar ve savaşların neticesinde özellikle eğitimin dağılım ve gelişiminde son derece büyük dengesizlikler oluşmuştur. Bölgelerin bazılarında eğitimde gelişmeler yaşanırken; bazı bölgelerde eğitimin gelişmesi tamamen durmuştur. Başkent Kabil ve bazı büyük kentlerde eğitim ortamı kız öğrenciler için daha müsaitken; diğer bölgelerin birçoğunda —özellikle ülkenin güneyinde— kız öğrencilerin okula gitmeleri mümkün olamamaktadır (Andeşmend, 2011'den; akt. Yahya, 2017: 96). Taliban hükümetinin yıkılması sonrasındaki dönemde uluslararası toplumun ve uluslararası yardım kuruluşlarının büyük desteklerine rağmen sözü edilen dengesizlik hala çözülememiştir

Ülke genelinde eğitim; bina araç gereç, malzeme ve personel hem sayı hem de kalite olarak yetersizdir. Ülke topraklarının tamamına hâkim olamayan hükümetin kontrolündeki şehirsiz bölgelerde ve bunlara yakın alanda bulunan kırsal kesimde

temel eğitim hizmetleri düşük kalitededir ve zaman zaman aksamaktadır. Ülkenin geri kalan kısmına göre nispeten daha iyi imkânlarla sahip olsalar da halen Başkent Kabil ve büyük şehirlerin merkezi yerlerinde bile yıkık dökük binalarda veya çadırlarda, ilkel eğitim araçlarıyla ve iyi eğitilmemiş ve gelir düzeyi düşük öğretmenlerle eğitim vermeye çalışan birçok eğitim kurumu görmek mümkündür. Taliban kontrolündeki bölgelerde ise çok daha problemlili bir eğitim sistemi göze çarpmaktadır. Buralarda hala kız çocuklarının temel dini eğitim hariç eğitimine izin verilmemekte ve ilk ve orta öğretim dini esaslar çerçevesinde medrese adı verilen yerlerde eski ve çağdışı metotlarla verilmektedir.

Dünya Bankası 2019 Afganistan Genel Durum Özet Raporu (World Bank, 2020d)'na göre ülkede 2001 yılından itibaren kalkınma alanında özellikle de su, elektrik, eğitim ve sağlık hizmetlerinde büyük ilerlemeler görülmüştür. 2014 yılından itibaren hükümet gelirlerinin istikrarlı artışıyla makroekonomik yönetim güçlendirilmiş ve geniş kapsamlı iş geliştirme ve finans yönetimi reformları yapılmıştır. Sağlık, eğitim ve altyapı alanlarındaki ilerlemeler sayesinde diğer düşük gelirli ülkelerle aradaki fark büyük ölçüde kapatılmıştır. 2019 yılında kuraklığın sona ermesiyle zirai üretim artmış ve ekonomi yüzde 2,9 oranında büyümüş ve mütevazı seviyelerde seyreden enflasyon yüzde 2,3 düzeyinde kalmıştır. Fakat politik dalgalanmalar ve güvenlik sorunları nedeniyle özel sektör üretimi ve tarım dışı üretim düşüş eğilimine geçmiştir. Ayrıca COVID-19 salgınıyla ekonomi yeni darbeler almıştır. 2020 yılında ise COVID-19 salgını, güvenlik sorunları ve istikrarsızlık etkisiyle ekonominin yüzde 4 daha daralacağı öngörülmektedir.

Ülkede toplam kamu harcamaları toplam GSMH'nin yüzde 58'ine tekabül etmektedir (World Bank 2020a: 2). Diğer fakir ülkelere göre çok yüksek olan bu oran kamu harcamalarının yarıdan çoğunu yutan yüksek güvenlik masraflarından kaynaklanmaktadır. Cari açık çoğunlukla yurtdışından gelen yardımlardan oluşan GSMH'nin yüzde 31'ine tekabül edecek kadar büyük bir orandadır. 2017 yılında temel ihtiyaçlar bazında yapılan araştırmada yüzde 55 olarak tespit edilen yoksulluk endeksinin; kişi başı GSMH düşüşüne paralel olarak, 2019 yılında daha da arttığı tahmin edilmiştir (World Bank, 2020d). Dış yardımların azalması durumunda ise yoksulluk oranlarının daha da artması riski açıkça görülmektedir.

Afganistan doğal kaynaklar açısından zengindir. Ülkenin kuzeyinde petrol ve doğal gaz yatakları, Aynak'ta ve Balhap'ta zengin bakır yatakları, Badahşan,

Kundalan, Zarkaşan, Takhar ve Katavas'ta altın madenleri, Herat'ta baryum, Panşir Vadisinde çelik ve elmas, Daykundi'de tungsten, Dudhaş'ta endüstriyel madenler ve Kunduz'da sölestin maden yatakları vardır (ABD Jeoloji Araştırmaları Kurumu / United States Geological Survey [USGS], 2020). Bazı tahminlere göre bu kaynaklar yaklaşık 1 trilyon dolar değerindedir. ABD Jeoloji Araştırmaları Kurumu'nun ülkede 1950-1970 yılları arasında yer aldığı birçok maden arama projesi ülkede istikrarsızlık ve güvenlik sorunlarının baş göstermesiyle yaklaşık 25 yıllık bir kesintiye uğramıştır. Bu kesinti süresince Afgan maden kurumları maden çıkaramamışlar ve ABD'li ortakların yaptığı yatırımlar boşa gitmiş, ülkedeki araç, gereç ve makineleri de ortadan kaybolmuştur (USGS, 2020).

2004 yılında ABD Jeoloji Araştırmaları Kurumu yeniden Afgan kurumlarına teknik yardım yapmaya başlamış ve 2005 ile 2007 yılları arasında Afgan Jeoloji Araştırmaları Kurumu ile beraber yaptığı bir araştırmada Afganistan'ın bakır, demir, sülfür, talk, krom, magnezyum, tuz, mika, mermer, rübis, zümrüt, lapis, lazuli, asbest, nikel, cıva, altın, gümüş, kurşun, çinko, florspar, boksit, berilyum ve lityum yönünden zengin olduğu anlaşılmıştır (King, 2020). Ancak güvenlik sorunları ve savaşlar halen ülkenin bu potansiyelini ortaya koymasını engellemektedir (İmran, 2019: 72).

Ülke ekonomisinde haşhaş üretiminin de önemli bir yeri vardır. Yıllık 8.000 tonluk üretim ile dünya üretiminin yaklaşık yüzde 90'ına tekabül eden afyon ve haşhaş gelirleri ülke GSMH'sinin yaklaşık yüzde 50'sini karşılamaktadır (Martin, 2011: 11). 1980'lerde SSCB'ye karşı mücadele için Mücahitler tarafından önemli bir finans kaynağı olarak kullanılan uyuşturucu ticareti zaten zayıf olan hükümet kuruluşlarındaki yolsuzluğun artmasına neden olduğu gerekçesiyle Taliban yönetimi zamanında yasaklanmıştır. ABD işgalinden sonra haşhaş ekimi serbest bırakılmış ancak gelirlerin sadece yüzde 1'i üreticilere bırakılmıştır. Uluslararası toplumdan gelen baskılar sonucu 2007 yılından itibaren hükümet haşhaş ekimini kısıtlamaya çalışsa da, bu sektör ekonomideki önemini korumaya devam etmektedir (İjaz 2007: 142). Taliban ise kurulan hükümete karşı mücadelesinde uyuşturucu kaçakçılığını hem gelir kaynağı hem de hükümetteki yolsuzlukları artırmak için bir araç olarak kullanmaktadır.

3.1.6. Afganistan’da Güvenlik ve İstikrar Sorunları

Şüphesiz ülkenin en temel problemi güvenlik sorunudur. On yıllardır bir türlü çözülemeyen bu sorun maalesef ülkenin ismiyle özdeşleşmiştir. Afganistan denince akla patlamalar, silahlı saldırılar, suikastlar, intihar saldırıları ve adam kaçırmaya olayları gelmektedir. Ayrıca siyasi alanda silahlı mücadele veren tek örgüt Taliban değildir. Son yıllarda etkileri biraz azalmış olsa da hala El-Kaide, DAESH ve Hakkani Şebekesi gibi dini referanslı terör örgütleri ülkedeki varlıklarını sürdürmekte ve zaman zaman silahlı eylemler yapmaktadır. Bu tür olayların yarattığı boşluktan faydalanan suç çeteleri ve suç işlemeye elverişli kişiler tarafından işlenen kaçakçılık, adam yaralama, öldürme, hırsızlık, soygun, yol kesme ve haraç alma gibi suçlarla kamu düzeni daha da bozulmaktadır. Bu problemler hem ülkenin ve toplumun gelişmesine engel olmakta, hem yukarıda bahsedildiği şekilde ülke kaynaklarının büyük kısmının güvenlik harcamalarına ayrılmasına neden olarak ekonomiyi baltalamakta, hem de insani yardım faaliyetlerini zorlaştırmaktadır.

Güvenlik sorunları ve istikrarsızlık içinde yaşamaya devam eden ülkede 2019 Eylül ayında yapılan seçim sonuçları tartışma ve itirazlar yüzünden ancak 2020 yılı Şubat ayında açıklanabilmiş ve mevcut Cumhurbaşkanı Eşref Gani tekrar Cumhurbaşkanı ilan edilmiştir. Fakat sonuçlar birçok muhalif kesim tarafından hala tartışılmakta ve yoğun bir şekilde protesto edilmektedir. ABD ve Taliban arasındaki Barış Görüşmeleri sonucu 29 Şubat 2020’de ‘‘Afganistan’a Barış Getirme Anlaşması’’ imzalanmış fakat Temmuz 2020 itibariyle ülkede barış ve güvenlik alanlarında somut bir gelişme görülememiştir. Tam tersine şiddet, çatışmalar ve patlamalar aralıksız devam etmektedir (Hamdam, 2016). Öte yandan Pakistan ile ilan edilmemiş olan savaş ve mücadeleler de devam etmekte ve ülke Pakistan ile Hindistan arasındaki vekâlet savaşlarına sahne olmaktadır. Bu çekişmeler yüzünden her gün masum insanlar öldürülmekte, Taliban günden güne güçlenmekte ve yıllardır devam eden dış yardımlar sessizce azalmaktadır (Gunjan, 2014: 94). Dünya bankası verileri (2020c)’ne göre 2014 ve 2019 yılları arasında her yıl 10,000’den fazla sivil öldürülmüş ve yaralanmıştır.

Devam etmekte olan barış görüşmelerine rağmen Taliban ve hükümet arasındaki çatışmalar nedeniyle kronik göç ve yerinden edilme sorunu da devam etmektedir. 2018 yılında 369.700 olan IDP sayısı 2019 yılında 400. 000’in üzerine çıkmıştır (UNAMA, 2019). Ülkede çatışmalar nedeniyle ülke içinde göç etmiş olan

yaklaşık 1,1 milyon IDP ve 1,7 milyon geri dönmüş mülteci bulunmaktadır (World Bank, 2020d).

3.2. Afganistan'a Yapılan Uluslararası Yardımlara Genel Bir Bakış

Yukarıda izah edildiği gibi ülke genelinde hemen hemen hiçbir alanda sağlıklı sistemler kurulamamış ve ağır yapısal sorunlar çözülemeyerek kördüğüm haline gelmiştir. 2020 yılı itibariyle Afganistan'da hala toplumsal gelişim tamamlanamamış, ekonomik kalkınma sağlanamamış ve istikrarlı bir toplum düzeni ve yönetim sistemi kurulamamıştır. Çoğu temel yönetim ve hizmet fonksiyonlarını yerine getiremeyen Afganistan İslam Cumhuriyeti Devleti yıllardır uluslararası yardımlara bağımlıdır ve ancak bu yardımlar sayesinde hayatta kalmaya devam edebilmektedir. Dünya Bankası verileri (2020a)'ne göre 2002 yılından beri devam eden milyarlarca dolarlık dış yardımla ülkedeki yıllık kamu gelirleri yaklaşık 2,5 milyar dolara çıkarılmış olsa da bu rakam yıllık ortalama 11 milyar tutan kamu harcamalarını karşılamaktan çok uzaktır ve yıllık kamusal harcamaların ancak yüzde 22,7'sini karşılamaktadır (Mashal, 2019). Aradaki fark çoğunluğu USAID ve PRM kaynaklı olmak üzere dış yardımlarla karşılanmaktadır. 2017 yılında sadece ABD tarafından 112 milyon doları eğitim için ayrılmak üzere 4.89 milyar dolar dış yardım sağlamıştır (Concern Worldwide, 2019).

Ayrıca Kızıllaç, UNICEF, UNHCR, IOM, UNOCHA, WFO, DSÖ ve UNDP gibi BM kuruluşları, Avrupa Birliği, Avrupa Komisyonu ve Dünya Bankası gibi diğer hükümetler arası kuruluşlar, UKAID, BMZ ve TİKA gibi yabancı ülkelere ait kalkınma ve insani yardım ajansları tarafından da finanse edilen bu dış yardımlar; BM kuruluşları ve Çocukları Kurtarın Uluslararası (Save the Children International / SCI), GIZ, CARE, IRC, Ağa Han Vakfı (Agha Khan Foundation / AKF), BRAC ve Afganistan İçin İsveç Komitesi (The Swedish Committee for Afghanistan /SCA) başta olmak üzere birçok yabancı STÖ ve Afgan Kalkınma Birliği (Afghan Development Association /ADA) ve Sadece Afgan Kapasitesi ve Bilgisi İçin (Just for Afghan Capacity and Knowledge / JACK) gibi yerli STÖ'ler tarafından yürütülen projelerle yerine ulaştırılmaktadır (Nicholson, 2013: 39-40).

2001 yılından sonra ülkeye dış yardımlar akmaya başlamış ve 2008 yılına kadar 35 milyar dolar dış yardım sağlanmıştır (OECD, 2009: 1). 2011-2013 yılları arasında Afganistan dünyada en çok OECD kaynaklı Resmi Kalkınma Yardımları

(Official Development Assistance / ODA) alan ülkedir. Bu yıllarda ülkeye askeri yardımlar hariç yıllık ortalama 6,3 milyar dolar yardım yapılmıştır. 2013-2019 yılları arasında Dünya Bankası Afganistan'ın kalkınma ve büyümesi için sürdürülebilir kaynak sağlamak amacıyla toplam 4,7 milyar kaynak ayırmış ve kendi yönetimindeki Afganistan Yeniden Yapılandırma Güvence Fonu için diğer kaynaklardan 12,27 milyar dolar para bulmuştur (World Bank, 2020d). Yukarıda bahsedilen dış yardımlar kuraklıktan etkilenen 3.9 milyon kişi, 2 milyon çocuk, 456 bin IDP, İran ve Pakistan'dan dönen 513 bin mülteci ve sel baskınlarından etkilenen 323 bin kişi olmak üzere toplam 6 milyon kişiye ulaştırılmıştır. Yardım miktarı 2016 yılında yaklaşık 852 milyon dolara, yani ülke bütçesinin yüzde 11.5'ine ulaşmıştır. Sayıca az olmalarına rağmen yabancı STÖ'ler yerel paydaşlarına oranla daha büyük bütçeli projeler yürütmüştür. Ekonomi bakanlığı 2016 verilerine göre yardımlar için harcanan 832 milyon doların yüzde 65.8'i yabancı STÖ'ler tarafından kullanılmıştır (MoEc, 2016: 7).

Ekonomi Bakanlığının NGO raporunda (MoEc, 2018: 18) da vurguladığı üzere, yardımları ulaştıran STÖ'ler proje bütçelerini çok verimli bir şekilde kullanmışlar ve toplam giderlerin yaklaşık yüzde 95'ini direk proje masrafları için harcamışlardır. Daha hantal bir bürokratik yapı içindeki hükümet kuruluşları ile kıyaslandığında çok daha basit ve pratik ama aynı zamanda sistemli finans, satın alma ve insan kaynakları yönetimine sahip olan STÖ'ler, çok yüksek olan bu oranı kolayca yakalamışlardır.

Afganistan'ın temel sorunlarından biri olan işsizliğe karşı da STÖ'ler çok faydalı olmuştur. STÖ'ler bir taraftan insanlara iş bulma ve girişimcilik konusundaki projelerle destek sağlarken diğer taraftan da kendi projelerinde çalışmak üzere binlerce kişiye iş imkânı sağlamışlardır⁸. Ekonomi Bakanlığı raporlarına göre STÖ'lerde 2017 yılında toplam 82.331 Afgan vatandaşı, 2018 yılında ise toplam 85.383 Afgan vatandaşı çalışmıştır ve bu rakam toplam istihdam rakamlarının yaklaşık yüzde 17,3'üne tekabül etmiştir (MoEc, 2017: 2; 2018: 34). Bunların arasında kadın çalışan oranı 2017 yılında yüzde 28 iken 2018 yılında yüzde 31'e

⁸ İşsizlik rakamları çok yüksek olan Afganistan'da istihdam yaratmak çok önemlidir. Yazar bazı politikacılar ve üst düzey bürokratlar tarafından defalarca aranarak bazı kişilere yazarın yönettiği STÖ'de iş verilmesi rica edilmiştir. Ayrıca bu görevlilerce yazara 2018 ve 2019 yıllarında ülke genelinde yaklaşık 450 vatandaşa iş imkânı sağladığı için teşekkür edilmiş ve takdirname belgesi verilmiştir.

çıkıştır. STÖ çalışanlarının büyük çoğunluğu Afgan vatandaşları olup 2018 yılında yabancı personel sayısı sadece 1,004'tür ve yukarıdaki rakam ve oranlara dâhil değildir.

2001 yılı sonunda Taliban yönetiminin yıkılmasını takiben ülkeye yapılan dış yardımların artmasıyla birlikte ülkede faaliyet gösteren sivil toplum kuruluşu sayısı da artmaya başlamıştır. 2001 yılında 188'i uluslararası olmak üzere toplam 390 olan yardım kuruluşu sayısı 2014 yılında 263'ü uluslararası olmak üzere 617'ye (Mitchell, 2017: 5) ve 2016 yılında ise 268'i uluslararası olmak üzere 2,070'e kadar çıkmıştır (MoEc 2017: 2). Bu kuruluşlar tarafından sağlık, eğitim, ziraat, sulama, sosyal koruma, yönetim reformu ve altyapı alanlarında toplam 5198 proje yürütülmüştür. Fakat 2016 yılından sonra ülkede hizmet veren sivil toplum kuruluşu sayısında düşüş görülmeye başlamış ve 2018 sonu itibariyle toplam STÖ sayısı 1,863'e, yabancı kuruluş sayısı, 266'ya, proje sayısı ise 2,537'ye düşmüştür (MoEc 2018: 12-13). 876 milyon dolar kaynak harcanan bu projelerin 1,321 tanesi yabancı STÖ'ler tarafından, 1,216 tanesi sise yerel kuruluşlar tarafından yürütülmüştür. Ayrıca UNOCHA (2019) verilerine göre 2019 yılı itibariyle ülkeye yapılan uluslararası yardım miktarı daha da azalma eğilimine girerek 463 milyon dolara düşmüştür (UNOCHA, 2019). STÖ'ler bu durumun eğitim sistemi ve özellikle de kızların eğitimi üzerine hemen etki gösterdiğini hissetmeye başlamışlardır (HRW, 2017).

Afganistan'a yapılan yardım faaliyetlerinde Türkiye Cumhuriyeti yıllardır TİKA üzerinden eğitim, sağlık, ziraat ve polis eğitimi alanında yürüttüğü projelerle bireysel olarak yer almaktadır. Örneğin Ana-Çocuk Sağlığını Destekleme Programı (AÇSAP) kapsamında hastanelerin çocuk ve/veya yeni doğan bölümlerine ekipman hibe edilmiş ve doktor, hemşire ve ebeler eğitilmiştir. 2019 yılında Özbekistan, Afganistan ve Tacikistan'da düzenlenen eğitimlere 260 sağlık personeli katılmıştır (TİKA, 2019b: 88). Uluslararası Polis Eğitim İşbirliği Projesi" kapsamında, Afganistan Emniyet Teşkilatı mensubu dokuz kişi için 22-26 Temmuz 2019 tarihleri arasında "Uyuşturucu Türleri, Güncel Rota ve Trendler Eğitimi ve Narkotik Suç Soruşturmaları Eğitimi" düzenlenmiştir. (TİKA, 2019b: 101). Afganistan'da tarıma destek amacıyla Türklerin yoğun olarak yaşadığı Belh İlinin Tarım, Sulama ve Hayvancılık Müdürlüğüne ve Mezar-ı Şerif Belediye Başkanlığına bağlı bahçelere 280 metrekare genişliğinde modern standartlara uygun iki uygulama serası kurulmuştur (TİKA, 2019b: 119). Kabilli Kadınlara Meslek Kursları ile başkent

Kabil’de savaş mağduru 30 kadına aşçılık eğitimi verilmiştir (TİKA, 2019b: 122). Türklerin yoğun olarak yaşadığı Cevizcan ve Kunduz İllerinde İhtiyaç Sahibi 2000 Aileye Acil Gıda Yardımı yapılmıştır (TİKA, 2019b: 131). TİKA’nın eğitim alanındaki yardımlarına Bölüm 3.5’te ayrıca değinilmiştir. Bu yardımlarda Türkiye kökenli STÖ’ler de kısmen de olsa yer almış ve toplam 590 milyon dolar maliyet ile Afganistan’ın özellikle Türk nüfusun yaşadığı kuzey bölgelerinde 113 su kuyusu açmışlardır (TİKA, 2019a: 122). Ayrıca Türkiye Maarif Vakfı Afganistan’da işlettiği 44 okul ve 12 yurttan 8.000 çocuğa eğitim hizmeti vermektedir.

İnsani yardım verileri dikkatli incelendiğinde coğrafi olarak bir dengesizlik göze çarpmaktadır. Ekonomi Bakanlığı raporlarına göre (MoEc, 2016: 4-5 ve 2018: 19), STÖ harcamalarının çoğunluğu başkent, büyük şehirler ve nispeten güvenli kabul edilen illerde yoğunlaşmaktadır. İnsani yardıma en çok ihtiyaç duymasına rağmen; uzak, gitmesi zor ve daha tehlikeli bölgelere ve özellikle kırsal kesimlere yardım götüren kuruluş sayısı ve yardım miktarı çok düşüktür. Kabil İli tek başına 2016 yılında yaklaşık 295 milyon dolar ve 2018 yılında 264 milyon dolar yardım alırken, diğer illerde bu oran çok daha düşük kalmaktadır. 2016’da yardımlardan en düşük pay alan Paktika İli ’ne sadece 2.77 milyon dolar yardım ulaşmış, 2018’de en az yardım alan Kapisa İlinin payına sadece 4.2 milyon dolar, Panşir İlinin payına ise 4.4 milyon dolar düşmüştür (MoEc, 2017: 12; 2018: 17). 2018 yılında Kabil’de 1039 yardım projesi uygulanırken aynı Zabul İlinde sadece 31 proje uygulanmıştır.

3.3. Afganistan’da Eğitim Sistemi ve Eğitim Alanında Sunulan Hizmetler

Ülkede ilköğretim ve ortaöğretim ile ilgili tüm yapılanma ve birimlerden Eğitim Bakanlığı, üniversite eğitime ilişkin görevlerden ise Yükseköğretim Bakanlığı sorumludur (MoEc, 2018: 29). Ülkenin Eğitim Sistemi; ilköğretim, ortaöğretim, yükseköğretim, din eğitimi, mesleki eğitim, yüksek eğitim ve öğretmenlerin eğitimi kategorilerinden oluşmaktadır. İlk, orta ve yükseköğretimde devlete ait okulların yanında özel okullar da bulunmaktadır. Ülke genelinde eğitim dili olarak Dari belirlenmiştir. Ayrıca Peştü nüfusun yoğun olduğu güney bölgesinde ülkenin diğer resmi dili olan Peştuca da kullanılmaktadır (NUFFIC, 2015: 5). Mart ayı sonunda Nevruz tatilini takiben başlayan eğitim yılı Ağustos sonunda verilen 2 haftalık sömestr tatilinden sonra eylül dönemi yeniden başlayıp yılsonuna kadar devam etmektedir. Ekonomik yetersizlikler nedeniyle, dünya genelinde yaygın olan yaz tatili uygulamasının tersine Afganistan’da Ocak, Şubat ve Mart aylarında yaklaşık

üç ay süren kış tatili uygulanmaktadır. Çünkü çoğu okulda ısıtma imkânları mevcut değildir, yakacak giderlerini karşılayacak kaynak bulunamamaktadır ve hatta çoğu yerlerde kar nedeniyle kapanan okul yollarını açma imkânı bile yoktur.

Eğitim Bakanlığı altı genel müdürlük halinde yapılandırılmıştır: Temel Eğitim Genel Müdürlüğü genel eğitim ve dini eğitim hizmetlerini yürütmektedir. Toplum Temelli Eğitim Genel Müdürlüğü okuryazarlık gibi kursları yönetmektedir. Okul Öncesi Eğitim ve Özel Okullar Genel Müdürlüğü kreşler, anaokulları ve ilk ve orta dereceli özel okullar ile ilgili hizmetleri yürütmektedir. Uzaktan Eğitim Genel Müdürlüğü radyo, televizyon ve internet üzerinden eğitim sunmaktadır. Müfredat ve Öğretmen Eğitimi Genel Müdürlüğü müfredat geliştirme ve personel eğitimi ve yetiştirilmesi işlerinden sorumludur. Teknik ve Mesleki Eğitim Genel Müdürlüğü meslek edindirme kursları ile ilgili işleri organize etmektedir (Nicholson, 2013: 11-12).

1975 yılına kadar 6+3+3 olarak uygulanan ilköğretim ve lise eğitimi değiştirilerek 8+4 sistemine geçilmiş fakat 1990'dan itibaren 6+3+3 sistemine geri dönmüştür. Ülke genelinde aynı müfredat uygulanmakla birlikte, öğretmenlerin sözü edilen müfredatı bölgelerinin yerel özellikleri ve ihtiyaçlarına göre uyarlamaları mümkün olabilmektedir. 2002 yılında UNESCO (Birleşmiş Milletler Eğitim, Bilim ve Kültür Örgütü) desteğiyle kurulan Eğitim İşleri Bağımsız Yüksek Komisyonu eğitimi yeniden canlandırmak ve geliştirmek için gerekli temel strateji ve hedefleri belirlemektedir. Eğitim ve Yükseköğretim Bakanlıkları; başta UNESCO ve UNICEF ve USAID olmak üzere BRAC, IRC, Ağa Han Vakfı ve Save the Children gibi birçok uluslararası kuruluş ile işbirliği içinde bu planları gözden geçirmekte ve uygulamaktadır (Samady, 2013: 3; Afghanistan Education for All [EFA], 2015: 29). Bu sayede kızlar başta olmak üzere gençler ve çocuklar için sunulan eğitim fırsatları uluslararası toplum ile işbirliği içerisinde dikkat çekici bir şekilde yükseltilmeye başlamıştır.

2008 yılında kabul edilen yeni eğitim yasası ile eğitimde dokuz yıllık süre ve 6-14 yaş aralığındaki bütün çocuklar için zorunlu hale getirilmiştir. Ancak 2010'da yapılan tespitlere göre ülke genelinde 10.000'in üzerinde okula kayıtlı olan 7 milyon kadar çocuğun sadece %10'luk bölümü eğitimlerini 12. sınıfa kadar sürdürebilmiştir (EFA, 2010). 2019 yılında ise okul çağındaki çocuk sayısı 12 milyona, okula devam oranı yüzde 58'e ulaşmıştır. Bunların yüzde 42'si yani 5 milyon çocuk okula

gidememiştir (NSIA, 2019: 3). 2018 yılı itibariyle ülke genelinde 6.901 ilkokul ve 9.631 ortaöğretim kurumu olmak üzere 16.352 ilk ve orta dereceli okul bulunmaktadır (Hamid, 2019). Bunlardan 14.888 tanesi devlete, 1.644 tanesi de özel sektöre aittir. Eğitim Bakanlığının tespitlerine göre 2020 Haziran ayı itibariyle 5.000'den fazla okulun binası eğitim için uygun değildir (MoE, 2020). Bu okulların yüzde 31'inde içme suyu sistemi, yüzde 60'ında ise tuvalet yoktur. Olanların da büyük çoğunluğu sağlıksızdır (HRW, 2017). 2018 ve 2019 yıllarında ağır hasar alan ve güvenlik sorunları nedeniyle kapanan 453 okul da henüz açılmamıştır (MoE, 2020). Bu okullarda eğitim gören 300.000 öğrenci halen okula gidememektedir. Okullar genelde günde üç vardiya halinde çok kalabalık sınıflarda veya çadırlarda eksik eğitim malzemesi ve ders kitabıyla günde birkaç saat eğitim verebilmektedir (HRW, 2017).

Ülkede yardım kuruluşları Eğitim Bakanlığı ile işbirliği içerisinde milyonlarca kişiye ücretsiz olarak toplum temelli eğitim hizmetleri vermektedir. Bu uygulamalar hızlandırılmış ilköğretim kursları (Accelerated Learning Program / ALP) ve Temel Okuryazarlık Kurslarından (Basic General Literacy / BGL) oluşmaktadır (Pajhwok, 2017). Hızlandırılmış ilköğretim kurslarında bir yılda iki yıllık eğitim verilmek suretiyle, okuldan ayrı kalmış çocukların yaşitlarıyla aradaki farkı kapatması ve ilkokul dördüncü sınıfa başlatılarak eğitim sistemine geri kazandırılması sağlanmaktadır. Dil, temel matematik ve Kur'an-ı Kerim eğitimi veren temel okuryazarlık kursları ile ise okula hiç gidememiş veya okuma yazma öğrenememiş olan genç ve yetişkinler için günlük hayatlarını rahatça devam ettirebilmeye yetecek kadar temel matematik bilgisi ve okuryazarlık eğitimi sağlanmaktadır. Aslında daha önce evden eğitim modeli olarak camilerde her iki cinsiyet için uygulanan milli bir programdan uyarlanan bu model ülkedeki muhafazakâr kesimleri, hatta Taliban'ı bile rahatsız etmemektedir. Bu programlar kapsamında resmi ve özel kurumların ulaşamadığı bölgelerde en azından temel okuryazarlık ve ilkokul üçüncü sınıfa kadar olan eğitimin hızlı ve pratik bir şekilde verilmesi çok önemli bir boşluğu doldurmaktadır. Bu kurslar özellikle erkeklerden çok kızlara hizmet ederek ülkedeki cinsiyet ayrımcılığına karşı önemli çözümler üretmesi nedeniyle Eğitim Bakanlığının ve bakanlığa yardım eden uluslararası kuruluşların en etkili ve yenilikçi faaliyetlerinden biridir.

Toplum Temelli Eğitim Programları temelde Eğitim Bakanlığına ait olsa da uygulamadaki ana roller CARE, BRAC, Save the Children, SCA, GIZ ve RET gibi

yabancı STÖ'ler ve and UNICEF tarafından üstlenilmektedir. Ülkede bulunan yaklaşık 7.000 kurstan mezun olan 242,562 öğrenci yani ülkede bulunan çocukların yüzde 5'i resmi okullara kaydedilmiştir (Nicholson, 2013: 74). Toplam faydalanıcı sayısı 400.000'i geçen bu kurslardan faydalanıcıların yüzde 62,5'i kızlar ve kadınlardır. Ancak diğer temel hizmet alanlarında olduğu gibi toplum temelli eğitim hizmetleri de ülke topraklarında dengeli bir dağılım göstermemektedir. Ülkedeki 34 ilin 32'sinde ve 408 ilçenin 292'sinde bulunan bu kurumlar merkezden doğuya doğru Nangarhar İline kadar uzanan kısımlarda ve kuzey bölgelerde yoğunlaşmaktadır. Özellikle güvenlik kaygılarının arttığı kırsal ve uzak bölgelerde ve Zabul ve Helmand İllerinde kurs sayısı yok denecek kadar azdır.

Toplum temelli eğitim kurslarında Eğitim Bakanlığı tarafından verilecek akredite ders kitaplarını kullanmak ve müfredatını uygulamak zorunludur. Fakat bakanlık kitapları sağlamakta yetersiz kaldığı için bu masraflar genelde yabancı STÖ'ler tarafından proje bütçelerinden karşılanmaktadır. Ayrıca maddi kaynak sıkıntısı çeken bakanlık bu kursları denetleme sorumluluğunu yerine getirmekte de zorluklar yaşamaktadır (Nicholson, 2013: 74-75).

Afganistan'da ilköğretimi tamamlayan ve hızlandırılmış ilköğretim kurslarını başarıyla bitiren çocuklar ortaöğretime geçiş sürecinde bir sınava tabi tutulmaktadır (MoE, 2019). Ortaokullarda genelde 12 ile 14 yaş grubundaki çocuklar için 7 ile 9. sınıflar okutulmaktadır. Bu dönem tamamlandıktan sonra öğrenciler tekrar bir sınava girmektedir. 10 ile 12. sınıflar arasını içeren lise eğitimine ise 14 ile 17 yaş aralığındaki gençler devam etmektedir. Bu sürecin sonunda gençler üniversitelere girebilmek için "Kankoor" veya "Konkur" adı verilen bir sınava girmektedir. Ortaöğretim sonrasında Afganistan'da öğrencilerin beş yıl süreli mesleki eğitime katılmaları da mümkün olabilmektedir (NUFFIC, 2013: 6).

2013 yılı verilerine göre ülke genelinde devlete ait 31, özel sektöre ait ise 75 yükseköğretim kurumu bulunmaktadır. 31 devlet yükseköğretim kurumunun 19 tanesi üniversite, 12 tanesi kolej düzeyindedir. 2014 yılından itibaren özel yükseköğretim kurumu sayısı 100'e ulaşmıştır (USAID, 2020a). Bu büyük artışla beraber 38 tanesi devlete ait, 131 tanesi ise özel sektöre ve vakıflara ait olmak toplam yükseköğretim kurum sayısı 2019 yılında 169'a ulaşmıştır (NSIA, 2019: 1). Benzer bir artış öğrenci ve öğretim görevlisi sayılarında da görülmektedir. 2001 yılında yükseköğretimde kayıtlı olan öğrenci sayısı 8.000 civarındayken (Wardak, 2015: 2), 2013 yılına kadar

hızla yükselerek 174.425'e çıkmıştır (Farhan, 2014: 376). Bunlardan yaklaşık 73.000 öğrenci özel kurumlarda eğitim görmüştür. 2019 yılında ülkedeki toplam üniversite öğrencisi sayısı 386.778'e kız öğrenci sayısı da 100.468'e yükselmiştir (NSIA, 2019: 1). 2019 yılı itibariyle öğretim görevlisi sayısı ise 18.095 olup bunlardan 2.370 tanesi kadındır.

Afganistan'da yıllardır devam eden karışıklıklar ve iç savaştan dolayı Afganistan'da bulunan resmi ve özel yükseköğretim kurumları, hem sayı hem de eğitim kalitesi açısından talep ve ihtiyaçlara cevap vermekten çok uzaktır. Özellikle özel yükseköğretim kurumları belirli alanlara odaklandıklarından, ülkenin farklı iş kollarındaki yetişmiş insan gücüne ihtiyacına hala cevap verememektedir. Bundan dolayı maddi imkâna sahip öğrenciler yurt dışında eğitim almayı tercih etmektedir. UNESCO 2016 yılı verilerine göre 2013 yılında yurtdışında eğitim gören 17.000 Afgan öğrencinin 9.033'ü İran'da, 2.330'u Hindistan'da, 1.310'u Türkiye'de, 1.226'sı Suudi Arabistan'da ve 428'i ABD'de eğitim almıştır (EFA, 2015: 21, 25).

Yüksek lisans programları, yükseköğretim strateji planına uygun olarak genellikle teknik bölümlerde eğitim vermektedir. Güvenlik ve ekonomik sıkıntılar nedeniyle sadece büyük şehirlerde bulunan üniversitelerde mümkün olan bu programlar hem sayısal olarak hem de eğitim kalitesi açısından yeterli değildir. Doktora programları ise ülke içinde hiçbir kurumda yapılamamaktadır. 2017 yılında Celalabad ilinde bulunan Nangarhar Devlet Üniversitesi'nde bir doktora programı açılrsa da öğretim elemanı yetersizliği ve sistem zayıflığı nedeniyle başarısızlıkla sonuçlanmıştır (NUFFIC, 2013: 6). Bu nedenle doktora programları sadece yabancı ülkelerde yapılabilmektedir. Doktora ve yurtdışında yapılan yüksek lisans eğitimleri için en çok ABD, İngiltere, İsveç ve Almanya gibi ülkeler tercih edildiğinden bu ülkelerle eğitim iş birliği programları geliştirilmiştir (NUFFIC, 2013: 6). Ayrıca, daha yakın ve ucuz olması nedeniyle özellikle son yıllarda Hindistan ve Türkiye'de yüksek lisans veya doktora programlarına katılan öğrencilerin sayısı da artış göstermektedir.

Öğretmen eğitimi için verilen hizmetlerin çoğunluğu Eğitim Bakanlığı çatısı altında bulunan Öğretmen Eğitimi Dairesine bağlı iki yıllık eğitim veren Öğretmen Eğitim Kolejleri ve hizmet içi eğitim kursları veren İlçe Öğretmen Eğitim Ekipleri (District Teacher Training Teams / DT3) ve İl Eğitim Müdürlükleri tarafından yerine getirilmektedir. Öğretmen Eğitim Kolejlerinden 2011 yılında toplam 26.380 yeni öğretmen mezun edilmiştir. DT3'ler ise aynı yıl UNICEF ve BRAC gibi uluslararası

kuruluşlar tarafından sağlanan mali ve teknik destekle Hizmet İçi Eğitim Projesi (In-service Training Project / INSET) kapsamında 160.000 öğretmene ve Okul Yönetimi Eğitimi Projesi (School Management Training Project / SMT) kapsamında 14.000 okul müdürü ve başöğretmene eğitim hizmeti vermişlerdir (Nicholson, 2013: 30).

Yukarıda da izah edildiği gibi, Afganistan eğitim sistemi de hem nicelik hem de nitelik bakımından oldukça kötü bir durumdadır ve diğer sektörlere benzer şekilde toplumsal ihtiyaçlara cevap verememektedir. Eğitim Bakanlığı (Ministry of Education [MoE], 2020) eğitim sisteminin içinde bulunduğu temel sorunları; okul dışı kalan milyonlarca çocuk ve genç, kız çocuklarının önündeki cinsiyet temelli engeller, kırsal kesimlerdeki yetersizlikler, eğitim hizmetlerindeki düşük kalite, yetersiz bina, araç gereç ve sorunlu bir personel yapısı şeklinde sıralamaktadır. Ekonomik yetersizlikler, güvenlik sorunları, siyasi istikrarsızlıklar, çocukların okula erişim ve devam sorunları, kitap ve eğitim araçları eksiklikleri ve öğretmenlerin sayıca ve nitelik olarak eksiklikleri nedeniyle eğitim faaliyetleri aksamakta ve zaman zaman kesintiye uğramaktadır. Zaten çok düşük olan öğretmen maaşları bile kimi zaman vaktinde ödenememektedir. Bazı bölgesel iktidar sahiplerinin okul bütçelerini gasp edip başka işlerde kullanması nedeniyle bazı ilçelerde öğretmenlerin maaşlarının aylar boyunca ödenememesi bazı öğretmenlerin istifa etmelerine yol açmaktadır.

Afganistan Eğitim Sistemi savaşların, iç çatışmaların ve siyasal istikrarsızlığın ve sosyoekonomik çalkantılıların etkisiyle akıntıya kapılıp savrulmuş, belirsizlik içinde yönünü kaybetmiş ve birçok kez manipülasyona uğramış bir alandır. On yıllardır devam eden bu anlaşmazlıklar ve iç karışıklıklardan ötürü bozulan Afgan Eğitim Sisteminde sık sık düzenlemelere gidilmiş ve bazı ilerlemeler sağlanmış olmasına rağmen henüz sağlıklı bir yapıya kavuşturulamamıştır. Bu sorunlara çare bulmak için yıllardır okulların ve diğer eğitim kurumlarının sayısını çoğaltmaya ve kapasitelerini artırmaya dönük çalışmalarını sürdürmekte olan Afganistan İslam Devleti'ne verilen dış yardımlar sürmekte ve Afgan Eğitim Sistemi bu yardımlara bağımlı kalmaya devam etmektedir.

3.3.1. Geçmişten Bugüne Afganistan'da Eğitim Durumu

20. yüzyıl öncesinde Afgan Eğitim Sisteminde okullar bulunmamaktaydı. Geleneksel olarak Afgan çocuk ve gençlerine eğitim ve terbiye evlerde ebeveyn ve büyükler tarafından, camilerde imamlar tarafından, medrese denen dini eğitim

kurumlarında müderris ve mollalar tarafından ve işyerlerinde resmi olmayan çıraklık eğitimi ve işbaşı eğitimi de usta ve kalfalar tarafından verilirdi (Samady, 2013: 2). Bu nedenle ülkede eğitimle ilgili göstergeler hep düşük olmuş ve okuryazarlık oranı yıllarca yüzde 25'in üzerine çıkmamıştır (OECD, 2012: 32-33). 20. yüzyıl başlarında okul kavramıyla tanışan ülkede modern eğitim, 1919'da bağımsızlığın kazanılmasından itibaren yavaş yavaş gelişme göstermiştir. Başkent Kabil'de 1904 yılında ülkedeki ilk okul olan Habibia Erkek Okulu ve 1921 yılında kızlar için Asmat Kız Okulu kurulmuştur (OECD, 2012: 33). Ancak 1940'lı yıllara kadar kırsal kesimin büyük çoğunluğunda okul yoktur ve eğitim yukarıda bahsedildiği gibi ev ve camilerde verilmeye devam etmiştir. Bu yıllarda yaklaşık 10 milyonluk nüfus içerisinde sadece 324 okul, 1.990 öğretmen ve 60.000 öğrenci sayısına ulaşılabilmektedir.

Asıl kayda değer ilk gelişme 1960 ve 1970'lerde Sovyet katkılarıyla sağlanan politik reformlar sayesinde yakalanan sosyal ilerlemeler ve ekonomik kalkınma ivmesiyle beraber görülmüştür. 1964 Anayasası temel eğitimi mecbur hale getirmiş ve UNESCO, UNICEF ve UNDP gibi uluslararası kuruluşlar ülkede yeni bir ilköğretim sistemi kurulması ve öğretmen ve yetişkin eğitimi konularında yardım getirmeye başlamışlardır (OECD, 2012: 33). Aynı dönemde Türkiye, Fransa, Mısır, Almanya, Japonya ve SSCB; ortaöğretim, mesleki eğitim ve yükseköğretim alanlarında yardım getirmişlerdir. Bu sayede ülke 1970'lerin sonlarında nispeten iyi işleyen bir eğitim sistemine kavuşmuş ve yüzde 20'si kız olmak üzere ilk ve ortaöğretimde 1 milyondan fazla öğrenciye kaliteli bir eğitim verebilmiştir. Fakat tüm bu yardımlara rağmen 1979 yılında SSCB ülkeyi işgal ettiğinde ülkede okuryazarlık düzeyi yetişkin kadınlarda yüzde 5, erkeklerde yüzde 18 civarına ancak çıkarılabilmektedir.

1978 darbesi, hemen peşinden başlayan Sovyet işgali, darbeye ve işgale karşı dini motifli direniş ve on yıllardır süren iç çatışmalar diğer bütün sektörler gibi eğitim sektörünü de vurmuştur. 1999 yılında öğrenci sayısı 811.500'e kız öğrenci oranı yüzde 7'ye kadar düşmüştür. Sovyet işgali sonrası yaklaşık 23 sene süren çatışmalar nedeniyle ülkedeki okulların yaklaşık yüzde 80'i yıkılmış, öğretmenlerin bir kısmı öldürülmüş, bir kısmı da ülke dışına kaçmıştır (OECD, 2012: 33). Bu dönemde ülkede eğitim çift başlı hale gelmiş; bazı kısımlarda Sovyetler tarafından yönetilen laik fakat komünist motifli eğitim verilirken, özellikle kırsal kesimlerde Batı desteğiyle Mücahitler tarafından verilen dini motifli eğitim faaliyetleri devam etmiştir (Samady, 2001: 10).

Sovyetlerin eğitime müdahalesi genelde okuryazarlığı artırma faaliyetleri ve bunlar arasına iliştirilen Marksist değerler etrafında yoğunlaşmıştır (OECD, 2012: 34). Fakat kırsal kesimde bu tür yaklaşımlara karşı dini inançlara ve geleneksel kültüre karşı bir tehdit olarak algılanmıştır. 1989'da Sovyet Dönemi bittiğinde bu kampanyalar amacına ulaşamamış ve tam tersine birbirine düşen Mücahit gruplar tarafından kalan eğitim kurumları da yok edilmiştir. 1993 yılında ülkedeki mevcut 2.200 okulun yaklaşık 1.000 tanesi ve okullarda okuyan 1.000.000 çocuktan 250.000'i STÖ'ler tarafından getirilen dış yardımlardan faydalanmıştır. Bu dönemde Pakistan'da bulunan mülteci Afganlardan 90.000 çocuk da STÖ'ler tarafından sunulan eğitim hizmetlerinden faydalanmıştır.

1996-2001 arası hüküm süren Taliban eğitim sistemine daha büyük darbeler vermiştir. Bu dönemde kız ve kadınların eğitimi yasaklanmış, okullar kapatılarak medreseye çevrilmiş ve Eğitim Bakanlığının emrinden alınarak, Din İşleri Bakanlığına bağlanmıştır. Bu nedenle ülkeye yapılan dış yardımlar da sekteye uğramıştır. 23 yıllık savaş sonunda, 2001 yılında Eğitim ile ilgili göstergeler dünya ülkeleri arasında en alt sıralara düşmüş ve neredeyse en baştan başlamak zorunda kalmıştır (OECD, 2012: 33).

2001 ABD müdahalesi ve 2002 yılında Afganistan İslam Cumhuriyeti'nin ilan edilmesinden sonra ülke eğitim sistemine dış yardımlar sayesinde büyük ölçüde yeni bir şekil verilmiştir (Çebi, 2019). 2001 yılında ülke genelinde çoğunluğu yetersiz ve harap binalarda eğitim vermeye çalışan 3.400 okul bulunmaktayken 2013 yılına kadar yapılan dış yardımlarla hem bu okullar tamir edilmiş hem de yeni okullar inşa edilerek toplam okul sayısı 14.000'e çıkarılmıştır. Fakat 2012 yılında ülkede yaşanan sorunlardan dolayı 553 okulun kapatılmış ve yaklaşık 275.000 öğrenci okul dışında kalmıştır (Wardak, 2015: 11). Yerel liderlerin Taliban nezdindeki girişimleri sayesinde bu okullar 2018 yılında tekrar açılmıştır. Ülke genelinde okul sayısı 2018 yılı itibarıyla 6.901 ilkokul ve 9.631 ortaöğretim kurumu olmak üzere toplam 16.352'ye çıkarılmıştır (Hamid, 2019). Eğitim Bakanlığının tespitlerine göre 2020 Haziran ayı itibarıyla 5.000'den fazla okulun binası eğitim için uygun değildir (MoE, 2020). 2018 ve 2019 yıllarında ağır hasar alan veya güvenlik sorunları nedeniyle kapanan 453 okul da henüz açılmamıştır (MoE, 2020). Bu okullarda eğitim gören 300.000 öğrenci halen okula gidememektedir.

Afganistan Ulusal Gözlem Raporuna göre ülkede 2011 yılında 2001'e kıyasla öğrenci sayısında sekiz kat artış olmuştur (EFA, 2015: 14). Ülkede 2001 yılında hemen hemen hepsi erkek öğrenciler olmak üzere yaklaşık 1 milyon olan öğrenci sayısı yeni devletin kurulmasıyla gelmeye başlayan dış yardımlarla okulların tamir edilmesi ve okulların yapılmasına bağlı olarak hızla artmış ve 2011 yılında 8 milyona 2018 yılında yaklaşık 9 milyona ulaşmıştır. Üstelik bu öğrencilerin yaklaşık 3,5 milyonu yani %39'u kızlardan oluşmaktadır (MoE, 2020; USAID, 2020a). 2005 yılında %43 olan erkek çocukların katılım oranları ise 2011 yılına kadar %64'e yükselmiştir. Milli İstatistik Kurumu (NSIA, 2019: 1) verilerine göre 2018 yılsonu itibariyle ülke genelinde resmi ve özel okullarda toplam 9.277.691 öğrenci ilkokul, ortaokul, lise, mesleki lise, teknik lise, öğretmen okulu ve dini eğitim kurumlarında eğitim görmektedir. Bunlardan 8.724.484 öğrenci devlete ait okullarda, 518.418 öğrenci özel okullarda ve 347.885 öğrenci dini eğitim kurumlarında eğitim görmektedir. **Tablo 2**'de 2018 yılsonu itibariyle ülkedeki ilk ve ortaöğretim okul ve öğrenci sayıları gösterilmektedir. Özel okullardaki öğrenci sayılarının cinsiyete göre dağılımını gösteren istatistikler bulunamadığı için bu alanlar tabloda boş bırakılmıştır.

Tablo 2. 2018 yılında resmi ve özel okullarda eğitim gören öğrencilerin okul seviyesine ve cinsiyete göre dağılımı

Devlet Okulları							
Okul Seviyesi	Öğrenci Sayısı			Okul Sayısı			
	Kız	Erkek	Toplam	Karma	Kız	Erkek	Toplam
İlkokul	2.364.112	3.553.677	5.917.789	3.369	748	2.094	6.211
Ortaokul	676.104	1.151.188	1.827.292	2.102	545	1.209	3.856
Lise	349.612	629.791	979.403	1.467	1.246	2.108	4.821
Toplam Resmi O.	3.389.828	5.334.656	8.724.484	6.938	2.539	5.411	14.888
Özel Okullar							
Okul Seviyesi	Öğrenci Sayısı			Okul Sayısı			
	Kız	Erkek	Toplam	Karma	Kız	Erkek	Toplam
İlkokul	-	-	385.204	-	-	-	690
Ortaokul	-	-	94.830	-	-	-	367
Lise	-	-	38.384	-	-	-	587
Toplam Özel O.	-	-	518.418	-	-	-	1.644
Dini Eğitim	-	-	347.885	-	-	-	1.128
Genel Toplam	-	-	9.277.691	-	-	-	17.660

Kaynak: NSIA, 2019: 90

2001 yılında lise mezunu sayısı 10.000 iken, 2008 yılında yaklaşık 79.000'e, 2013 yılında 347.000'e, 2015 yılında 575.000'e ve 2018 yılında yaklaşık 850.000'e çıkmıştır (Wardak, 2015: 11; MoE, 2020). **Tablo 3**'te ülke genelinde lise eğitimi tamamlayan öğrenci sayılarının 2012 ve 2018 arasında yıllara göre dağılımını gösterilmektedir.

Tablo 3. Afganistan'da yıllara göre lise eğitimi tamamlayan öğrencilerin tahmini sayısı

Lise Eğitimi Tamamlayan Öğrencilerin Tahmini Sayısı		
Yıl	Mezun	Artış Oranı (%)
2012	217.807	36
2013	347.297	59
2014	473.412	36
2015	575.028	21
2016	656.257	14
2017	739.864	13
2018	849.645	15

Kaynak: Afghanistan Education for All (EFA) 2015 National Review Report

Ülkede tamamen dini içerikli eğitim ve basit matematik dersleri veren 95 medrese, 760 cami kursu 213 hafızlık kursu ve 60 özel kurstan oluşan toplam 1.128 dini eğitim kurumu bulunmaktadır. Bu kurumlarda toplam 347.885 çocuk 8.247 imam ve molla tarafından eğitilmektedir. Eğitim Bakanlığı Milli Eğitim Stratejik Planı (National Education Plan /NESP)'nda da belirtildiği üzere bakanlığın kontrolü dışında kalan bu alanda akıl, mantık ve bilim dışı gerici metotlarla eğitim verilmekte ve çocuklar ve gençler nefret, şiddet ve hoşgörüsüzlük dolu söylemlerle zehirlenmektedir (MoE, 2007: 11). **Tablo 4**'te 2018 yılsonu itibariyle ülkedeki dini eğitim veren medrese, cami kursu ve hafızlık kursları ve öğrenci sayıları gösterilmektedir.

Tablo 4. Afganistan’da din eğitimi veren okul ve öğrenci sayıları 2018

Okul Tipi	Okul Sayısı	Öğrenci Sayısı	Eğitici Personel Sayısı
Cami Kursu	760	203.954	3.899
Hafızlık kursu	213	65.347	1.478
Medrese	95	70.570	2.374
Özel Kurs	60	8,014	496
Toplam	1.128	347.885	8.247

Kaynak: MoE, 2007: 11

2002 yılında ülke genelinde hemen hemen hepsi erkek olmak üzere 20.000 olan toplam öğretmen ve idareci personel sayısı, 2004 yılında devletin ilan edilmesinden itibaren alınan yaklaşık 131.500 yeni öğretmenin katılımıyla 187.000’e ulaşmıştır ve bu öğretmenlerin %32 kadarı kadın öğretmen ve idarecilerdir (EFA, 2015: 15; MoE, 2020). 2018 yılında ise toplam öğretmen sayısı 216.940’a çıkarılmıştır (NSIA, 2019: 92). Bunlardan 64,533 bayan, 124,445 erkek olmak üzere toplam 188,978 öğretmen resmi okullarda, toplam 27.962 öğretmen de özel okullarda görev yapmaktadır (maalesef özel okullarda görevli bayan öğretmenlerin sayısı ve oranını tespitte yarara kaynak bulunamamıştır). Bu sayılara ilaveten medrese gibi dini eğitim veren yerlerde toplam 8.247 eğitici görev yapmaktadır. **Tablo 5**’de 2018 yılsonu itibariyle Afganistan’da resmi ve özel okullarda görevli öğretmen ve dini eğitim kurumlarında görevli eğitici sayıları gösterilmektedir.

Tablo 5. Afganistan’da resmi ve özel okul öğretmen sayıları, 2018

Okul seviyesi	Öğretmen Sayısı			Öğretmen Başına Öğrenci Oranı	
	Resmi Okullarda	Özel Okullarda	Toplam	Resmi Okullarda	Özel Okullarda
İlkokul	57.244	6.841	64.085	53	56
Ortaokul	34.879	5.752	40.631	52	17
Lise	96.855	15.369	112.224	25	3
Ara Toplam	188.978	27.962	216.940	46	25
Dini eğitim Kurumları	7.751	496	8.247	44	16
Toplam	196.729	28.458	225.187	44	23

Kaynak: NSIA, 2019: 92

Bayan öğretmen ve idarecilerin toplam öğretmen sayısına oranı yaklaşık yüzde 34, öğretmen başına düşen öğrenci sayısı ise ortalama yüze 46'dır (NSIA, 2019: 91). Kız çocukların erkek öğretmen tarafından eğitilmesine sıcak bakılmayan ülkedeki toplam 412 ilçenin 215 tanesinde hiç kadın öğretmen yoktur (MoE, 2020). Yetmiş kadın öğretmenlerin yüzde 90'ı ülkedeki 9 büyük şehir olan Kabil, Herat, Nangarhar, Mezar-i Şerif, Badahşan, Takhar, Bağlan, Cevizcan ve Faryab 'ta bulunmaktadır.

Ülke genelindeki öğretmen ve idarecilerin büyük çoğunluğu şehir merkezlerinde görev yapmaktadır ve bunların sadece %42'lik kısmı gereken donanım ve bilgi birikimine sahiptir (EFA, 2015: 21, 25). 2006 yılında Kuzey Afganistan'da yapılan bir araştırmada öğretmenlerin sadece %5'lik bölümünün öğrencileri için yapılan sınavlardan başarılı puan alabildiği açıklanmıştır (Andeşmend, 2011'den; akt. Yahya, 2017: 77). Bu orana ülkede öğretmen olmak için gerekli olan ön lisans diploması açısından bakılırsa daha kötü bir tablo ortaya çıkmaktadır. Yıllarca sürdürülmüş olan çalışmalara rağmen halen ülkedeki öğretmenlerin yüzde 73%'ü ön lisans diplomasına sahip değildir (MoE, 2020). Bu tabloyu düzeltmek için 2006 yılında Öğretmen Yetiştirme Kurumunda 2508 öğrenci ön lisans derecesiyle mezun edilmiş ve bunlardan 2440 yeni öğretmen ülkenin çeşitli bölgelerindeki okullara tayin edilmiştir (Yahya, 2017: 75). Fakat yine de bahsedilen açık kapatılamamıştır.

Ekonomik sıkıntılar da öğretmenlik mesleğinin temel sorunlarından biri olmaya devam etmektedir. İlk ve ortaöğretim kurumlarında ve toplum merkezli eğitim alanlarında görev yapan bir öğretmenin ortalama maaşı 100 Amerikan Doları civarındadır. Bu nedenle öğretmenlik çok tercih edilmeyen bir meslek olmaya devam etmektedir. Öte yandan birçok öğretmen ek iş yapmak zorunda kalmakta ve eğitim ve bilimsel çalışmalara ayırması gereken zaman ve enerjiyi geçim derdi nedeniyle heba etmektedir. Eğitim Bakanlığı bu düşük maaşların öğretmen ve idari personelin ülke genelinde motivasyonunu ve yaratıcılığını düşürdüğünü bilmekte (MoE, 2020) fakat çözüm üretememektedir.

Ülkedeki toplam kamu personelinin yüzde 67'sinin çalışmakta olduğu Eğitim Bakanlığının zaten çok küçük olan genel bütçe pastasından aldığı pay yüzde 15 civarındadır (MoE, 2020). Bu da bakanlığın Milli Eğitim Stratejik planında hedeflenen kaliteye ulaşmasını imkânsız hale getirmektedir. Ülke ancak dış yardımlarla bu sorunlara çare üretebilmekte fakat dış yardımlar değişik dinamiklere tabi olduğu, miktarları değişkenlik gösterebildiği ve devam edeceğinin garanti

olmadığı için belirsizlik göstermekte ve etkin bir planlama yapılmasına engel olmaktadır.

Okula gidemeyen öğrenci sayısının yüksekliği de tehlikeli boyutlardadır. 2019 itibarıyla şehirsel alan nüfusu 7,5 milyon, kırsal nüfus 22,6 milyon olmak üzere toplam 31.6 milyon kişi olarak tahmin edilen ülke nüfusunun 15.9 milyonu yani yarısından fazlası 15 yaşından küçük çocuklardan oluşmakta, fakat bu genç nüfusun eğitime katılma oranları çok düşük düzeylerde kalmaktadır (NSIA, 2019: 3). Eğitim Bakanlığı verilerine göre okul çağındaki 12 milyon çocuğun yüzde 42'si yani 5 milyon çocuk okula gitmemektedir. Okula gidebilen çocukların da devam sorunu da maalesef öyle büyüktür ki; her yıl yaklaşık 400.000 kadar öğrenci okulu bırakmaktadır (MoE, 2020). İlkokul birinci sınıfa başlayan her on çocuktan ancak altısı ilkokulu, ikisi de liseyi bitirebilmektedir (Global Partnership, 2016: 59).

Ülkedeki istikrarsızlık, fakirlik, çocukların çalıştırılması ve okulların uzak mesafelerde olması gibi sorunlarla beraber, güvenlik sorunları da eğitim hakkının kullanılmasına engel olmaktadır. Maalesef okul binaları politik ve dini saiklerle yapılan silahlı ve bombalı saldırılarda hedef alınmaktadır. Seçime karşı olan veya seçimi engellemek isteyen gruplarca seçim zamanlarında oy verme merkezi olarak kullanılan okul binalarına saldırı düzenlemektedir. Bazı okullar ise kızların okula gitmesinden ve bayan öğretmenlerin çalışmasından rahatsız olan kişilerce yapılan saldırılara maruz kalmaktadır. Bu nedenle okula gidemeyen kız sayısı ile erkek sayısı arasında dikkat çekici bir fark vardır. En iyimser istatistiklere göre bile Afganistan'da kız çocuklarının okula gitme oranı hiçbir zaman yüzde 50'yi geçmemiştir (EFA, 2015: 11, 12, 19, 28). UNICEF verilerine göre 2016 yılında okul çağındaki erkek çocukların yüzde 40'ı, kız çocuklarının yüzde 66'sı okula gidememiştir (HRW, 2017). Eğitim Bakanlığına göre (MoE, 2020) ülke genelindeki 412 ilçenin 200'ünde 10, 11 ve 12. sınıflarda hiç kız öğrenci bulunmamaktadır.

Okula ulaşmanın zor olduğu engebeli arazilerde yaşamakta olan ailelerin çocukları da okullaşma sürecinin içinde yer alamamaktadır. Bu çocukların ağırlıklı bölümünü Kuçi (Kuchi) adıyla bilinen ve bütün diğer toplumsal gruplar içinde okullaşma oranının en düşük gerçekleştiği göçebe topluluklar meydana getirmektedir (EFA, 2015: 29).

Kız çocukların eğitime rağbet etmemesinde bayan öğretmen sayısının az olması, kızların okumasına toplumun olumsuz bakışı, okul binalarının kızlara özel tuvaletler olmaması, okulun etrafının açık olması ve içme suyu eksikliği gibi fiziksel şartlarının yetersiz oluşu ve kızların çok küçük yaşlarda evlendirilmeleri gibi nedenler etkili olmaktadır. Erkek çocuklarda ise okulların fiziksel şartları ve güvenlikle ilgili sorunların yanında, erken yaşlardan itibaren çalışmaya mecbur kalmalarının da okula devam etmelerini engellediği anlaşılmaktadır. Ulusal Gözlem Raporuna göre ülkede 6 ile 17 yaş Aralığında 1,9 milyon çocuğun özellikle tarım alanı başta olmak üzere bazı işlerde çalıştığı görülmektedir (EFA, 2015: 83-84). Okullaşma oranı kentlerde %78, kırsal yerleşim alanlarında %54 düzeyindedir. Okula katılım oranı zengin bölgelerde %79 iken, yoksul bölgelerde %40 civarında kalmaktadır. Okullaşma oranları coğrafi bölgelere göre de değişiklik göstermektedir. Bu oran merkezî bölgelerde %77,9, ülkenin güney bölgesinde ise %21,9 olarak gerçekleşmektedir (EFA, 2015: 29).

Ülkedeki düşük okuryazarlık oranı da yıllardır problem olmaya devam etmektedir. 20. Yüzyıl sonuna kadar büyük miktarda dış yardım yapılmasına rağmen ülke genelindeki okuryazarlık oranı yüzde 20 civarında kalmıştır (Samady, 2013: 4). 2016 yılı verilerine göre ülkede ergenlik çağındaki kızların yüzde 63'ü, erkek çocukların da yüze 34'ü okuma yazma bilmemektedir. 18 yaş üstü kadınların ise yüzde 81'i erkeklerin ise yüzde 51'i okuma yazma bilmemektedir (HRW, 2017). 2018 yılı itibariyle ise 15 yaş üstü 4.848.681 erkek, 7.205.193 kadın olmak üzere toplam 12.053.875 kişi yani ülke nüfusunun yaklaşık yüzde 38'i okuma yazma bilmemektedir (Samady, 2013: 4). Ülkede çatışmalar şiddetlenip güvenlik kaygıları arttığında okullar kapanmakta, dış yardım faaliyetleri askıya alınmakta ve özellikle kız çocuklarının ve kadınların okula ve okuryazarlık kurslarına devamsızlığı artmaktadır (HRW, 2017).

2019 yılı itibariyle ülke genelinde 34 ilin 30'unda toplam 11.407 temel okuryazarlık kursu ve 24 ilde 1.280 hızlandırılmış ilköğretim kursu bulunmaktadır (MoE, 2019: 1). Bu illerdeki 229 ilçe ve 5.709 köyü kapsayan ve Eğitim Bakanlığı ile işbirliği içerisinde UNICEF ve ACTED, AKF, BRAC, CARE, CiC (Children in Crisis / Krizdeki Çocuklar Örgütü), COAR (Coordination of Afghan Relief / Afgan Yardım Koordinasyonu), Concern Worldwide, CRS, IRC, NRC, RET, SCA, Save the Children, TLO (The Liaison Office / İrtibat Ofisi) ve WCC (War Child Kanada /

Kanada Savaş Çocuğu) gibi yerli ve yabancı STÖ'ler tarafından bulunan dış yardımlarla yürütülen bu uygulamalar kapsamında temel okuryazarlık kurslarında 12.476 öğretmen tarafından 322.193 öğrenciye ve hızlandırılmış ilköğretim kurslarında ise 1.431 öğretmen tarafından 32.866 öğrenciye hizmet verilmiştir. Temel okuryazarlık kursuna katılan öğrenciler arasında kadın ve kızlar yüzde 55,4, hızlandırılmış ilköğretim kurslarında ise yüzde 71.5 oranındadır. 2019 yılı son çeyreğinde 195 yeni temel okuryazarlık kursu ve 6.858 yeni öğrenci eğitime başlamıştır. Aynı dönem açılan 128 hızlandırılmış kursunu bitiren 8.721 öğrenci devlete ait ortaokullarına geçiş yaparak eğitim sistemine kazandırılmıştır. Öte yandan 2020 ilk çeyreğinde 67 temel okuryazarlık kursu 8.757 öğrenci mezun edecektir. Farah, Logar, Nimroz, Nuristan ve Panşir illerinde bu kurslar hiç bulunmamaktadır. Tablo 6 Afganistan'da 2018 yılı itibariyle temel okuryazarlık ve hızlandırılmış ilköğretim kurs, öğretmen ve öğrenci sayılarını göstermektedir.

Tablo 6. Temel Okuryazarlık ve Hızlandırılmış İlköğretim kurs, öğrenci ve öğretmen sayıları, 2018 ve 2019

Kurs Tipi	Temel Okuryazarlık 2019			Hızlandırılmış İlköğretim 2019		
	Kurs Sayısı	Öğrenci Sayısı	Öğretmen Sayısı	Kurs Sayısı	Öğrenci Sayısı	Öğretmen Sayısı
Kadın	6.319	178.495	6.912	915	23.499	1.023
Erkek	5.088	143.698	5.564	365	9.367	408
Toplam	11.407	322.193	12.476	1.280	32.866	1.431

Kaynak: NSIA (2019). Afghanistan Statistical Yearbook 2018-19: 95

Ülke genelinde kütüphane ve kütüphanelerdeki kitap sayısı da çok düşüktür. Eğitim Bakanlığı verilerine göre (MoE, 2020) 96 halk kütüphanesinde kayıtlı 530.00 kitap bulunmaktadır.

Ülkede anaokulu da sayısı oldukça düşüktür. Ülkede 2018 yılı itibariyle çoğu işyerlerinde olmak üzere toplam 438 anaokulunda 14.942 çocuğa hizmet verilmiştir. Tablo 7'de ülkede 2018 yılında hizmet veren anaokulları ve öğrenci ve öğretmen sayıları verilmiştir.

Tablo 7. Anaokulları ve öğrenci ve öğretmen sayıları, 2018

Anaokulu Tipi	Anaokulu Sayısı	Öğretmen Sayısı	Çocuk Sayısı
Yerleşim Yerinde	192	1.075	9.607
İşyerinde	246	1.514	5.335
Toplam	438	2.589	14.942

Kaynak: Afganistan Eğitim Bakanlığı, Analytical Report of CBE and ALP Classes (4th Quarter, 2019).

3.3.2. Dış Güçlerin Afganistan Eğitim Sistemine Yönelik Manipülasyonları

ABD'nin bölgedeki çıkarlarını gözeterek Afganistan Eğitim Sistemine müdahalelerde bulunması, mevcut problemlerli durumun oluşması sürecindeki en büyük faktörlerden biridir. Aslında Afganistan, SSCB'nin etkisine girdiği andan itibaren Amerika Birleşik Devletleri'nin ilgi alanına da girmeye başlamıştır. II. Dünya Savaşı sonrasında Afganistan'da belirgin bir şekilde görülen Sovyet etkisi altında bilimsel metotlarla din karşıtı ve komünizm odaklı bir eğitim modeli uygulanmıştır. Aslında bu eğitim modeli nispeten başarılı olmuş ve ülkede fonksiyonel bir eğitim sistemi yaratmıştır (Samady, 2013: 2). Bu sayede 1970'lerin sonlarında yüzde 20'si kız olmak üzere ilk ve ortaöğretimde toplam 1 milyondan fazla öğrenciye kaliteli bir eğitim verilebilmiştir. Ancak işgal sonrası ülkede baş gösteren ve yaklaşık 23 yıl yoğun şekilde devam eden çatışmalar bu ilerlemeleri başlamadan bitirmiş ve eğitim sistemini büyük yıkımlara uğratmıştır (OECD, 2012: 33). Özellikle kırsal kesimlerde yaşayan muhafazakâr halk bu yeni eğitim modelini dini inanışları ve geleneksel kültürlerine karşı tehdit olarak algılamış ve Mücahitler tarafından yönetilen ve ABD ve batı tarafından da desteklenen medreseleri tercih etmiştir. Böylece 1989'a kadar süren Sovyet Döneminde yapılan kampanyalar amacına ulaşamamış, tam tersine eğitim; bakanlık yönetimindeki okullar ve Mücahitlerin kontrolündeki medreseler arasında sıkışarak, iki başlı hale gelmiş ve daha çok zarar görmüştür.

Ancak kendi çıkarları gereği Sovyet nüfuzuna engel olması gerektiğini düşünen ABD ve batılı müttefikleri, Afganistan'ın fiziksel ve toplumsal yapılanma sürecine odaklanmış ve tamamen siyasi olan bu hedefine ulaşabilmek için 1950'li yıllardan itibaren, özellikle "İslami Eğitim" olarak adlandırılan eğitim modeli başta

olmak üzere, değişik metot ve stratejilerle ülkenin eğitim sürecine yoğun olarak müdahalelerde bulunmuştur. Bu yıllarda ABD’li eğitim danışmanları Afganistan’da bulunan Sovyet etkisini kırmak amacıyla seküler anlayışta bir eğitim modeli ve bu modelin çerçevesinde şekillendirdikleri ılımlı ve ilerlemeci bir İslam anlayışının batı normlarıyla uzlaştırılması üzerinden yeni bir dizayn gerçekleştirme yolunu seçmiştir.

Sözü edilen dönemde Kolombiya Öğretmen Koleji ve Wyoming Üniversitesi iyice etkin duruma gelen Amerikan kurumları olarak öne çıkmaktadırlar. Bu kurumlar Sovyet işgali öncesinde SSCB etkisinde bulunan Afganistan’da Sovyet etkisini kırmak ve ülkenin eğitim sistemini modernize etmek için Afganistan Eğitim Bakanlığı ile işbirliğine içerisinde yoğun bir şekilde eğitim danışmanlığı hizmeti sunmuşlardır (Shriraz, 2008: 212-213). SSCB’nin Afganistan’ı işgaliyle beraber Afgan mülteci kamplarında ABD ve Suudi Arabistan’ın destekleriyle ülke içi kırsal alanlarda ve Pakistan sınırları içerisinde medreseler kurulmuştur. ABD’nin özellikle kendi çıkarlarına yarar sağladığı için İslami Eğitime destek vermesi, Amerikan yayılcılığının bölgedeki temelini meydana getirmiştir. Temelde bu süreçte Amerika Birleşik Devletleri’nin Afganistan’da eğitim sistemine destek vermekten daha ziyade, bu dini eğitim motifiyle Sovyetlere karşı direniş başlatmayı amaçladığı siyasi çevrelerce çok iyi bilinmektedir.

SSCB Savaşı devam ederken Omaha Nebraska Üniversitesi Afganistan’da direniş sürecini tasarlamak amacıyla yeni ve farklı eğitim içeriği ve eğitim araçları geliştirmiştir. Amerika Birleşik Devletleri Uluslararası Kalkınma Ajansı (USAID) 1986 yılından 1992 yılına kadar ilköğretim düzeyindeki okul kitapları için yedi Afgan direniş örgütünden oluşan ve Pakistan’ın Peşaver İlinde bulunan Afganistan Eğitim Merkezi’ne (Education Center for Afghanistan / ECA) 50 milyon dolar yardım etmiştir. Bu projeler kapsamında ücretsiz dağıtılan kitaplar yoğun biçimde SSCB karşıtlığı ile bunlara karşı “cihat” çağrıları içermektedir. Kitap içeriklerinde, harflerin öğrenimine kolaylık sağlamak için kullanılan elif harfi “Allah”, cim harfi “cihat” ve “kılıcıyla savaşan kişi” ve şin harfi ise “şakir” gibi dini ve cihadi kodlamalarla birlikte, “Rusların geri püskürtülmesinin Allah’ı mutlu edeceği” gibi ifadeler de bulunmaktadır (Shriraz, 2008: 222). Hatta 3. ve 4. sınıf ders kitaplarında roketatar ve AK-47 (Kalaşnikov) gibi silah figürleri de yer almakta ve matematik dersinde atış hızı verilen bir roketatar ile bir Rus’un nasıl vurulabileceği gibi ilgi çekici problemler ve çözümleri bulunmaktadır.

USAID'in finanse ettiği bu kitaplarla verilen destek çerçevesinde Afganistan genelinde yaklaşık 15 milyon civarında kitap dağıtılmıştır. Savaşın devam ettiği süreçte eğitim kurumlarının çoğunu yöneten uluslararası STK'lar da bu kitaplardan faydalanmıştır. Çatışmaların şiddetinin düştüğü dönemlerde, savaşlarda görev almış kişiler de öğretmen olarak görevlendirilmiş ve bahsedilen kitapların bir kısmı kullanılmaya devam edilmiştir (Shriraz, 2008: 223). Hatta sözü edilen içeriklere sahip kitaplar uluslararası STÖ'lerin denetimi altında bulunan kamplarda savaştan sonra da bir müddet kullanılmaya devam edilmiştir. Omaha Nebraska Üniversitesi tarafından hazırlanan kitapların ve Amerika Birleşik Devletleri yatırımlarının böyle kullanılmasına ilişkin eleştiriler bir yana, birçok Taliban üyesinin de söz konusu kitapların kullanıldığı okul ve medreselerde eğitim aldıklarına dair veriler dikkat çekicidir (Shriraz, 2008: 224).

11 Eylül 2001 saldırılarının arkasından bölgeye fiilen giren Amerika Birleşik Devletleri bu defa "ılımlı İslam" siyasetini uygulamaya başlamıştır. SSCB ile savaş döneminde dinî eğitimi bir direniş metodu olarak kullanan ABD, artık ülkede bulunan aşırı dinci gruplara karşı bu manipüle edilmiş İslam anlayışını araç haline getirmektedir (Çebi, 2019). ABD, Siyasal İslam kavramı ve teorisini kullanarak, bölgede sosyopolitik bir güç olarak gördüğü İslam'ı eğitim üzerinden manipüle etmeye devam etmektedir. Bu istikametteki ABD politikaları, elbette Afganistan başta olmak üzere, diğer bölge ülkeleri ile aşağı yukarı bütün İslam dünyasında derin izler bırakmıştır.

2004 tarihli ABD İstihbarat Reformu ve Terörle Mücadele ve Terörist Saldırlara Karşı Amerika Birleşik Devletleri Uluslararası Gençlik Fırsat Fonu aracılığıyla okul kitaplarının yeniden düzenlenmesi ve öğretmenlerin eğitilmesi üzerinden Müslüman ülkelerin eğitim müfredatları manipüle etmeyi amaçlayan bir süreç başlatılmıştır (Çebi, 2019). Bu dönemden itibaren ABD'nin Müslüman ülkelere ilgili uzun vadeli öncelikli hedefi seküler eğitim modelini bu ülkelere yerleştirmektir. Bu yaklaşım, Amerika Birleşik Devletleri'nin Afganistan'a yönelik son politik stratejilerinin de temelini meydana getirmektedir. Ülkede öğretmenlerin eğitimlerinin yetersiz olması fırsat bilinerek ve fakir ve eğitim seviyesi düşük bölgelerde aşırı grupların kolayca yayılabileceği iddia edilerek; eğitimin sekülerleştirilmesi çalışmaları hızlandırılmıştır. Bush yönetimi tarafından başlatılan "winning hearts and minds of the people" (insanların kalbini ve beynini kazanmak) ve

“terörizmle savaş” kampanyaları kapsamında ABD, Afganistan eğitim politikalarıyla ilgili manevralarına devam etmiştir. Taliban rejiminin katı uygulamaları, İslami Eğitim düşüncesinin ve eğitimde İslami konularla ilgili bazı ders içeriklerinin Afgan halkında yarattığı tedirginlik duygusundan da yararlanan ABD kurumları, bu süreçte yoğun olarak kız çocuklarının eğitim sürecine katılmasına odaklanmıştır (Shriraz, 2008: 225-226).

Bu sekülerleştirme kampanyası kapsamında ABD; Creative Associates International Inc. (CAII) tarafından 2003-2007 yılları arasında uygulanan Afganistan İlköğretim Programı (Afghanistan Primary Education Program-APEP) gibi projeler vasıtasıyla Afganistan okul kitaplarının içeriğini de sekülerleştirmeye başlamıştır. 2002 yılında müfredat ve kitaplar kapsamında yapılacak düzenlemeler için CAII ile Afgan Hükümeti arasında 65 milyon dolarlık bir anlaşma imzalanmıştır. Ancak daha önce 1980’li yıllarda Omaha Nebraska Üniversitesi’nin hazırladığı “militan” içerikli kitapların düzenlenmesi görevini de üstlenmiş olan CAII, yeni bir yaklaşımla yeniden oluşturduğu ya da içeriklerinde “temizlik yaptığı” kitapları bütün APEP okullarına dağıtım konusunda yeterli olamayınca; UNICEF ve Kolombiya Üniversitesi Öğretmenler Koleji devreye girerek, kitap dağıtım işlerine yardım sağlamışlardır (Shriraz, 2008: 225-226).

Öte yandan Afganistan’da eğitimin tamamen sekülerleşmesi de mümkün değildir. Kendisini İslami bir Cumhuriyet olarak tanımlayan Afganistan’ın Eğitim Kanununun 2. maddesi İslami içeriğin kitaplardan tamamen çıkarılmasını engellemektedir. Bu madde İslami ruhun, vatanseverliğin, milli birliğin, bağımsızlığın, toprakların bütünlüğünün, milli çıkarların, milli gururun ve cumhuriyet sistemine bağlılığın korunması ve geliştirilmesi amacına vurgu yapmaktadır. Bu nedenle mevcut Afganistan Eğitim Sisteminde günlük iki veya üç saat İslami dersler bulunmaya devam etmektedir. APEP Projesinin de bu uygulamaya katılması, bazı eğitimciler ve halk kesimleri tarafından eleştirilmektedir (Shriraz, 2008: 229). Bugünkü Afganistan yönetimi ve bürokrasisi içerisindeki bazı çevreler tarafından İslami içerik ilerlemeye engel olan bir unsur olarak kabul edilirken; Afganistan halkı ve Taliban bu düşünce çerçevesinde oluşturulmak istenen yeni eğitim sistemine karşı tepki içindedir (Shriraz, 2008: 229).

ABD kadar güçlü olmasa da Rusya, İran ve Pakistan gibi ülkelerin de Afganistan’da kendi milli çıkarları gereği bazı faaliyetlerde buldukları

bilinmektedir. Körfez ülkeleri tarafından desteklenen DAES ve benzeri Selefi terör örgütlerinin Afganistan'da yükselişe geçmesi de İran ve Rusya tarafından tehdit olarak algılanmakta ve bu ülkelerin Taliban'a yaklaşmasına neden olmaktadır (Malikzada, 2019). Ayrıca İran ülkedeki Tacik nüfusla dil ve ırk bakımından yakınlık hissetmekte, Afganistan'da Peştü ağırlıklı bir yönetim olmasını arzu etmemektedir. Bu nedenle İran, Herat İli başta olmak üzere ülkenin Dari konuşulan bölümlerinde ticaret ve yatırım alanlarında çok etkin bir ekonomik varlık, yerel otoriteler üzerinde politik etki ve istihbari faaliyetlerle bir yumuşak güç politikası uygulamaktadır (Toscano, 2012: 8). Öte yandan ülke nüfusunun yaklaşık yüzde 20'sini teşkil eden Hazara azınlık da Şii inanışları nedeniyle İran'ın ilgi alanına girmektedir. İran geleneksel dış politikası kapsamında sık sık DAES ve diğer Şia karşıtı grupların saldırısına maruz kalan bu grubu korumak istemektedir (Abedin, 2019: 3). Öte yandan 1996 ile 2001 yılları arasında Taliban'ı müttefik olarak kabul eden Pakistan uzun yıllardır, rakip olarak gördüğü Hindistan'ın Afganistan'daki politik etkisinin ve ekonomik varlığının artmasını engellemeye çalışmaktadır (Hasnat, 2010). Bu ülke yıllardır Taliban'ın ülke topraklarını kullanmasına izin vermekte ve ülkedeki Peştü radikalizmini desteklemektedir (Toscano, 2012: 7).

3.4. 2001 Sonrası Afganistan'a Yapılan Eğitim Yardımları

3.4.1. Afganistan'a Eğitim Alanında Yapılan Yardımlarına Genel Bir Bakış

Yukarıda açıklanan haliyle aslında istikrarsızlık ve iç savaşlardan önceki dönemlerde dahi uluslararası yardımlara ihtiyaç duyan Afganistan Eğitim Sisteminin gördüğü zararlar, özellikle iç savaşlar sürecinde iyice artmış ve had safhalara ulaşmıştır. Ciddi ekonomik yetersizlikler ile fakirlik yalnızca eğitimin gelişmesine engel olmakla kalmamış, aynı zamanda bu sektörün dış yardımlara bağımlı hale gelmesine neden olmuştur. Son yıllarda dünyada en çok dış yardım alan ülkelerden bir olmasına rağmen Afganistan bu yardımlardan ancak yüzde 2 ila yüzde 6'sını yani genel bütçenin ortalama yüzde 15'ini eğitim için kullanabilmektedir (HRW, 2019). Ağır bürokrasi, düşük kapasite, yolsuzluk ve güvenlik sorunları bu miktarın bile etkin bir şekilde kullanılmasını engellemektedir. Eğitimin dış yardım kuruluşlarına ve doğal olarak diğer ülkelere bağımlı olması, Afganistan'ın farklı konularda bağımsız kalmasını da imkânsız hale getirmiştir. Çağdaş eğitimi geliştirme çabasının yoğunlaştığı yıllarda dış desteğe bağımlı hâle gelen Afgan Hükümeti ve birçok eğitim

öğretim kurumu müfredat konusunda yardımlarına bağımlı oldukları ülkelerin etkisinde düzenlemelere gitmek ve eğitimle ilgili planlama ve faaliyetlerini o ülkelerin taleplerine uygun olarak yapmak durumunda kalmışlardır. 2020 yılı itibariyle Afgan eğitim sektörünün uluslararası kuruluşlarca yapılacak dış yardımlara bağımlılığı devam etmektedir.

ABD müdahalesi ile Taliban devleti yıkıldıktan sonra Afganistan Eğitim Sistemi, yeni bir ilerleme yoluna girmiştir. Kurulan yeni hükümete büyük miktarda dış yardımlar yapılarak eğitim sisteminin sorunları çözülmeye çalışılmıştır. Böylece 25 yıl kadar devam eden iç savaşıardan dolayı yaşadığı en durgun süreci geride bırakan eğitim sistemi, uluslararası yardımlar sayesinde yeniden hayat bulmuş ve canlanmıştır. 2002 yılında 3.400 olan okul sayısı 2010 yılına kadar 626'si İslami okul olmak üzere 13.363'e çıkarılmıştır. Aynı dönem içerisinde 87 milyon ders kitabı basılıp dağıtılmış ve 64.000 civarında olan Eğitim Bakanlığı personel sayısı 170.000'e çıkarılmıştır. 2008 yılında bakanlığın ilk Eğitim Yönetimi Bilgi Sistemi (Education Management Information System / EMIS) geliştirilerek yürürlüğe konmuş ve Eğitim Bakanlığının yönetim ve planlama kapasitesi geliştirilmiştir (OECD, 2012: 33).

Halen başkent Kabil başta olmak üzere birçok ilde UNESCO, UNICEF, UNDP (BM Kalkınma Programı), UNHCR (BM Mülteciler Yüksek Komiserliği), IOM (BM Uluslararası Göç Örgütü), UNOCHA (BM İnsani Yardım Ofisi), UNAMA (BM Afganistan Yardım Misyonu), WFP (Dünya Gıda Örgütü), ve World Bank (Dünya Bankası) gibi resmi uluslararası kuruluşlar ve Save The Children, Norveç Mülteci Konseyi ve Uluslararası Kurtarma Konseyi gibi birçok uluslararası STÖ Afganistan Eğitim Sistemine katkıda bulunmakta, ancak sözü edilen destekler eğitim sisteminin bünyesine meydana gelen yıkımlar ve hasarlara göre oldukça zayıf kalmaktadır (UNICEF, 2020; Yahya, 2017: 59). Taliban'ın her zaman devam eden ve sonu gelmeyen tehditlerine karşın; özellikle okul, öğretmen ve öğrenci sayılarındaki artışlar şeklinde tezahür eden niceliksel gelişme ve ilerlemeler sürmüştür. Fakat eğitimin niteliğinde yapılan tüm iyileştirmelerle çok mesafe kat edilmiş olmasına rağmen, asla arzu edilen kalite ve başarı düzeyine erişilememiştir (Yahya, 2017: 75).

İngiltere kökenli bir STÖ olan OXFAM tarafından 2006 yılında yayımlanan rapora göre eğitim alanında yapılan dış yardımlar bahsedilen yıl ve gelecek yıllar için yetersiz kalmıştır. Dönemin Afganistan Eğitim Bakanı Mohammad Hanif Atmar tarafından da içeriği incelenip doğrulanan bu raporla OXFAM, uluslararası toplumu

Afganistan'a 2011 yılına kadar olan beş yıllık süre için 563 milyon dolar daha dış yardım yapmaya çağırılmıştır. Bu paraya ülke genelinde yıkık ve harap durumdaki 7.800 okulun tamir edilmesi veya yeniden yapılması ve okul çağındaki olup da okula gidemeyen çocukların eğitim sistemine kazandırılması için ihtiyaç duyulmuştur (The New Humanitarian, 2006).

2006 yılında 7137 okuldan 5384'ünün ve 2007'de 8500 okuldan 4250 tanesinin uygun bir binası olmamıştır. Aynı yıl uluslararası yardımlarla 1500'den fazla okula yeni binalar yapılmış olmasına rağmen bu problem Afganistan'da eğitimin önünde büyük bir engel olarak kalmaya devam etmiştir. Ayrıca okul binası bulunan okulların çoğunda da sınıf içi donanımın eksik ya da kötü olması, binaların nitelikli olmaması ve soğutma ve ısıtma sistemlerinin bulunmaması gibi birçok ekonomik faktör eğitim kalitesinin düşmesine neden olmuştur (EFA, 2015: 29). Çoğu derslik masa, sıra, kara tahta, sandalye gibi temel malzemelere dahi yeterince sahip değildir. Aynı yıl 7 milyon çocuk yani okul çağındaki çocukların yarısından fazlası okula kayıt edilememiştir. Bu oran kız çocukları için daha da karamsar bir tablo ortaya koymaktadır. 2006 yılı rakamlarına göre kız çocuklarının yüzde 80'i ilkokuldan, yüzde 95'i ortaokuldan mahrum kalmıştır.

Ancak eğitim sisteminin 2001 öncesindeki durumu ile kıyaslanınca elde edilen ilerlemenin hiç de küçümsenemez boyutta olduğu ortaya çıkmaktadır. 1999 yılında UNESCO'nun 34 ildeki 25 özel kurum ile Eğitim Müdürlükleri bilgi ve istatistiklerine dayalı olarak hazırladığı rapora göre 1999'da ülkede 466 adet kız okulu dâhil kullanılabilir durumda olan toplam 3100 resmi ve özel okul bulunmaktaydı. (Andeşmend, 2011'den; akt. Yahya, 2017: 59). Bu sayı dış yardımlar sayesinde 2013 yılına kadar 14.000'e 2018 yılı itibariyle ise 16.352'ye çıkarılmıştır. Ayrıca bu okulların bina, mobilya ve araç gereç durumları ideal olmasa da, 2001 öncesine kıyasla çok daha iyi bir hale geldiği kesindir. Yine 1999 yılında 64.100 kız öğrenci olmak üzere toplamda 875.000 olan öğrenci sayısı 2019 yılına kadar yaklaşık 9 milyona çıkarılmış, kız öğrenci sayısı da yaklaşık 3,5 milyona yani yüzde 39'a ulaşmıştır. 2001 öncesinde ilköğretim okullarına kayıt yaptıran çocukların oranı erkeklerde yüzde 52,6, kızlarda yüzde 4,5 olmak üzere ortalama 24,4 olarak tespit edilmiştir. Eğitim Bakanlığı verilerine göre 2019 yılı itibariyle bu rakam yüzde 58'e yükselmiştir (MoE, 2020).

Benzer şekilde ülke geneli okuryazarlık oranı da yükselme eğilimindedir. 2012 yılından beri devam eden temel okuryazarlık kurslarında yüzde 62'si kadın olmak üzere toplam 250.000 yetişkin mezun olmuştur. Eğitim Bakanlığı (MoE, 2020) bu rakamın 2020 yılsonunda 500 bine ulaşmasını hedeflemektedir. Bu faaliyetler sayesinde 1999 yılında erkeklerde yüzde 40, kadınlarda yüzde 12 olmak üzere ortalama yüzde 21 civarında olan okuryazarlık düzeyi 2018 yılına kadar yaklaşık yüzde 68'e çıkarılmıştır (Samady, 2013: 4). Okuryazarlık kurslarının hemen hemen hepsi dış yardımlarla finanse edilmiş ve STÖ'ler tarafından yürütülmüştür. Ancak okuryazarlık oranını geliştirmek için ülkede yarım yüzyıldan daha uzun bir süre dir devam eden mücadeleye rağmen Afganistan, az gelişmiş ülkeler içinde hala okuryazarlık oranı en düşük olanlarından biridir.

Yine UNESCO raporuna göre 1999 yılında ülkede toplam 26.383 erkek öğretmen ve 9774 olan bayan öğretmen bulunuyordu. Bu öğretmenlerin sadece %18'i pratik ve mesleki eğitime sahip öğretmenlerdi. 2004 yılına kadar bu sayı 187.000'e, 2018 yılında ise 216.940'a çıkarılmıştır. Ayrıca öğretmenlerin mesleki donanım ve bilgileri de geliştirilmiş, 2015 yılı itibariyle diploma ve mesleki teknik eğitim şartları yeterli olan öğretmen oranı yüzde 42'ye çıkarılmıştır (EFA, 2015: 21, 25). Bu öğretmenlerin yaklaşık yüzde 34'ünün kadın olması da ülkede eğitim sisteminin nerelerden nereye geldiğini anlamak açısından önemli bir göstergedir.

2005-2006 eğitim yılında, eğitim ve öğretim faaliyetleri için çoğunluğu ABD tarafından sağlanan dış yardımlar sayesinde 125 milyon doların üzerine harcama yapılmıştır. Bu yardımlarla ve uluslararası STÖ'lerin katkılarıyla 600 okul onarılmış, 582 ilkokul ortaokula, 235 ortaokul ise liseye yükselerek üst kademe eğitim kurumlarının sayısında artış sağlanmaya çalışılmıştır (Yahya, 2017: 75). 2006 yılında Kırsal Kalkınma Bakanlığı, Eğitim Bakanlığı ve uluslararası yardım kuruluşlarının destekleriyle 34 kentte 500 yeni okul yapılmıştır. 2001 yılında yaklaşık bir milyon olan okula kayıtlı çocuk sayısı 2006 yılına kadar da beş kat artarak 5 milyona çıkmıştır (The New Humanitarian; 2006).

2011-2014 yılları arasında yaklaşık 2,5 milyar dolar olan Eğitim Bakanlığı bütçesinin yüzde 41'ine karşılık gelen 1 milyar doları dış yardımlarla finanse edilmiştir (Pouras, 2016: 14). Aynı dönemde 360 milyonluk Yükseköğretim Bakanlığı bütçesinin ise yüzde 43'üne tekabül eden 156 milyon doları dış yardımlarla

tamamlanmıştır. Ancak bu yardımlar yukarıda da bahsedildiği gibi azalma eğilimine girmiştir.

Ülkeye yapılan insani yardımlar arasında eğitim yardımları önemli bir yer tutmaktadır. 2011-2014 yıllarında Eğitim Bakanlığının harcadığı 2,5 milyar doların sadece yüzde 25'i bütçe içi kalemlerden harcanmıştır. Geri kalan miktar bütçe dışı kaynaklardan elde edilmiştir. Bunun 1 milyar doları yani yaklaşık yüzde 41'i dış yardımlarla sağlanmıştır (Global Partnership, 2016: 88). Bu yardımlar Ağa Han Kalkınma Şebekesi, ABD, Avustralya, Kanada, Çek Cumhuriyeti, Danimarka, Finlandiya, Fransa, Almanya, İtalya, Japonya, Hollanda, Norveç, İsveç, İsviçre, Türkiye ve BM tarafından finanse edilmiştir. 2015 yılında Eğitim Bakanlığı toplam harcamalarının yüzde 83,4'ü günlük operasyonel masraflar için, yüzde 16,6'sı ise eğitim sistemindeki yapısal düzenlemeler ve gelişim için kullanılmıştır. Aynı yıllarda Yükseköğretim Bakanlığı tarafından harcanan 360 milyon doların da yaklaşık 156 milyon doları yani yüzde 43'ü ABD, Fransa, Japonya, Almanya ve Türkiye gibi ülkeler tarafından sağlanan dış yardımlardan gelmiştir (Global Partnership, 2016: 14, 82-88).

2016 yılında temel eğitim sektörü insani yardım kuruluşları arasında en popüler sektör olmuş, toplam 424 kuruluş bu alanda faaliyet göstermiş ve toplam 909 proje uygulamışlardır (MoEc, 2016: 7). Bu projeler kapsamında okul ve kütüphane inşası, bina ve araç gereç tamiri, okuryazarlık kursları, temel eğitim faaliyetleri, kızların eğitim sistemine katılımını sağlayan faaliyetler, öğretmen eğitimi ve eğitim kapasite artırma faaliyetleri ve yabancı dil eğitimi alanlarında toplam 135,91 milyon dolar harcanmıştır. Ülkedeki toplam insani yardımın yüzde 15,96'sını teşkil eden bu bütçenin yüzde 76'sı yabancı STÖ'ler tarafından ülkeye getirilmiş ve eğitim projelerinde kullanılmıştır. 2017 yılında eğitim alanındaki proje sayısı 560'a düşmüş ancak toplam eğitim yardım miktarı 149.71 milyon dolara yükselmiştir (MoEc, 2017: 23). 2018 yılında insani projeler arasında eğitim projeleri biraz daha düşmüş ve STÖ'ler tarafından harcanan toplam 876 milyon dolarlık insani yardım fonlarının yüzde 13'ü olan yaklaşık 112 milyon dolar eğitim ile ilgili projeler için ayrılmıştır (MoEc 2018: 16). Ülke genelinde uygulanan 323 eğitim projesinin 245'i eğitim için ayrılan fonların yüzde 69'unu kullanan yabancı STÖ'ler tarafından yürütülmüştür.

Afganistan Eğitim Sisteminin gelişmesi için muhtaç olduğu dış yardımları ülkeye getirmek ve alanda uygulamak açısından çok önemli rol üstlenen resmi ve özel

yardım kuruluşları elverişli çalışma ortamı buldukları zaman Afganistan eğitimine çok büyük katkılarda bulunabilmektedir. Bu kuruluşların eğitim alanındaki faaliyetleri ülke genelinde eğitim hizmetlerini geliştirmek, kalitesini yükseltmek ve herkesin faydalanmasını sağlamak; temel eğitim fırsatlarındaki cinsiyet eşitsizliğini ortadan kaldırmak; yerel kültürün gelişmesine katkı sağlamak; kapsayıcı ve sürdürülebilir kalkınmaya destek olmak ve spor ve beden eğitimi hizmetlerini geliştirmek açısından çok önemli katkılar sağlamıştır (MoEc, 2018: 29-30). Fakat ulaşım ve güvenlik sorunları bu yardımları zorlaştırmakta, kesintiye uğratmakta ve zaman zaman engellemektedir. Ülkenin çoğu yerlerine yardım ulaştırmaya çalışan görevlileri doğal olaylar nedeniyle yıkılan veya kapanan yollar, çatışmalar, saldırılar ve STÖ'lerin kendilerine akredite olması ve vergi vermesini talep eden silahlı muhalif guruplar nedeniyle özgürce seyahat edememektedir. Bu konu çeşitli STÖ sektör toplantılarında tartışılmış ve şikâyetler BM İnsani Yardım Koordinatörü aracılığıyla 2019 yılında Doha'da yapılan Barış Görüşmelerine katılan Taliban siyasi temsilcilerine iletilmiştir. Taliban temsilcilerinin olumlu yaklaşması üzerine Afganistan İnsani Yardım Ülke Ekibinin tarafından insani yardım kuruluşlarının uyması gereken Ortak Operasyon Prensipleri (Joint Operating Principles - JoP) yayımlanmıştır (ACBAR, 2019: 1). Muhalif guruplarla ilişkilerde problemleri ortadan kaldırmak için insani yardımlarda şeffaflığın artırılması yaklaşımı etrafında şekillenen bu protokole Taliban tarafının ve diğer muhalif gurupların ne ölçüde uyacağı gelecek yıllarda görülecektir.

3.4.2. Afganistan'a Eğitim Yardımlarını Yapan Temel Bağışçılar

Afganistan'a eğitim alanında bağış yapan devletlerin başında ABD gelmektedir. 2002-2011 yılları arasında yaptığı arasında 100 milyon dolar bağışla açık ara farkla en büyük yardımı yapan ABD Hükümeti ayrıca USAID aracılığıyla Afgan Eğitim Bakanlığına 2006-2013 yıllarında yaklaşık 97 milyon dolarlık bir eğitim yardımı paketi daha bağışlamıştır (Sarvi J. 2003: 2). Ayrıca USAID, 2012-2019 yıllarında uygulanan Global Partnership for Education (GPE) projesi için 16 milyon dolar bağışta bulunmuştur (USAID, 2020d). Yine USAID üzerinden aktarılan toplam 190 milyon dolar değerindeki destekler ile Creative Associates, CARE, DANIDA ve UN-HABITAT tarafından uygulanan çok ortaklı ve geniş katılımlı eğitim projeleri de desteklenmiştir (Nicholson, 2013: 19). ABD'nin ülkede eğitim alanındaki yardımları halen devam etmektedir.

Danimarka 2003 yılından 2010 yılına kadar Eğitim Bakanlığına ARTF ve ‘‘İlköğretim Destek Programı’’ (Primary Education Support Programme / PEPS) kapsamında 68 milyon dolar maddi yardımda bulunmuş ve ayrıca 2012 yılında Afgan Hükümetine tek taraflı olarak 395 milyon dolarlık yardım yapmıştır (OECD, 2012: 41-45). Danimarka Hükümeti NESP kapsamında ve yine Eğitim Bakanlığı ile direkt işbirliği içerisinde yürütülen bazı eğitim projelerini de 68 milyonluk dış yardımla desteklemiştir (OECD, 2012: 41-45). 2015 yılında Danimarka, ülkeye en çok maddi yardım yapan ülke olmuştur (Strand, 2015: 3).

2002-2009 yılları arasında ülkeye ABD’den bile daha çok yardım yapmış olan İngiltere Kalkınma Kurumu DFID ise ARTF’ye yılda 177 milyon dolar kaynak aktarmaktadır (DANIDA, 2020). Bu İngiliz fonları genelde öğretmen maaşları için harcayan DFID, ülke bütçesinin yüzde 60’ına tekabül etmesine rağmen bütçenin ancak yüzde 18’inden faydalanabilen öğretmen maaşları sorununun çözümüne en önemli katkıyı sunmaktadır. DFID ayrıca eski Yeniden Yapılandırma Ekibi Bölgesi (Provincial Reconstruction Team /PRT) olan Helmand İlinde eğitim faaliyetleri yapmakta ve UNICEF ve bazı STÖ’ler aracılığıyla bazı eğitim projelerine finans sağlamaktadır.

2001 yılından beri Afgan Eğitim Sektörüne yardım için para bağıışı yapmayı sürdüren Kanada Hükümeti 2004-2007 yıllarında uygulanan çeşitli projeler için CIDA üzerinden 74,5 milyon dolar kaynak sağlamıştır. Kanada bu yardımları kendi milli stratejisi gereği Afganistan ana bütçesine veya Maliye Bakanlığına değil, direkt olarak Eğitim Bakanlığına vermekte ve projeleri bu bakanlıkla işbirliği içinde yürütmektedir (DANIDA, 2020). Ayrıca Eğitimin Kalitesini Atırma Projesi (Education Quality Improvement Project / EQUIP), UNICEF projeleri ve CBE projeleri kapsamındaki parasal yardımlarıyla Afgan eğitime önemli katkılarda bulunmakta olan CIDA, doğrudan ayırdığı fonları kazanan STÖ’ler aracılığıyla da bazı eğitim projelerini finanse etmektedir.

Dünya Bankası tarafından dizayn edilen EQUIP projesine büyük katkıda bulunan İsveç Hükümeti, UNESCO tarafından yürütülen Eğitim Bakanlığının Kapasitesini Geliştirme faaliyetlerini de finanse etmiş, Yükseköğretim Bakanlığına mali yardımda bulunmuş ve SCA adlı İsveç kökenli STÖ’yü finanse ederek ülke genelinde okuryazarlık kursları açmıştır. Afganistan için önemli bir bağıışçı olan Norveç Hükümeti de ARTF’ye 2002-2011 yılları arasında 289 milyon dolar bağıışta

bulunmuştur (NORAD, 2012: 65). Ayrıca Japonya 2009-2012 yıllarında Eğitim Bakanlığının temel eğitim ve toplum temelli eğitim hizmetlerini güçlendirmesi amacıyla UNICEF'e 85 milyon dolar bağışlamıştır (Nicholson, 2013: 34). Bu ülkeler de STÖ'ler ve bazı BM kuruluşları aracılığıyla yürütülen çeşitli projelere finans sağlamaktadırlar.

ARTF'ye ve EQUIP Projesine önemli katkılarda bulunan Alman Hükümeti de KfW Kalkınma Bankası ve GIZ üzerinden aktardığı fonlarla birçok eğitim projesine destek vermektedir. 2017-2020 yılları için ayırdığı 1,7 milyar dolar bağışı kalkınma projelerinin yanında eğitim gibi insani amaçlarla da kullanmakta olan Almanya özellikle eğitim sektörünün yeniden yapılandırılması ve üniversitelerin geliştirilmesi için yapılan projelere ağırlık vermektedir (Federal Foreign Office, 2020). Ayrıca GIZ ve partnerleri tarafından açılan birçok kursta özellikle kız ve kadınlara okuryazarlık eğitimi verilmiştir (German Cooperation with Afghanistan, 2020).

Yukarıda bahsedilen bağışçı ülkeler genelde kendi ülkelerinde kayıtlı olan STÖ'lerle sıkı ilişki içerisinde (Nicholson, 2013: 30). SIDA'nın çoğu projelerini SCA, Aus-Aid projelerinin çoğunu SCI ve CARE, CIDA projelerinin çoğunu AKF, CARE ve BRAC kazanmakta ve uygulamaktadır. Ayrıca bazı ülkeler yardımlarının belli bir kısmını özellikle eski PRT'si olan vilayetlere ayırmaktadır. Mesela DFID fonlarının yaklaşık yüzde 20'si Helmand'a; Kanada fonlarının çoğu 50 yeni okulun inşa edildiği Kandahar'a; Norveç fonlarının önemli bir kısmı Faryab'a ve Alman fonlarının önemli bir kısmı da Kunduz'a gitmektedir. Ayrıca Almanya'nın yukarıda bahsedilen şekilde sadece kuzeydeki bazı vilayetlere yoğunlaşması da dikkat çekicidir.

3.4.3. Afganistan'da Dış Yardımlarla Yürütülen Başlıca Eğitim Projeleri

Ülkeye eğitim alanında yapılan dış yardımların büyük kısmı Dünya Bankası tarafından yönetilen çok uluslu Afganistan Yeniden Yapılandırma Fonu (Afganistan Reconstruction Trust Fund / ARTF) ve yine Dünya Bankası tarafından UNICEF, UNESCO ve UNAMA ile ortaklaşa yönetilen çok uluslu Eğitim Kalitesini Artırma Programı (Education Quality Improvement Program / EQUIP) üzerinden yönlendirilmiştir (Strand, 2015: 3). ARTF temel manada a) maaşlar gibi devamlı operasyonel giderler, b) yeniden yapılandırma ve c) teşvikler olmak üzere üç kategoride hizmet sağlamaktadır. ARTF DANIDA, CIDA, USAID, SIDA, Norveç,

Almanya, Japonya, Hollanda, Hindistan, Fransa, Aus-Aid ve DFID tarafından finanse edilmektedir (Nicholson, 2013: 11). Ülke genelinde tüm eğitim faaliyetlerini büyük ölçüde finanse eden bu aktörler aynı zamanda üyesi oldukları Eğitim Bakanlığı İnsan Kaynakları Geliştirme Kurulu (Human Resource Development Board / HRDB)'na da kaynak sağlamaktadırlar. Aşağıda EQUIP projesi ve Afganistan'da dış yardımlarla finanse edilen başlıca eğitim projelerinden bazıları örnek olarak ana hatlarıyla sıralanmıştır:

3.4.3.1. Karma ve Çok Amaçlı Eğitim Projeleri

- **EQUIP Projesi:** Afganistan'da eğitimin geliştirilmesine yönelik dev bir proje olan ve Dünya Bankası tarafından UNICEF, UNESCO ve UNAMA ile ortaklaşa yönetilen EQUIP projesinin 2006 yılında başlatılan birinci aşaması için yukarıda bahsedilen 10 ana bağışçı devlet yaklaşık 88 milyon dolar yardımda bulunmuştur (Strand, 2015: 3). Bu proje kapsamında ülke genelinde temel eğitim, öğretmen eğitimi, çalışma şartları ve eğitim altyapısının düzeltilmesi alanında hizmetler üretilmiştir. 2006 yılından itibaren başlayan birinci aşamada 1.600 okul inşa edilmiş, 11.000 okul için katılımcı bir anlayışla hizmet veren okul yönetim şuraları kurulmuş, 11.000 okula ders, laboratuvar ve ihtiyaç maddeleri satın alınması için kaynak verilmiş ve 100.000 öğretmen ile 6.500 okul müdürü eğitilmiştir (NORAD, 2012: 85). Projenin 2009 yılında başlayan ikinci aşaması ile ise 408 milyon dolarlık bir bütçe; 1.144 okulun inşası, 84.831 öğretmenin mesleki eğitimi, öğretmen kolejlerinde okuyan 11.436 kız öğrenciye verilen burslar, 21.277 okul müdürünün eğitimi, 1.758 okul binasının tamiri ve döşenmesi, 11.543 okula yapılan parasal yardımlar ve milyonlarca ders kitabının basılarak dağıtılması için harcanmıştır. Ancak altyapı yetersizlikleri zaman zaman hem projenin ilerlemesini, hem de ülkedeki eğitim faaliyetlerini yavaşlatmıştır.
- **Japonya Projeleri:** Japonya Hükümeti de Japon Uluslararası Kalkınma Ajansı (Japan International Cooperation Agency / JICA) üzerinden yürüttüğü fakat çatışmalar nedeniyle 23 yıldır ara verdiği yardımlara 2002 yılından itibaren uygulamaya koyduğu dört büyük projeye yeniden başlamıştır. Eğitim Bakanlığı Öğretmen Eğitimi Genel Müdürlüğü ile beraber yürütülen Öğretmen Eğitimini Güçlendirme Projesi (Strengthening Teacher Education Project) kapsamında ilkokul öğretmenleri için yedi dersi kapsayan eğitim rehberi

üretilmiş ve öğretmenlere tanıtılmıştır. System Science Consultant Inc. adlı şirket ve Naruto Üniversitesi tarafından 2005 yılında başlayıp 2013 yılına kadar devam eden üç aşamalı proje kapsamında Öğretmen Eğitim Koleji'ne kapasite artırıcı teknik yardım da yapılmış ve 33 ilden 144 öğretmene fen ve matematik öğretimi alanlarında teknik eğitim verilmiştir (Nicholson, 2013: 20). Okuryazarlık Eğitim Yönetimini Güçlendirme Projesi (Improvement of Literacy Education Management in Afghanistan / LEAF) projesiyle okuryazarlık kursları düzenleyen JICA; Özel Eğitim Öğretmen Destek Eğitimi (Strengthening of Teacher Education in Special Needs Education Project Phase 2 / STESE2) ve Temel Mesleki Eğitim projeleriyle engelli eğitimi ve mesleki eğitim alanlarında da hizmetler yürütmüştür.

- **Danimarka Projeleri:** Afganistan Eğitim Sistemi için başka bir önemli başlangıç olan ve 2003 yılından 2010 yılına kadar Eğitim Bakanlığına ARTF ve "İlköğretim Destek Programı" (Primary Education Support Programme / PEPS) kapsamında 68 milyon dolar maddi yardımda bulunan Danimarka Hükümeti 2003-2011 yılları arasında 21 okul için bina yaptırmış, 1.424 okulun tamirini üstlenmiş, 202 sınıfı modernize etmiş, bakanlığa müfredatın yenilenmesi konusunda yardım etmiş ve USAID ve Norveç Hükümetiyle işbirliği içerisinde 2008 yılında 30,8 milyon ders kitabı, 2009 yılında 15,3 milyon ve 2010 yılında 40,6 milyon ders kitabının basılıp dağıtılmasını sağlamıştır (OECD, 2012: 41-45; DANIDA, 2020).
- **Kanada Projeleri:** ARTF ve EQUIP'e büyük katkılarda bulunan Kanada Hükümeti münferit olarak da bazı STÖ'ler eliyle eğitim projeleri yürütmektedir. Bu projelerden bazıları aşağıda belirtilmiştir:
- **Kızların Eğitimi Projesi (Girls Education Project / GEP):** BRAC tarafından 2006 yılında yürürlüğe konulan GEP ile 4.621 toplum temelli eğitim kursu inşa edilmiş, bu kurslarda da yüze 84'ü kız olmak üzere 144.329 öğrenciye eğitim verilmiş ve kurslarda görevlendirilmek üzere 4.300 kadın öğretmene mesleki eğitim ve iş imkânı verilmiştir (BRAC, 2012: 5, 10). CIDA okul yapımına da kaynak sağlamış ve Kandahar İlinde 50 okulun yapımını, tamirini ve modernizasyonunu üstlenmiştir.

- **Afganistan Temel Eğitim Ortaklığı Projesi (Basic Education for Afghanistan Consortium / BEACON):** Kanada Hükümeti tarafından CIDA fonlarından bağışlanan yaklaşık 20 milyon dolarlık fonlarla uygulanana BEACON ile 2012-2014 yılları arasında toplum temelli kapsayıcı bir anlayışla kırsal bölgelerde açılan 748 okuryazarlık kursunda 26.647 öğrenciye hizmet verilmiştir (Pouras, 2016: 116). Eğitim Bakanlığının kapasitesi artırılarak ilkokul birinci, ikinci ve üçüncü sınıflar için sürdürülebilir eğitim sistemi kurulması amaçlanan bu proje kapsamında 917 sınıf inşa edilmiş, proje fonlarıyla işe alınıp eğitilen 1.384 öğretmen aracılığıyla 25.517 çocuğa toplum merkezli eğitim verilmiştir.
- **NESP (Milli Eğitim Stratejik Planı) Kapsamındaki Projeler:** 2007 yılında Afganistan Eğitim Bakanlığı tarafından UNESCO desteğiyle uygulanmaya başlayan üç aşamalı Milli Eğitim Stratejik Planı (National Education Strategic Plan / NESP)'nin 2006-2010 yıllarını kapsayan birinci aşamasında eğitim ve öğretimin yeniden yapılandırılması, 2011-2015 yıllarını kapsayan ikinci aşamasında ihtiyaç duyulan ders araç ve gereçlerinin temin edilmesi ve 2016-2020 yıllarını kapsayan üçüncü aşamasında da eğitim ve öğretimin niteliğinin yükseltilerek coğrafi açıdan dengeli bir dağılımının sağlanması hedeflenmiştir (Nicholson, 2013: 13). Plan kapsamında 2007 yılından itibaren kadar birçok ülke ve uluslararası yardım kuruluşunun destekleriyle Afganistan Eğitim Sistemi yeniden yapılanma ve gelişim sürecine girmiştir. Bu dönemde birçok yabancı yardım kuruluşu tarafından yürütülen projelerle okullar tamir edilmiş, yeni okullar inşa edilmiş, UNICEF ve BRAC tarafından öğretmen eğitimi kursları düzenlenmiş, öğretmen sayısı artırılmış, ders aracı ve kitaplar temin edilmiş ve 3.650.000 çocuk ilkokullara ve 15.465 çocuk toplum merkezli eğitim kurslarına olmak üzere, yaklaşık 5 milyon çocuk eğitime başlatılmıştır (HRW, 2017). Bunlar arasında, ülkeye dönen 22.625 mülteci öğrenci ile farklı nedenlerden ötürü okul ortamından mahrum olan 2 milyon kız öğrenci de bulunmaktadır (Yahya, 2017: 68).
- **Teknik ve Mesleki Eğitim Destek Projesi (Supporting Technical and Vocational Education and Training):** 2009-2020 yılları için ayrılan Almanya İşbirliği ve Kalkınma Bakanlığı (BMZ) fonlarıyla GIZ tarafından 31 Afgan İlinde etkili bir mesleki eğitim sistemi kurmak amacıyla uygulanan bu

proje kapsamında; Kabil ve ülkenin kuzeyinde bulunan Belh, Kunduz ve Takhar illerinde dört mesleki eğitim okulu ve iki öğretmen eğitim akademisi inşa edilmiştir. Görevlendirilen 300 öğretmenin maaşları GIZ tarafından karşılanan bu okullardan 2018 yılı itibariyle sanat, ziraat ve teknoloji eğitimi alanlarında toplam ve 4.000 öğrenci mezun edilmiştir. Aynı proje kapsamında ayrıca 50 adet meslek okuluna sınıf ve atölye malzemesi yardımı yapılmış, 2012-2018 yılları arasında yüzde 22'si kadın olmak üzere 15.200 öğretmene mesleki eğiticilik eğitimi verilmiş ve yüzde 23'ü kız olmak üzere 43.500 çocuğa çıraklık eğitimi verilmiştir (German Cooperation with Afghanistan, 2020).

- **İlköğretim Programı (Primary Education Programme / PEP):** 16 milyon euroluk Alman KfW Kalkınma Bankası fonlarıyla 2005 ve 2006 yıllarında iki aşama halinde uygulanan PEP ile Badahşan, Kunduz, Takhar Belh ve Sarepul illerinde bulunan dört öğretmen eğitim akademisi modernize edilmiş, 19 okul içerisinde geçici öğretmen eğitim kursları açılmış, bu okul ve kurslar için laboratuvar malzemeleri tedarik edilmiş, Kabul Mekanik Enstitüsü modernize edilmiş ve Eğitim Bakanlığına müfredat geliştirme konusunda teknik destek verilmiştir (KfW Kalkınma Bankası, 2020:1).
- **Afganistan İlköğretim Programı (The Afghanistan Primary Education Program / APEP):** Bölüm 3.2'de de belirtildiği üzere USAID tarafından sağlanan 65 milyon dolarlık fonlarla CAII tarafından UNICEF ve Kolombiya Üniversitesi Öğretmenler Koleji ile işbirliği içerisinde 2003-2007 yılları arasında bir sekülerleştirme programı olarak uygulanan APEP kapsamında müfredat yenileme ve 6,2 milyon ders kitabının tasarım ve basımı faaliyetleri yapılmıştır (Shriraz, 2008: 225-226). Bu faaliyetlerin yanında hızlandırılmış ilköğretim, temel ilköğretim, öğretmen eğitimi ve Eğitim Bakanlığına teknik yardım hizmetleri de verilmiştir (USAID, 2007). Proje kapsamında hızlandırılmış eğitim kursları ile yaklaşık 170.000 okul yaşını geçmiş çocuğa okula tekrar devam etme şansı verilmiş, 8.701 öğretmene on-line eğitim metotlarıyla mesleki teknik içi eğitim verilmiştir (Creative Associates International Inc. [CAII], 2011).
- **Afganistan'a Eğitim Desteği Programı'' (Education Support Program to Afghanistan / ESPA):** 2010 Mart ayından itibaren DANIDA tarafından

Afgan Eğitim Bakanlığı için sağlanan üç yıllık 60 milyon dolar kaynakla uygulanan bu proje kapsamında bakanlığa genel ve dini eğitim, öğretmen eğitimi ve müfredat dizaynı, mesleki teknik eğitim, okuryazarlık eğitimi ve eğitim planlaması alanında kapasite artırıcı hizmetler sunulmuştur (Strand, 2015: 3). Bütçenin yüzde 15'i Danimarka'nın eski PRT'si olan Helmand İli için harcanmıştır.

- **Gençlik Eğitim Paketi (Youth Education Pack / YEP):** Norveç Hükümeti tarafından finanse edilen ve NRC tarafından 2010 yılından itibaren Eğitim Bakanlığı ile işbirliği içinde uygulamaya konulan bu proje ile Faryab, Herat, Kandahar ve Nangarhar illerinde 15-25 yaşları arasındaki 1611'i kız olmak üzere 2.446 gence okuryazarlık, iş bulma ve girişimcilik konularında eğitim ve maddi ve psikolojik destek sağlanmıştır (EFA, 2015: 24). Bu gençlere ayrıca hijyen, beslenme, barış içinde yaşama, çatışma ve tartışma önleme, stresle mücadele, problem önleme, AİDS, temel sağlık ve coğrafya alanında da eğitimler verilmiştir (NORAD, 2012: 65).
- **Eğitim Bekleyemez Projesi (Education Cannot Wait / ECW) ve Çok Yıllık Yardım Planı (Multi-Year Response Programme / MYP):** Krizdeki yerlerdeki eğitim için küresel bir fon olan ve UNICEF tarafından Eğitim bakanlığı, IOM, OCHA, OHCHR, UNAMA, UNESCO, UNFPA, UNICEF, UNOPS, UNHCR, WFP, WHO, Dünya Bankası gibi uluslararası kuruluşlar ve Save The Children, NRC ve IRC gibi yabancı STÖ'ler ile işbirliği içerisinde 2017-2018 akademik yılı içinde uygulanan ECW Projesi ile okuldan kopmuş olan 30.000 mülteci ve IDP çocuğa resmi ve gayri resmi eğitim kurumlarına katılım şansı verilmiştir. Bu kuruluşlar toplam bütçesi 157 milyon dolar olan 2019-2021 yıllarını kapsayacak şekilde geliştirilen "Çok Yıllı Dayanıklılık Programı" (Multi-Year Resilience Programme / MYRP) için 22 milyon dolarlık kaynak ayrılmıştır (UNICEF, 2019a). Bu program hükümetin toplum merkezli eğitim politikasına destek olmak amacıyla ülkede yıllık 325 bini kız çocuğu olmak üzere toplam 500 bin çocuğa güvenli ve sağlam bir eğitime erişim imkânı sağlayacaktır. Fakat UNICEF Basın Açıklamasına göre (2020) bahsedilen bütçe hedeflere yetmemiştir ve eksik olan yaklaşık 35 milyon doları bulmak için çalışmalar devam etmektedir.

Halen devam etmekte olan Eğitim Bekleyemez Projesi kapsamında sel felaketinden etkilenen 10 vilayet olan Cevizcan, Sarepul, Belh, Herat, Badğis, Badahşan, Zabul, Uruzgan ve Samangan'da geçici eğitim merkezleri kurulmuş, ders materyalleri sağlanmış, öğretmenler işe alınmış, çocuk haklarına ilişkin bilinçlendirme kampanyası yapılmış ve 18.516'sı kız olmak üzere 29.234 çocuk ve gence toplum temelli eğitim kursu verilmiştir (UNICEF, 2019). Fakat proje fonlarının yetmemesi ve güvenlik sorunları nedeniyle proje hedeflerinin ancak yüzde 18'ine ulaşılabilmektedir. Projeye devam edebilmek için bağışçıların söz verdiği fonlarını bekleyen UNICEF, bir yandan da Kapsayıcı Okul Güvenliği Görev Ekibi kurarak okulların güvenliğini artırmaya çalışmaktadır.

- **Toplum Temelli Eğitimi Geliştirme Ortaklığı Projesi (Partnership Advancing Community-based Education, Afghanistan PACE-A):** 2011 yılında USAID tarafından finanse edilen ve Almanya Uluslararası İşbirliği Kurumu (GIZ) ve Save the Children adlı STÖ tarafından uygulanan 5 milyon dolarlık bu proje ile hem Eğitim Bakanlığına ders kitabı geliştirme ve üretme alanında destek sağlanmış, hem de geniş kitlelere okuryazarlık ve hızlandırılmış ilköğretim kursları verilmiştir (DANIDA, 2020). Kandahar, Helmand, Uruzgan, Nangarhar, Logar, Gazne, Host, Paktiya ve Vardak illerinde 636 ilköğretim sınıfı inşa edilerek yüzde 44'ü kız olmak üzere 19.550 öğrenciye ilkokul eğitimi verilmiştir. Kurslarda görev almak üzere 638 öğretmen eğitilerek işe alınmış, 151 okul tuvaleti yapılmış, 35 temiz içme suyu kuyusu açılmış ve yüzde 22'si kadın üyelerden oluşan 413 yerel okul şurası kurulmuştur.
- **Eğitim Kalite Reformu Projesi (Education Quality Reform in Afghanistan / EQRA):** 2011 yılında Afganistan Evrensel Eğitim Ortaklığı (Global Partnership for Education / GPE) girmeye hak kazanmış ve Eğitim Bakanlığına bağışlanan 98 milyon dolarlık kaynağı geri kalmış 17 ildeki ilk ve orta eğitim hizmetlerinin kalitesini ve erişilebilirliğini artırmaya ve yaşam şartlarını yükseltmeye yönelik hizmetlerde kullanmıştır (Nicholson, 2013: 18). Bu amaçla faaliyete geçirilen EQRA projesi için Dünya Bankası Uluslararası Kalkınma Birliği (International Development Association / IDA) tarafından 100 milyon dolar ve ARTF tarafından 100 milyon dolar ek kaynak desteği yapılmıştır (Lynnch, 2020: 24). EQRA projesinin ikinci aşaması 2019 Ocak

ayında EQUIP projesiyle birleştirilmiş ve beş yıl için 100 milyon dolar bütçeyle yeni EQRA projesi adını almıştır. Proje kapsamında Eğitim Bakanlığının tüm operasyonel planları yenilenmiş, 16.000 öğrenciye okuryazarlık ve hızlandırılmış ilköğretim kursları verilmiş ve 226 kadın öğretmen için kapasite artırıcı teknik eğitim sağlanmıştır (USAID, 2020c). GPE programı kapsamında ayrıca toplumun eğitime bakışını değiştirmeyi, kadın öğretmen ve öğrenci sayısını artırmayı ve yerinden ve katılımcı yönetimi güçlendirmeyi de amaçlayan toplumsal bilinçlendirme ve eğitim faaliyetleri de yapılmıştır (USAID, 2020d).

- **Temel Eğitim ve Cinsiyet Eşitliği Projesi (Basic Education and Gender Equality in Afghanistan / BEGE):** UNICEF tarafından 2013 Aralık ayında başlatılan bu proje ile ülkenin en mahrum 10 ili olan Bamyán, Badğis, Daykundi, Gor, Helmand, Kandahar, Paktika, Paktiya, Uruzgan ve Zabul 'da ve kuzeyde bulunan Belh, Cevizcan, Samangan ve Sarepul illerinde yaşayan çocukların, özellikle de kızların eğitim seviyelerini yükseltmek amaçlanmıştır (Holmberg, Kohi, Rothman ve Schellekens, 2016: 16-19). Yaklaşık 19,5 milyon dolara mal olan projenin masraflarının büyük bölümü 16 milyon dolar bağışta bulunan İsveç Hükümeti tarafından karşılanmıştır. 2014 yılsonu itibarıyla yüzde 60'ı kız olmak üzere 555.000 çocuk okula ve toplum temelli eğitim kurslarına kayıt edilmiştir (NORAD, 2012: 81-82).
- **Afganistan'da Eğitimin Güçlendirilmesi Projesi (Strengthening Education in Afghanistan / SEA):** USAID tarafından yapılan 45 milyon dolar bağış ile fonlanan projenin halen devam etmekte olan ikinci aşaması ile 2014-2020 yıllarını kapsayacak şekilde çeşitli eğitim faaliyetleri planlanmıştır (USAID, 2020). Proje kapsamında Eylül 2018'e kadar 55 halk kütüphanesi ve 209 okul kütüphanesi kurulmuş, 4.500 öğretmene pedagoji eğitimi verilmiş, 710 kadına fakülte eğitimi için burs verilmiş, 150 kadın mastır eğitimi için Hindistan'a gönderilmiş, 72.000 kız öğrenciye üniversiteye giriş sınavı eğitimi verilmiş, 298 okul müdürü, öğretmen ve kütüphane görevlisine kütüphane yönetim eğitimi verilmiş ve ülkedeki özel okul sisteminin daha iyi anlaşılacak strateji üretilmesine yardımcı olmak amacıyla Özel Okullar Durum Analizi çalışması yapılmıştır.

- **Sokakta Çalışan Çocuklar Projesi (The Street Working Children Project):** UNICEF tarafından sağlanan fonlarla War Child Canada adlı STÖ tarafından 2015 yılında başkent Kabil’de Eğitim ve Çalışma Bakanlıkları ile ortaklaşa yürütülen bu proje ile 13 yaş altı 150 çocuk sokakta çalışmaktan kurtarılarak devlet okullarına, 290 çocuk da hızlandırılmış ilköğretim kurslarına kaydedilmiştir (UNICEF Annual Report 2015: 44). Bu çocukların aileleri de meslek edindirme kurslarıyla desteklenmiştir.
- **ACR Projesi (Afghan Children Read / Afgan Çocukları Okuyor Projesi):** 2007 yılından itibaren hükümetin ulaşmakta zorlandığı bölgelere hükümetin varlığını sağlamlaştırma amacına yönelik kapasite geliştirme programlarına ağırlık vermeye başlayan USAID tarafından 2016’da uygulanmaya başlanan 70 milyon dolar bütçeli bu proje ile Eğitim Bakanlığının ilköğretim birinci sınıfların okumayı çabuk öğrenmesine yönelik müfredat geliştirme kapasitesini artırmak amacıyla; Kabil, Herat, Lağman ve Nangarhar illerindeki okullar için 595.000 birinci sınıf okuma kitabı basılmış ve dağıtılmış, yaklaşık 293.000 öğrenciye okuma yazma eğitimi verilmiş, 3.682 ilköğretim öğretmeni ve 1.172 bakanlık personeli okuma öğretme alanında eğitilmiş ve bakanlığın erken yaşlar için okuma-yazma öğretme talimatı hazırlanmıştır (USAID, 2019a).
- **İl İstikrar Sağlama Projeleri (Provincial Stabilization Projects):** 2016-2019 yılları arasında Almanya Dışişleri Bakanlığı tarafından sağlanan yaklaşık 10 milyon dolar kaynakla RET International tarafından Kabil, Kunduz ve Parvan illerinde uygulanan istikrar sağlama projeleriyle yaklaşık 65.000 kişiye okuryazarlık, hızlandırılmış ilköğretim, ana sınıfı, bilgisayar, meslek edindirme ve mikro finans eğitimi verilmiş ve 100 okul tamir edilmiştir.
- **Mültecilerden Etkilenen Bölgeler Projesi (Refugee Affected and Hosting Areas / RAHA):** UNHCR tarafından finanse edilip, NRC tarafından yürütülen bu proje ile resmi okul sisteminin güçlendirilmesi, sınıfların modernizasyonu ve mülteci ve IDP çocukların okula devamının sağlanması amaçlanmıştır (NRC, 2015: 6).
- **Türkiye Projeleri:** Türkiye’nin Afganistan’a eğitim alanında yaptığı yardımlar genelde TİKA tarafından yürütülmekte ve Türkmen ve Özbeklerin

yoğun olarak yaşadığı kuzey illerinde yoğunlaşmaktadır. 2019 yılında TİKA Cevizcan İlindeki Meslek ve Teknik Eğitim Enstitüsü modernize etmek amacıyla atölyeler oluşturmuş ve 1.200 öğrenci kapasiteli öğrenci yurdunu yeniden yapılandırmıştır. (TIKA, 2019b: 80). Türk kökenli grupların yoğun olarak yaşadığı başka bir bölge olan Belh İli, Mezar-ı Şerif Şehrinde ülkenin en eski ve büyük kız okullarından biri olan Fatima Belhi Kız Lisesi de TİKA tarafından modernize edilmiştir (TIKA, 2019b: 85).

3.4.3.2. Öğretmen Eğitimi Projeleri

- **Hizmet İçi Eğitim Projesi (In-service Training Project / INSET) ve Okul Yönetimi Eğitim Projesi (School Management Training Project / SMT):** CIDA, Aus-Aid ve SIDA tarafından finanse edilen ve UNICEF ve BRAC gibi uluslararası kuruluşlar tarafından sağlanan teknik desteklerle Eğitim Bakanlığı Müfredat ve Öğretmen Eğitimi Genel Müdürlüğü ve DT3'ler tarafından 2011 yılında yürütülen INSET Projesi kapsamında 160.000 öğretmene ve SMT Projesi kapsamında ise 14.000 okul müdürü ve başöğretmene mesleki eğitim hizmeti verilmiştir.
- **Öğretmenler İçin Eğitim Destek Sistemleri Projesi (Building Education Support Systems for Teachers / BESST):** Afganistan'ın en büyük ikinci eğitim projesi olan ve CAII tarafından yürütülen BESST ile yaklaşık 80.000 öğretmen ve okul müdürüne genel öğretme metotları, ders anlattıkları konular ve okul yönetimi üzerine hizmet içi eğitim verilmiştir. Ayrıca okulların eğitim imkânlarını iyileştirmek için maddi yardım da sağlanmıştır (CAII, 2011).
- **Öğretmenler İçin Yüksek Lisans Projeleri:** Avusturalya hükümeti tarafından finanse edilen Afganistan İçin Malezya'da Avusturalya Eğitim Projesi (Malaysia Australian Education Programme for Afghanistan / MAEPA) ve İsveç ve İran tarafından finanse edilen Öğretmen Eğitimi Master Programı (Teacher Education Masters Programme / TEMP) projeleriyle öğretmenler ve öğretmen kolejlerinde görevli eğitim görevlileri Malezya ve İran'a gönderilerek yüksek lisans eğitimi almaları sağlanmıştır (Nicholson, 2013: 30).

3.4.3.3. Yükseköğretim Alanındaki Projeler

- **Yükseköğretimin Güçlendirilmesi Projesi (Strengthening Higher Education Project / SHEP):** ARTF fonlarından ayrılan 4 milyon 122 bin dolar ile Dünya Bankası tarafından 2007 yılında uygulamaya konan bu proje ile yükseköğretim ağı için elektronik bilgi yönetim sistemi (EBYS), yeni öğrenci oryantasyon programı ve beş yıllık yükseköğretim stratejik planı geliştirilmiş, 12 devlet üniversitesinin müfredatı yenilenmiş, eğitim kadrolarının yüzde 49'una yüksek lisans, idari personelinin yüzde 50'sine mesleki ve teknik eğitim verilmiş ve bu üniversitelerdeki laboratuvar ve kütüphaneler ile bazı binalar yenilenmiş ve donatılmıştır (ARTF, 2020).
- **Afganistan'ın Kalkınması İçin Yükseköğretimin Geliştirilmesi Projesi (Advancing Higher Education for Afghanistan's Development / AHEAD):** Yükseköğretim alanında bir ABD projesi olan AHEAD için 2018-2020 yıllarında ABD bütçesinden 50 milyon dolar kaynak ayrılmıştır. Halen devam eden projeye ülkedeki mağdur çocuk ve gençlere okuma yazma ve sosyal-duygusal eğitim ve iş kurma ve iş bulma eğitimi vermek, Afgan Üniversitelerinin bilimsel eğitim ve araştırma kapasitelerini artırmak ve ABD üniversiteleri ile işbirliği yapmalarını kolaylaştırmak amaçlanmaktadır (USAID, 2019b).
- **Lincoln Öğrenme Merkezleri (Lincoln Learning Centers / LLC):** Yıllık 2,5 milyon dolar harcanan bu proje kapsamında ABD, Afganistan'ın 22 ilinde yabancı STÖ'ler aracılığıyla işlettiği 25 eğitim merkezinde İngilizce ve bilgisayar kursları vermekte ve kültürel faaliyetler yürütmektedir (USAID, 2020b). Bu faaliyetler arasında ABD kültürünü tanıtıcı programlar ve ABD'de eğitim ve staj imkânları sağlamak da amaçlanmaktadır. Bilgisayar, kütüphane ve laboratuvar malzemeleri ücretsiz olarak sunulan bu merkezler halka açık olarak hizmet vermektedir.
- **Afganistan'da Madencilik Eğitimini Bütünleştirme Projesi (Consolidating Academic Mining Education in Afghanistan / AMEA):** Alman Dışişleri Bakanlığı tarafından sağlanan fonlarla GIZ tarafından Afganistan'da madencilik sektöründe verilen üniversite eğitimini modernleştirmek amacıyla Yükseköğretim Bakanlığı ile işbirliği içerisinde 2014-2020 yılları arasında

uygulanan bu proje ile Kabul Politeknik Üniversitesi çatısı altında yeni bir madencilik laboratuvarı inşa edilmiş, 138 öğrenci staj için İran'a gönderilmiş, 215 öğretim görevlisine mesleki ve teknik eğitim verilmiş ve 76 öğretim görevlisi kısa süreli eğitim almak, 13 öğretim görevlisi de beş dalda master yapmak için Almanya'ya gönderilmiştir (Almanya Uluslararası İşbirliği Kurumu [GIZ], 2020).

3.4.3.4. Müfredat Geliştirme ve Ders Kitabı Çalışmaları

Eğitim Bakanlığı bünyesinde müfredatı ve milli eğitim prensiplerini belirleyecek merkezi bir birim bulunmaması ve son 30 yılda müfredatın hiç yenilenmemiş olması nedeniyle çoğunluğu USAID ve DANIDA tarafından sağlanan dış yardımlarla 2002 yılından itibaren eğitim müfredatında yenilikler yapılmaya başlanmıştır (DANIDA, 2020). Bu değişiklikler Eğitim Bakanlığı ile işbirliği içerisinde ve Afgan Hükümetince belirlenen “milli vizyon ve hedefleri müfredata yansıtmak, milli birliği pekiştirmek, ülke çapında güvenlik ve adaleti sağlamak, terörizme karşı mücadeleyi yaygınlaştırmak, ülkenin zenginleşmesine yönelik hamlelere imkân vermek ve özgürlükleri artırmak” amaçları doğrultusunda yapılmıştır. Müfredat üzerinde 200'ü Afgan olmak üzere toplam 400 eğitim uzmanı çalışmış ve 40 Afgan uzman eğitim için Ürdün'e gönderilmiştir. Bu ekip 2005 yılına kadar ilkökul 1-4 sınıflar için ders kitaplarını dizayn etmiş fakat parasal sıkıntılar nedeniyle çalışmaları sık sık sekteye uğramıştır. Yeni geliştirilen müfredata uyumlu olarak 2002 yılında 17 milyon adet yeni ilkökul ve ortaokul ders kitabının basımı ve öğrencilere ücretsiz dağıtımını DANIDA (Danimarka Uluslararası Kalkınma Ajansı) ile USAID (ABD Uluslararası Kalkınma Ajansı) tarafından üstlenilmiştir (The New Humanitarian, 2006). Aynı yıl UNICEF 4.500 okul kiti, 21.000 adet öğretmen kiti ve 1,5 milyon paket kırtasiye malzemesi dağıtmıştır (DANIDA, 2020). 2005 yılında 3,6 milyon ders kitabı daha ücretsiz olarak basılarak öğrencilere dağıtılmıştır. Fakat 3 milyon öğrenci için 27 milyon ders kitabı ihtiyacı olduğunda yardımların yeterli olmadığı açıkça ortaya çıkmaktadır. Bu rakama ancak 2009 yılında ulaşılmıştır. DANIDA, UNICEF, USAID ve Norveç Hükümeti 2008 yılında 7,7 milyon dolar bağışla 3-6. Sınıflar için 7,1 milyon ve 2009 yılında 1-6. Sınıflar için 15,3 milyon ders kitabı daha bastırılmıştır (DANIDA, 2020). Fakat dağıtım faaliyetlerini değerlendirmek için pilot bölge olarak seçilen Parvan Vilayetinde yapılan analizlerde vilayet ve ilçe bazında eğitim müdürlüklerinin kullanımına uygun depoların bulunmadığı ve bu

nedenle dağıtım faaliyetlerinin aksadığı anlaşılmıştır. Benzer yetersizlikler mobilya ve ders ve laboratuvar araç ve gereçlerinde de görülmüştür.

- **Öğretmenler İçin Eğitim Destek Sistemleri Projesi’’ (Building Education Support Systems for Teachers / BESST):** 2006-2011 yılları arasında Kitap ve ders materyalleri üretmek için geliştirilen BESST kapsamında; DT3, INSET 1, 2 ve 3 ve SMT 1, 2 ve 3 Projeleri için kullanılan ders ve öğretmen araçlarının çoğu üretilmiştir.
- Aynı yıllarda USAID tarafından finanse edilen **PACE-A Projesi** kapsamında üretilen kitap ve eğitim materyalleri paketi CARE, IRC, AKF ve CRS tarafından yürütülen projelerde de kullanılmıştır.
- 2007-2011 yılları arasında GIZ ve JICA tarafından geliştirilen kitap ve materyaller Öğretmen Eğitimi Kolejlğinde verilen iki yıllık diploma programı için kullanılmıştır.
- BRAC ve SCA projelerinde kullanmak için geliştirdiği eğitim paketlerini Eğitim Bakanlığıyla ve yerel STÖ’lerle de paylaşmışlardır.
- **Birinci Ders Kitabı Basım ve Dağıtım Kampanyası:** Kampanya ile USAID 2011-2016 yıllarında Eğitim Bakanlığı ile işbirliği içerisinde bakanlık onaylı ilk ve ortaokul ders kitaplarını Dari, Peştuca ve İngilizce dillerinde bastırarak öğrencilere ücretsiz olarak dağıtmıştır. 2017-2020 yıllarını kapsayan ikinci ders kitabı basım ve dağıtım kampanyası ile 75 milyon dolar yardım yapan USAID tarafından toplam 135 milyon ders kitabı ve öğretmen rehber kitabı basılarak dağıtılmıştır (U.S. Embassy in Afghanistan, 2020). Ayrıca 15.000 ciltlik İngilizce dil eğitimi kitabı Amerika’nın Sesi Radyosu tarafından Eğitim Bakanlığına bağışlanmıştır. Bakanlık bu kitapları tüm okul ve kütüphanelere dağıtmıştır (MoE, 2018).
- **Okula Geri Dönüş Kampanyası (Back to School Campaign):** UNICEF tarafından 2002 yılında uygulanmaya başlanan proje kapsamında USAID ve DANIDA ders kitaplarının basılması için ayırdığı fonları eğitim bakanlığıyla işbirliği yapan STÖ’lere aktararak yaklaşık 100.000 adet ilk ve ortaokul kitabı basıp dağıtmıştır (Sarvi J. 2003: 2). Ayrıca Danimarka UNICEF tarafından yönetilen Okula Geri Dönüş Kampanyası (Back to School Campaign): için 1,5 milyon dolar ekstra bağışta bulunmuştur (OECD, 2012: 41-45).

3.4.3.5. Okuryazarlık Alanındaki Çalışmalar

- **Okuma Yazma Bilmemenin Sona Erdirilmesi Kampanyası:** 2003 yılında Eğitim İşleri Yüksek Komisyonu tarafından önerilen temel okuryazarlık olan kampanya kapsamında birçok resmi kurum ve STÖ özellikle kadınlara ve kırsal kesime odaklanarak birçok proje yürütmüşlerdir. Kampanya kapsamındaki projelerden 204.000 erkek, 306.000 kadın olmak üzere toplam 500.000 kişi yararlanmış ve 15 yaş ve üzeri için 1999 yılında erkeklerde yüzde 40, kadınlarda yüzde 12 olmak üzere ortalama yüzde 21 civarında olan okuryazarlık oranı 2012 yılına kadar erkeklerde yaklaşık yüzde 39, kadınlarda yaklaşık yüzde 12 olmak üzere ortalama yüzde 26'ya kadar çıkarılmıştır (EFA, 2015: 12).
- **Afganistan'ın Geleceği İçin Daha İyi Eğitim Projesi (Better Education Systems for Afghanistan's Future / BESAF):** UNESCO Yaşam Boyu Öğrenme Enstitüsü (Institute for Lifelong Learning / UIL) tarafından 2012 yılında başlatılan ve İsveç tarafından finanse edilen BESAF ile 1,2 milyon kişinin okuryazarlık kalitesini artırmak için Eğitim Bakanlığına müfredat geliştirme, öğretmen eğitimi ve yetişkin eğiticisi yetiştirme konularında destek verilmiştir. Bu ve benzeri projelerle ülkede okuryazarlık seviyesi yükselmeye başlamıştır. BM İnsani Gelişim Raporu verilerine göre (2007) Afganistan'da okuryazarlık oranı 2007 yılında erkeklerde yüzde 32.4'e kadınlarda yüzde 12'ye olmak üzere ortalama yüzde 22'ye yükselmiştir. Ancak 7 Ekim 2007 tarihinde UNICEF sözcüsü, Afganistan'da 15 yaş üstü okuma yazma oranlarının yüzde 29'larda olduğunu bildirmiştir (VOA, 2012). Bu oranları Dünya Bankası, erkekler için yüzde 45 ve kadınlar için ise yüzde 15, yani ortalama yüzde 25 olarak açıklamıştır (Trading Economics; 2015). 2011 yılında bahsedilen yaş grubundaki yetişkin bireylerde okuma yazma oranları erkeklerde yüzde 45, kadınlarda %17 olmak üzere ortalama yüzde 33'e çıkmıştır (EFA, 2015: 12). 2012 yılında bu oranlar erkeklerde yüzde 60'lara kadınlarda % 32'ye olmak üzere ortalama yüzde 46'ya kadar yükselmiştir.

3.4.3.6. Diğer Projeler

Ayrıca bazı STÖ'ler temel eğitim ve toplum temelli eğitim haricindeki alanlarda da eğitim hizmetleri vermişlerdir. BRAC ve GIZ tarafından çeşitli İngilizce

kursları, JICA tarafından öğretmen kolejleri için geniş katılımlı eğitim modeli eğitimi GIZ tarafından psikoloji eğitimi ve AKF tarafından cinsiyet eşitliği eğitimi faaliyetleri yapılmıştır. Ayrıca öğretmen ve öğrencilerden gelen yoğun istek üzerine GIZ ve SCA birçok proje ile geniş kitlelere bilgisayar eğitimi vermiştir. Benzer şekilde UNICEF, BRAC Afganistan Belçika Dayanışma Örgütü (Solidarité Afghanistan Belgique / SAB), ADA, JACK, CARE, IRC, AKF ve SCI gibi birçok uluslararası ve yerel kuruluş da Eğitim Bakanlığının uyguladığı müfredat çerçevesinde ve akredite ettiği kitapları kullanarak çeşitli toplum eğitimi projeleri yürütmüşlerdir (Nicholson, 2013: 43).

SONUÇ

Ulaşılabilen bütün kaynaklar üzerinden yapılan araştırmalardan ve sahada yapılan kişisel gürüşmelerden ve doğrudan gözlemlerden elde edilen tüm verilerin irdelenmesi ve analizi sonucunda çıkarımlar yapılarak; bu alanda ve benzer alanlarda bilimsel çalışmalar yapan diğer araştırmacılara katkı ve kaynak sağlamak ve ülkelerin ve yardım kuruluşların yönetim ve karar alma mekanizmalarında görevli kişilere akılcı ve bilimsel metotlarla yol göstermek amacıyla aşağıda sıralanan sonuç ve öneriler üretilmiştir.

Modern çağlarda sanayi ve teknolojik gelişmelerin etkisiyle hem çatışmalardan etkilenen insan sayısı artmış hem de bu insanlara yardım ulaştırmak daha kolay bir hale gelmiştir. Bu yeni model kapsamında Afganistan gibi iç savaşa sürüklenen, doğal afetlere maruz kalan, yıkılan ve zayıflayan ülkelere ve bu ülkelerden kaçan mültecilere diğer ülkeler tarafından insani yardımlar yapılmaktadır. Bu yardımların bir kısmı politik amaçlar taşıyor olmakla eleştirilse de insanlık için büyük bir yarar sağladığı; muhtaç, çaresiz ve umutsuz durumdaki mültecilerin ve fakir insanların gıda, su, ilaç, battaniye ve çadır gibi en temel biyolojik ihtiyaçlarına çözümler ürettiği ve en azından birçoğunun hayatını kurtardığı muhakkaktır. Ayrıca Afganistan'a 2001 yılından beri yapılan uluslararası eğitim yardımları birçok insanın hayatında çok büyük fark yaratmış ve toplumsal gelişmeye çok önemli katkılar sağlamıştır.

Aslında okul kavramıyla çok geç tanışan Afganistan Eğitim Sistemi hiçbir zaman yeterli seviyede olmamış ve hatta istikrarsızlık ve iç savaşlardan önceki dönemlerde bile uluslararası yardımlara ihtiyaç duymuştur. 1970'li yıllarda Sovyet yardımları sayesinde gelişmeye başlayan fakat on yıllarca süren savaşlar, iç çatışmalar, ekonomik sıkıntılar ve siyasal istikrarsızlık nedeniyle tekrar geriye giden Afganistan Eğitim Sistemi, çok yıpranmış ve zayıf kalmış bir alandır. Özellikle iç savaşlar sürecinde eğitim faaliyetlerinin gördüğü zararlar had safhalara ulaşmıştır. Ekonomisi ve yönetsel kabiliyetleri yeterli olmayan devlet ve toplum, kendi imkânlarıyla eğitim sistemindeki kökleşmiş sorunları çözmeye ve eğitim kalitesini arzu edilen seviyeye çıkarma potansiyeline sahip değildir. Bu nedenle kısa ve orta vadede görülebilen tek çözümler dış yardımların devam etmesidir.

2001 yılından beri yapılmakta olan uluslararası yardımlarla halen arzu edilen seviyeye ulaşamamış olsa da eğitimde önemli ilerlemeler kaydedilmiş ve Afganistan Eğitim Sistemine hem yapısal olarak hem de günlük ihtiyaçların karşılanması anlamında çok önemli katkılar sağlanmıştır. On binlerce okul tamir edilmiş, binlerce yeni okul inşa edilmiş, ders müfredatları yenilenmiş, eğitim planlamaları yapılarak hedefler belirlenmiş, öğretmen sayıları artırılmış, bayan öğretmen sayısı yükseltilmiş, öğretmenlerin teknik yeterlilikleri artırılmış, milyonlarca kitap dağıtılmış, okuldan mahrum olan milyonlarca çocuk okula kaydedilmiş, kız çocuklarının aleyhine olan cinsiyet eşitsizlikleri azaltılmış ve ülkede çok düşük olan okuryazarlık oranı —biraz da olsa— yükseltilmiştir.

Ayrıca bu amaçla ülkeye giren milyarlarca doların ve binlerce kişiye iş vererek istihdam yaratan yardım kuruluşlarının ülke ekonomisine katkısı da çok önemlidir. Bütün bu kazanımlar ülkenin 2001 öncesi durumuyla kıyaslandığında eğitim sisteminde, toplumsal hayatın tüm alanlarında ve milyonlarca bireyin hayatında çok büyük farklar yarattıkları görülmüştür. Ancak, bu açıdan bakılınca hiç de küçümsenemeyecek boyutlarda olan bu başarılar maalesef tam da amacına ulaşmamıştır. Tüm gayretlere rağmen Afgan Eğitim Sistemi hala birçok sorununu çözememiş ve arzu edilen seviyeye gelememiştir. Fakat bahsedilen dış yardımlar olmadan Afganistan devlet yönetiminin kaliteli, etkin ve sürdürülebilir bir eğitim sistemi kuramayacağı da açıkça görülmektedir. Bu nedenle bu yardımlar artarak devam etmeli ve amacına uygun olarak kullanılması için hem devlet hem de bağış yapan kuruluşlar tarafından bilimsel ve şeffaf metotlarla denetlenmelidir.

Dış yardımlar bir yandan yukarıda bahsedildiği şekilde çözüm üretiyor olsa da diğer yandan başka sorunlara yol açmaktadır. Tüm gayretlere rağmen dış yardımlara bağımlılığı sona erdirecek kalıcı ve sürdürülebilir çözümler üretemeyen ülkenin dış yardımlara bağımlılığı toplumun bağımsızlığı ve özgür iradesine de zarar vermektedir. Doğal olarak yardım yapanlara karşı bir minnet duygusu gelişmekte ve devam edeceği garantisi olmayan yardımların kesilme tehlikesi hep hissedilmektedir. Nitekim bu yardımların kesilmesiyle meydana gelebilecek risklerin farkında olan yöneticilerin yardım yapan ülkelerin siyasi çıkarlarına ters gelebilecek herhangi bir kararı almaktan ve uygulamaktan kaçınmak istemeleri ve kendilerini bu ülkelerin dikte edebileceği bazı şartları da kabul etmek zorunda hissetmeleri gayet doğaldır. Bu bağımlılığı azaltmak için ülkenin eğitim, teknoloji, tarım, sanayi ve madencilik

alanında ilerleyerek kendi kendine yeter bir seviyeye gelmesi şarttır. Bunun için ülkede eğitim faaliyetleri daha bilimsel, daha sistemli ve daha kaliteli olarak yapılmaya devam edilmeli, ülke ekonomisinin güçlenmesi için ziraat, hayvancılık, maden, petrol ve doğal gaz rezervleri aktive edilerek gelir elde edilmeli, şeffaf ve demokratik bir yönetim anlayışıyla yolsuzluk sorunu bitirilmeli ve elde edilen gelirler sürdürülebilir bir kalkınma için kullanılmalıdır.

Ayrıca dış yardımlar nedeniyle ülkeye gelen çok sayıda yabancı yardım görevlisi arasına sızabilecek bazı istihbarat görevlilerinin ve misyonerlerin bilgi toplama faaliyetleri, algı yönetimi ve sosyal ve dini manipülasyonlarla toplum yapısına da zarar verme riski de ortaya çıkmaktadır. Ancak Afganistan'da toplumun din konusunda hassasiyeti yüksektir ve anayasa ve eğitim kanunuyla İslam inancına muhalif uygulamaların yapılması yasaklanmıştır. Öğrencilere günde en az iki saat Kuran-ı Kerim ve dini dersler verilmeye devam etmektedir. Yapılan araştırmada ve sahadaki gözlemlerde Hristiyan dinini yaymakla ilgili misyonerlik faaliyetlerine ilişkin herhangi bir bulguya rastlanılmamış olsa da İran'ın çoğunluğu Hazara isimli etnik gruptan oluşan Şii azınlıkla yakından ilgilendiği açıktır. Ayrıca İran'ın Taliban ile doğrudan görüşmeler başlaması da dikkat çekicidir. Bu tür sorunlara engel olmak için okullarda verilen dini, kültürel ve vatandaşlık bilgisi alanındaki dersler devam ettirilmeli, güvenlik kurumlarının istihbarata karşı koyma kabiliyetleri artırılmalı ve diplomasi, uluslararası ilişkiler ve uluslararası hukuk bilim metodlarından yararlanılarak komşularla ilişkiler dengeli politikalarla sürdürülmelidir. Bu bağlamda özellikle Pakistan ile ilişkilerin gerçekçi politikalar ile onarılması Afganistan'ın kendi çıkarları için çok önemlidir. Afganistan'ın siyasi, ekonomik ve askeri gücü dikkate alındığında yakın ve orta vadede ülkeye dâhil edilmesi imkânsız olan Peştunistan Bölgesi üzerinde hak iddia etmekten –en azından şimdilik- vazgeçilmeli ve ülkede üretilen malları Pakistan üzerinden deniz limanlarına ileterek dünya pazarına açılma şansı elde edilmelidir.

Ayrıca 19. yüzyıl sonlarında tampon bölge olarak kurulan daha sonra medeniyetler, yeraltı açısından zengin bölgeler ve ticaret yolları arasındaki jeopolitik konum nedeniyle küresel ve bölgesel güçler tarafından çekiştirilip durulan ülkede milli birlik ve beraberliğin sağlanamaması da yukarıda bahsedilen kırılğanlıkları artırmaktadır. Devlet ve toplumun daha sağlam bir bünyeye kavuşturulması için bütün etnik ve kültürel kesimlerdeki toplumsal liderler ve dini liderler ülkenin tarihini çok

iyi öğrenmeli ve etnik mikro milliyetçilik etrafında dönen küçük hesaplardan vazgeçerek, milli bir bilinç içerisinde daha akılcı ve daha etik yaklaşımlar sergilemeyi öğrenmelidir. Bu değeri gelecek nesillere aktarmak için okul çağındaki çocuklara ülke tarihi gerçekçi ve etkin bir şekilde öğretilmelidir.

Yaklaşık 5.000 devlet okulu bina ve araç gereç yönünden yetersizdir. Çoğu okulda halen elektrik, içme suyu, ısıtma sistemi, klima ve tuvalet gibi temel ihtiyaçları karşılayacak donanımlar bile yoktur. Çatışmalar şiddetlenip güvenlik kaygıları arttığında okullar kapanmakta, dış yardım faaliyetleri askıya alınmakta ve özellikle kız çocuklarının okula devamsızlığı artmaktadır. Bazen de okullar saldırıların direk hedefi olmaktadır. 2018 ve 2019 yıllarında ağır hasar alan veya güvenlik sorunları nedeniyle kapanan 453 okul hala açılmamış ve bu okullara devam eden yüz binlerce öğrenci eğitim alma hakkından mahrum kalmışlardır. Okulların iyileştirilmesi için yapılan tüm faaliyetler devam ettirilmeli, kapanan okullar en kısa sürede geri açılmamalı ve güvenlik ile ilgili sorunlar çözümlenmelidir.

Öğretmen sayıları yükseltilmiş olsa da arzu edilen teknik yeterlilik seviyesine hala ulaşamamıştır. Birçok gelişmiş ülkede öğretmenler ilgili alanlardaki fakültelerden lisans diplomasıyla mezunları arasından seçilirken Afganistan çıtayı daha alçak tutarak ön lisans şartı aramakta ancak bunu bile sağlayamamaktadır. Günümüzde ülkedeki öğretmenlerin yüzde 73'ü hala ön lisans diplomasına sahip değildir. Öğrenciler için açılan imtihanlara deneme amacıyla giren öğretmenlerin çok büyük çoğunluğunun başarısız olması gerçekten de düşündürücüdür. Bu öğretmenlerin sağlıklı bir nesil yetiştirmesi gerçekten de çok zor olacaktır. Yüzde 46 oranıyla öğretmen başına düşen öğrenci sayısının çok olması da sınıfları gereğinden fazla kalabalık yapması nedeniyle eğitim hizmetleri verilmesini zorlaştırmaktadır. Çok düşük öğretmen maaşları da hem öğretmenlik mesleğini çekici olmaktan çıkarması hem de ek iş yapmaya zorlanan öğretmenlerin motivasyonlarını kırması ve akademik çalışmalara zaman ayırmalarını engellemesi açısından problem yaratmaya devam etmektedir. Öğretmenlerin akademik kalitelerini yükseltmeye yönelik projeler devam ettirilmeli ve kaynak bulunarak kamuda görevli tüm eğitim personelinin maaş ve özlük hakları düzeltilerek öğretmenlik mesleği çekici hale getirilmelidir.

Dış yardımlarla 2001 yılından itibaren öğrenci sayısı yaklaşık dokuz kat artırılmış ve kız-erkek öğrenci oranları biraz dengelenmiş olsa da ülkedeki genç nüfusun eğitime katılma oranları çok düşük düzeydedir. Halen okul çağındaki 12

milyon çocuğun yüze 42'si yani 5 milyon çocuk okula gidememektedir. Okula gidebilen çocukların devam sorunu da çok büyüktür. İlkokul birinci sınıfa başlayan her on çocuktan ancak altısı ilkokulu, ikisi ise liseyi bitirebilmektedir. Her yıl yaklaşık 400.000 kadar öğrenci okulu bırakmaktadır. Bu sorunu çözmek için toplum bilinçlendirilmeli ve ailelerin çocukları okula göndermelerini teşvik edecek projeler desteklenmelidir.

Okuryazarlık oranlarını yükseltmek için yapılan başarılı çalışmalarla büyük fark yaratılmış olsa da halen ülkedeki okuryazarlık oranı çok düşüktür. Ülkede 2018 yılı itibariyle 15 yaş üstü 4.848.681 erkek, 7.205.193 kadın olmak üzere toplam 12.053.875 kişi yani ülke nüfusunun yaklaşık yüzde 38'i okuma yazma bilmemektedir. 18 yaş üstü kadınlarda bu oran yüzde 81'e, erkeklerde ise yüzde 51'e çıkmaktadır. Bu sorunu çözmek için başta temel okuryazarlık kursları olmak üzere toplum temelli eğitim faaliyetleri hız kesmeden devam etmelidir.

Din eğitimi de problemleri bir alan olmaya devam etmektedir. Ülkede halen yüz binlerce öğrenci okul yerine medreselerde ve cami kurslarında eğitim almaktadır. Devlet denetiminden uzak olan bu alanda yetişen öğrenciler bir yandan giriş seviyesindeki matematik dersleri haricinde hiçbir akılcı ve bilimsel eğitimi alamamakta, diğer yandan da aşırı dinci grupların etkilerine maruz kalmaktadırlar. Çağın gerisinde kalmış bir anlayışla yürütülen bu faaliyetler genç beyinleri bilerek veya bilmeyerek nefret, şiddet ve hoşgörüsüzlük dolu söylemlerle zehirlemeye devam etmektedir. Bu da toplumun geleceğini ve toplum içi barışı tehlikeye sokmaktadır. Özellikle Sünni çoğunluk arasında muhafazakârlık seviyesinin çok yüksek olması nedeniyle Afgan toplumunda dini eğitim taleplerinin yoğun olmaya devam edeceği açıktır. Afgan hükümeti ve eğitim alanında yardım etmeye çalışan kuruluşlar bu gerçekten hareketle dini eğitim sistemini daha planlı, sistematik ve kontrollü bir hale getirmek için gayret göstermelidirler. Bu bağlamda çocuklarını bilimsel ve laik eğitim sistemi ile eğitim veren okullara göndermek istemeyen muhafazakâr aileler için Türkiye Cumhuriyetinde on yıllardır başarılı bir şekilde uygulanan ve dini derslerle beraber sosyal ve doğa bilimlerini de öğreten *İmam Hatip Okulları*, Afganistan için iyi bir model olarak önerilebilir. Bu okullar incelenerek Afganistan eğitim sistemine uygun benzer bir model geliştirilerek, medreseler ve camilerdeki eğitime olan ilgi bu yöne kanalize edilebilir. Böylece hem daha aydın din adamları yetiştirmek, dinin şiddete karşı düzenlemelerini ön plana çıkarmak ve şiddet yanlısı aşırılıkçı gruplara

katılımı azaltmak şeklinde toplumsal faydalar sağlanabilecek, hem de kontrolsüz dini eğitimin ülkeye verdiği zararları azaltma şansı yakalanabilecektir.

Uluslararası yardım getiren veya bu yardımlarla eğitim projeleri uygulayan birçok uluslararası aktör tarafından çok önem verilen kız ve kadınların eğitimi ve yönetim mekanizmalarında yer almaları, cinsiyet temelli şiddetin engellenmesi ve erken yaşta evliliğin önlenmesi gibi faaliyetlerin ülkedeki bazı kesimler tarafından tepki ile karşılandığı görülmektedir. Hâlbuki kadın ve kızların eğitimi ve cinsel içerikli suçlara karşı korunmaları da toplumsal gelişme için çok önemli hususlardır. Çünkü doktorluk, hemşirelik ve öğretmenlik gibi bazı meleklerde kadınlara duyulan toplumsal ihtiyacın yanında, aile içerisinde çocukların eğitiminde çok önemli roller üstlenen annelerin iyi bir eğitim alması toplumun geleceği için hayati önem taşımaktadır. Bu konulara ilişkin toplumda geniş bir bilinçlendirme kampanyası yapılarak yanlış düşünceler giderilmeli ve gerekirse dini liderlerden ve din adamlarından yardım alınarak dinin eğitim ve bilim önünde engel olmadığı tüm topluma izah edilmelidir. Daha fazla tepki yaratmamak için Başkent Kabil haricindeki yerlerde devam eden kız ve erkeklere ayrı ayrı eğitim verilmesi uygulamasına devam edilmelidir.

Hem uluslararası yardım faaliyetlerinde hem de ülke içi eğitim faaliyetlerinde coğrafi anlamda bir denge sağlanamamıştır. Yardımların çoğu başkent, büyük şehirler ve nispeten güvenli kabul edilen illerde yoğunlaşmaktadır. İnsani yardıma ve temel hizmetlere en çok ihtiyaç duymalarına rağmen; uzak, gitmesi zor ve daha tehlikeli bölgelere ve özellikle kırsal kesimlere yardım ve hizmet götürülen kuruluş sayısı ve yardım ve hizmet miktarı çok düşüktür. Benzeri bir durum ülke içi öğretmen dağılımında da görülmektedir. Ülkedeki sayısı zaten düşük olan kadın öğretmenlerin yüzde 90'ı ülkedeki büyük şehirlerde bulunmaktadır. Kadın öğretmenlerin toplam öğretmen sayısına oranı hala yüzde 34 civarındadır. Kız çocukların erkek öğretmen tarafından eğitilmesine sıcak bakılmayan ülkedeki toplam 412 ilçenin yarısından çoğunda hala hiç kadın öğretmen bulunmamaktadır. Bu dengesizliklerin giderilmesi için uluslararası aktörler Eğitim Bakanlığını teşvik etmeli, Afgan Devleti ve Uluslararası Güçler bir an önce ülkede istikrar ve güveni sağlamalı, gerekli kaynak bulunmalı ve en kısa zamanda kapsamlı bir planlama yapılmalı ve uygulanmalıdır. Gerekirse uzak ve mahrum bölgelere tayin edilecek öğretmenlere ilave tazminat ve lojman benzeri sosyal imkânlar verilerek bu bölgeler cazip hale getirilmelidir. Burada

yine Türkiye’de uygulanan *zorunlu doğu bölgesi görevi* veya benzeri bir uygulama faydalı olacaktır.

Eğitimin kalkınmaya ve gelişime olan katkıları da dikkate alınırsa ülkedeki dış yardımlara bağımlılık sorununun temelinde yatan ekonomik yetersizlikler ve sosyal geri kalmışlık problemlerin çözümü için yine eğitim en önemli araçlardan biri olacaktır. Afganistan ancak sağlam bir eğitim sistemine kavuştuğu zaman bilim ve teknoloji üretmeye, yaratıcı yönü yüksek potansiyele sahip bireyler yetiştirmeye ve ekonomik yönden ilerlemeye fırsat bulacaktır. Ülke ancak bu şekilde kalkınacak ve bilgi çağında sürekli gelişme, yenileşme ve daha fazla bilgi edinme amacı doğrultusunda sınırsız bir rekabet içinde olan uluslararası topluma uyum sağlayabilecektir. Aksi takdirde, ülke hızla akan zaman içerisinde baş döndürücü bir hızla ortaya çıkan teknolojik atılımlara ayak uyduramayacak, kamu mekanizmaları toplumun ihtiyaçlarını karşılayamayacak ve toplum geri kalmaya devam edecektir. Bu nedenle eğitim alanında yapılan tüm reform faaliyetleri ve dış yardımlar sistemli ve planlı bir şekilde devam etmelidir.

Fakat yalnızca eğitim sistemini düzeltmek Afganistan’ın kurtulması için yeterli olmayacaktır. Çünkü eğitim; güvenlik, ekonomi, sağlık, ulaştırma ve adalet gibi diğer toplumsal sistemlerle çok ilintili bir alandır. Bu alanlarda arzu edilen iyileştirmeler yapılmadan eğitim alanında ne kadar ilerleme sağlanırsa sağlansın sonuca ulaşılmayacaktır. Her şeyden önce eğitim masraflı bir iştir ve sağlam bir ekonomik kaynak gerektirir. Ekonomiyi canlandırmak için reformlarla özellikle tarım ve madencilik alanlarındaki özel sektör ve yabancı yatırımlar teşvik edilmeli ve bu sektörlerdeki işgücü kalitesini artırmak için teknik ve mesleki eğitim kurslarının sayısı ve kalitesi yükseltilmelidir. Diğer ekonomik problemlerin yanında ülkede çok yaygın olan, ekonomik büyümenin ve adil bir gelir dağılımının ve hatta uluslararası yardımların dağıtımının önünde çok büyük bir engel teşkil eden yolsuzluk sorunu da bir an önce çözümlenmelidir. Bu kronik sorunu çözmek için hem ulusal bazda bir toplumsal bilinçlenme ve etik eğitimi kampanyası uygulanmalı, hem de yolsuzlukla etkin bir şekilde mücadele edebilecek güçlü devlet mekanizmaları geliştirilmelidir.

Ayrıca fakirlik yüzünden temel ihtiyaçlarını bile karşılamakta zorlanan bireyler çok iyi bir eğitim almış olsalar da başarılı ve mutlu bir hayat süremeyecektir. Eğitilmiş bireylerin çalışabilmesi ve teknoloji üretebilmesi için ülkede fabrikalara, maden işleme tesislerine, güçlü firmalara, laboratuvarlara, kütüphanelere, hava, kara

ve demiryolları altyapısına, sağlıklı bir haberleşme ağına ve güvenli ve adil bir toplum yapısına ihtiyaç vardır. Eğitim sistemiyle beraber bu alanlarda da reformlar ve iyileştirmeler yapılmalı ve kalıcı ve sürdürülebilir çözümler üretilmelidir. Ancak, kırılgan yapıdaki Afganistan toplumu ve devleti bu atılımları kendi başına yapacak güç ve imkânlarla sahip olmadığı için uluslararası toplum tarafından yapılacak yardımlarla sağlanacak desteğe ihtiyaç duymaya devam edecektir.

Ülkeye barış ve istikrar gelmeden, mevcut hükümet ülkenin tüm topraklarına hâkim olmadan ve ülkenin kalkınması sağlanmadan eğitim sistemindeki dış yardımlara bağımlılığın son bulmayacağı da muhakkaktır. Can güvenliğinden devamlı endişe eden insanların ne kadar iyi eğitilirse eğitilsin sağlıklı bir toplumsal düzen kuramayacağı ve mutlu ve başarılı bir hayat süremeyecekleri kuşkusuz bir gerçektir. Bu nedenle mevcut hükümet ve Taliban Yönetimi barış görüşmelerine devam etmeli ve uluslararası insani yardım aktörleri ile çok ciddi işbirliğine içerisine girmelidir. Eğitimsizliğin neden olduğu diğer sorunlar ve özellikle terörizm ve suç örgütlerinin bu sorunlardan faydalanıyor olması gerçeği de göz önüne alındığında, uluslararası yardım kuruluşları ve bağış yapan devlet kuruluşlarının da; politik çıkar arayışlarını bir yana bırakarak ve insani yardımın temel değerlerine bağlı kalarak, Afganistan'a yaptıkları yardımları artırarak sürdürmeleri gerekmektedir.

Aslında yardım almak sadece Afganistan'ın lehineymiş gibi görülse de yardım yapan ülkelerin de bu yardımlardan dolayı da olsa birçok çıkarı vardır. Afganistan zayıf kaldıkça terör örgütlerinin pençesine düşmekte ve bu örgütler zaman zaman diğer ülkeleri de hedef almaktadır. Ancak güçlü ve istikrarlı bir Afganistan ve iyi eğitilmiş bir Afgan Halkı ve kamu görevlileri bu örgütlerle etkin bir şekilde mücadele edebilir. Ayrıca iyi bir eğitimle toplumun ve bireylerin bilinç seviyesi yükseltilebilir ve böylece terör örgütüne katılım ve toplumsal destek azaltılabilir veya engellenebilir. Göç sorunu da uluslararası toplumu rahatsız eden başka bir olgudur. Ülkede toplumsal huzur ve düzen olmadıkça milyonlarca Afgan diğer ülkelere göç etmeye devam edecektir. Bu mülteciler gittikleri ülkede toplumsal yaşama uyum sağlamakta zorlanacaklar, kaçak işçilik benzeri illegal yollara başvurmak zorunda kalacaklar ve böylece oralardaki toplumsal yapıya bazı zararlar vereceklerdir. Bu göçün durması ve Afgan mültecilerin ülkelerine geri dönmeleri için de Afganistan'da özellikle eğitim alanında yardım edilmesi şarttır. Ayrıca dış yardımlar bağışçı ülkelere para çıkışına ve kısa ve orta vadede masraflara neden olsa da aslında uzun vadede bu ülkeler için

ekonomik fayda da sağlayacaktır. Eğer Afganistan gelişir ve dış yardımlara bağımlılıktan kurtulursa artık milyarlarca doların dış yardım yapan ülkeler tarafından harcanmasına gerek kalmayacak, belki de gelişecek ticari işbirliği sayesinde bu ülkeler için karlı yatırımlar yapmaya müsait bir ortak haline gelecek veya diğer ülkelere insani yardım gönderen bir ülke haline bile gelebilecektir. Bu nedenle Afganistan'a yapılan dış yardımlar ülke içinde bulunduğu durumdan kurtulup, kendi kendine yetecek seviyeye gelene kadar devam ettirilmelidir.

Aslında diğer birçok bağışçı ve yardım sağlayıcı ülkeye göre hem coğrafi yakınlık, hem tarihi ve kültürel bağlar, hem de ülkedeki tüm gruplar tarafından Türk Halkına karşı beslenen derin sevgiden kaynaklanan birçok avantaja rağmen, alanda yapılan gözlemlerde Türkiye'nin diğer barışçılar arasında geri kaldığı görülmektedir. Yukarıda bahsedildiği gibi bağış yapan birçok ülke genelde mülteci akımını önlemek, enerji ve yeraltı kaynakları açısından zengin bölgelerde etkisini artırmak ve rakip olduğu ülkelerin ülkedeki etkisini dengelemek gibi milli çıkarları gereğince Afganistan'da aktif halde bulunurken; Türkiye'nin de bölgedeki soydaşlarını korumak, Türkiye'ye gelen mültecileri engellemek ve geri göndermek için projeler geliştirmesi ve Afganistan'la dostluğu daha da pekiştirmek gibi diğer milli menfaatlerini gözetmek gibi amaçlarla daha etkin politikalar izlemesi gerekmektedir. Bu nedenlerle TİKA, AFAD, Kızılay gibi kamu ve STÖ'ler ve firmalar gibi özel sektör aktörleri Afganistan'da faaliyetlerini artırarak daha ön plana çıkmalı, Türkiye'de eğitim almaya gelen gençler barış elçisi gibi yetiştirmeli ve daha huzurlu bir Afganistan yaratmak için hem yerel hükümetle, hem toplumsal liderlerle hem de uluslararası aktörlerle işbirliği yapılmalıdır. Türkiye ve Türk STÖ'leri özellikle EQUIP ve ARTF gibi büyük ölçekli ve çok uluslu dış yardım aparatlarının dışında kalmamalıdır.

KAYNAKÇA

- Abedin, M. (2019). How Iran Found Its Feet in Afghanistan: Tehran Learns to Talk to the Taliban. *Political Affairs*, 10 (24).
- ACBAR (Agency Coordinating Body for Afghan Relief & Development / Afgan Yardım ve Kalkınma Ajansları Koordinasyon Yapısı) (2019). Yearly Report 2019.
- Adem, M. (1981). *Eğitim Planlaması*. Ankara: A.Ü. Eğitim Bilimleri Fakültesi.
- Adem, M. (2005). *Ulusal Eğitim Politikamız ve Finansmanı*. Ankara: Ankara Üniversitesi.
- Alemdar, A. (2020). Uluslararası İlişkilerde ‘Güç’ ve ‘Yumuşak Güç’ Boyutu. Defense Turk. Web: <https://www.defenceturk.net/uluslararasi-iliskilerde-guc-ve-yumusak-guc-boyutu>.
- Alkan, C. (1982). Eğitim Teknolojisi ve Öğretmen Eğitimi. *Ankara Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 15 (1).
- Alsan, Z. M. (1950). 1949 Cenevre Sözleşmeleri. *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*.
- Altınbaş, D. (2010). Yunanistan Krizi ve Avrupa Birliği. Türkmeneli İşbirliği ve Kültür Vakfı, Avrasya İncelemeleri Merkezi, AVİM, 2010/75. Web: <https://avim.org.tr/Blog/yunanistan-krizi-ve-avrupa-birliigi> adresinden 29 Mayıs 2020’de alınmıştır.
- Amin M. and David, B. (2018), Power Sector Reform in Afghanistan: Barriers to Achieving Universal Access to Electricity. *Energy Policy*, Volume 123, December 2018, p. 72. Web: <https://www.sciencedirect.com/science/article/abs/pii/S0301421518305172> adresinden 4 Haziran 2020’de alınmıştır.
- Annan K. (2000), We the Peoples: The Role of the United Nations in the 21st Century, Web: <https://www.un.org/press/en/2000/20000403.ga9704.doc.html> adresinden 9 Aralık 2018’de alınmıştır.
- ARTF (2020). Strengthening Higher Education Project, Web: <http://www.artf.af/portfolio/closed-projects/strengthening-higher-education-project> adresinden 5 Mayıs 2020’de alınmıştır.
- Aytaç, G. B. (2014). *Üçüncü Dünya Güvenliği ve İnsani Müdahale*. Dezanj Yayınları, İstanbul.

- Bahar, H. H. (2017). *Eğitim İle İlgili Temel Kavramlar*. M. Kağan ve S. Yalçın. (Editörler). Eğitim Bilimine Giriş. 1. Baskı. Ankara. Pegem Akademi Yayıncılık, ss. 1-33.
- Barbelet, V. (2014). Male Gender-Based Violence: A Silent Crisis, Web: <http://www.odi.org/comment/8502-malegender-based-violence-conflict-humanitarianresponse> adresinden 9 Aralık 2018'de alınmıştır.
- Barber, B. (1997). Feeding Refugee of War: The Dilemma of Humanitarian Aid. *Title of the Foreign Affairs*, 76 (4), s. 8-14.
- Beegle, K.; Luc, Christiaensen. (2019). Accelerating Poverty Reduction in Africa. Washington, DC: World Bank. doi:10.1596/978-1-4648-1232-3. License: Creative Commons Attribution CC BY 3.0 IGO
- Beehner, L and Young, J. (2012). The Failure of the Failed States Index, Web: <https://worldpolicy.org/2012/07/17/the-failure-of-the-failed-states-index/> adresinden 10 Aralık 2018'de alınmıştır.
- Bellamy, A. J. (2011). Mass Atrocities and Armed Conflict: Links, Distinctions, and Implications for the Responsibility to Prevent. *Policy Analysis Brief, February 2011*, The Stanley Foundation. Web: <https://www.stanleyfoundation.org/publications/pab/BellamyPAB22011.pdf> adresinden 9 Aralık 2018'de alınmıştır.
- Billing, A. (2010). Humanitarian Assistance and Introduction to The Sweden's Politics of Humanitarian Assistance. Global Studies. Web: https://globalstudies.gu.se/digitalAssets/1324/1324730_17humassistance.pdf adresinden 10 Aralık 2018'de alınmıştır.
- BMMYK Türkiye Temsilciliği (1998). Sığınma ve Mülteci Konularındaki Uluslararası Belgeler ve Hukuki Metinler. Damla Matbaası, Ankara.
- Boztaş, A. (2018). Birinci Dünyanın Üçüncü Dünya Ekonomileri Üzerindeki Küresel Savaşı. Türk Asya Stratejik Araştırmalar Merkezi / TASAM. Web: https://tasam.org/tr_TR/Icerik/50254/birinci_dunyanin_ucuncu_dunya_ekonomileri_uzerindeki_kuresel_savasi adresinden 2 Haziran 2020'de alınmıştır.
- BRAC (2012). Girls Education Project, Afghanistan Report To CIDA –December 2012.

- Branczik, A. (2004). Humanitarian Aid and Development Assistance Beyond Intractability, Web: https://www.beyondintractability.org/essay/humanitarian_aid adresinden 10 Aralık 2018’de alınmıştır.
- Brown, A. (2016). Narrow Versus Comprehensive Justification in Humanitarian Aid: A Case Study of the CERF. In Barcelos P. & De Angelis G. (Eds.). *International Development and Human Aid: Principles, Norms and Institutions for the Global Sphere*. Edinburgh University Press, s. 163-195.
- Büyükaşlan, M.A. (1995). Toplumsal Kalkınma ve Eğitim. *Eğitim Yönetimi, Y11: 1, Sayı: 4*, s. 6-7.
- Carr, E. H. (1973). *International Relations Between the Two World Wars: 1919-1939*. The Macmillan Press Ltd., Great Britain.
- Cemaloğlu, N. (2017). Eğitim, Kalkınma ve Toplum. Kamudan Haber. Web: <https://www.kamudanhaber.net/egitim-kalkinma-ve-toplum-makale.3345.html> adresinden 3 Haziran 2020’de alınmıştır.
- Center For Strategic & International Studies (2007). A Smarter, More Secure America. Washington. Web: http://csis.org/files/media/csis/pubs/071106_csissmartpowerreport.pdf adresinden 19 Mayıs 2019’da alınmıştır.
- CFR (Council on Foreign Relations) (2020), The U.S. War in Afghanistan 1999-2020, Web: <https://www.cfr.org/timeline/us-war-afghanistan> adresinden 25 Mayıs 2020’de alınmıştır.
- Charnovitz, S. (1997). Two Centuries of Participation: NGOs and International Two Centuries of Participation: NGOs and International Governance. *Michigan Journal of International Law Michigan Journal of International Law Volume 18 Issue 2 1997*, s. 191-192.
- CHS Alliance (2014). Core Humanitarian Standard on Quality and Accountability. *Group URD and the Sphere Project. First Edition: 2014* ISBN: 978-2-8399-1564-9©.
- Concern Worldwide (2019) Foreign Aid by Country: Who is Getting the Most - and How Much?, Web: <https://www.concernusa.org/story/foreign-aid-by-country/> adresinden 12 Haziran 2019’da alınmıştır.
- Coyne, C. J. (2013). Doing Bad by Doing Good. Stanford, California, Stanford University Press.
- Creative Associates International Inc. (CAII) (2011). The Beginning of Creative’s Presence in Afghanistan, Web: <https://www.creativeassociatesinternational.c>

- om/stories/creative-in-afghanistan-10-years-and-counting/ adresinden 1 Mart 2020'de alınmıştır.
- Çakmak, Ö. (2008). Eğitimin Ekonomiye Ve Kalkınmaya Etkisi. *D.Ü. Ziya Gökalp Eğitim Fakültesi Dergisi 11*, 33-41, s. 36, 37.
- Çebi, E. (2019). Afganistan'ın Çatışma Bölgesine Dönüşmesinde Eğitime Müdahalenin Rolü. İHH İnsani ve Sosyal Araştırmalar Merkezi (İNSAMER). Web: https://insamer.com/tr/afganistanin-catisma-bolgesine-donusmesinde-egitime-mudahalenin-rolu_2052.html adresinden 22 Kasım 2019'da alınmıştır.
- DANIDA (2020). Evaluation of Danida Support to the Education Sector in Afghanistan 2020, Web: http://www.netpublikationer.dk/um/11167/html/printerversion_chapter01.htm adresinden 5 Mayıs 2020'de alınmıştır.
- DER Think Tank (2020). The Root Causes of Mass-Migration. Web: <https://www.der-thinktank.eu/topics/refugees-migration-integration/the-root-causes-of-mass-migration/> adresinden 7 Haziran 2020'de alınmıştır.
- Deutsche Gesellschaft für Internationale Zusammenarbeit (GIZ) (2020). Modernising University Education in Afghanistan's Mining Sector, Web: <https://www.giz.de/en/worldwide/67590.html> adresinden 1 Mayıs 2020'de alınmıştır.
- Deveci, E. (2014). "Savaşta Çocuk Ölümleri ve Yaralanmaları", (ed. Burcu Tokuç), *Çocuklar ve Savaş*. s. 8-24.
- Devon C. (2001). Politics and Humanitarian Aid: Debates, Dilemmas and Dissension. *Humanitarian Policy Group Report 10*, Overseas Development Institute (ODI), London.
- Duman, T. (1991). *Türkiye'de Orta Öğretime Öğretmen Yetiştirme*. Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, No:2322, İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.
- Dunant, H. (1959). A Memory of Solferino. Geneva: International Committee of the Red Cross.
- Education for All (EFA) (2015). 2015 National Review Report: Afghanistan. World Education Forum (Incheon, Republic of Korea, 19-22 May 2015).
- EMDAT (Emergency Incident Data) The International Disaster Database, Web: <http://www.emdat.be/> adresinden 22 Kasım 2019'da alınmıştır.

- Encyclopaedia Britannica (2018). Afghan War. November 14, 2018. Web: <https://www.britannica.com/event/Afghan-War> adresinden 15 Kasım 2018'de alınmıştır.
- Ercümen, M. A. (2017). İslam Dünyasında İnsani Krizler. *İslam Dünyası - İnsani Durum, Ağustos 2017*, s. 2. Web: http://insamer.com/rsm/icerik/dosya/dosya_786.pdf adresinden 9 Aralık 2018'de alınmıştır.
- Erdoğan, İ. (2006). Eğitime Yeni Yönelimler, Demirel, Özcan ve Z. Kaya (Ed.) *Öğretmenlik Mesleğine Giriş*. Ankara: Pegem A. Yayıncılık, s. 35.
- Ergünay, O. (1996). Afet Yönetimi Nedir? Nasıl Olmalıdır. TÜBİTAK Deprem Sempozyumu Bildiriler Kitabı.
- Ertürk, S. (1972). *Eğitimde Program Geliştirme*. Ankara: Yelken Tepe Yayınları, s.3.
- EU (European Commission), (2010), Don't Shoot, I'm a Humanitarian Worker, World Humanitarian Day: The European Commission Calls for Respect for Humanitarian Principles. Web: <http://europa.eu/rapid/pressReleasesAction.do?reference=IP/10/1058&type=HTML> adresinden 21 Nisan 2019'da alınmıştır.
- Evans, G. (2006), What We Know About Preventing Deadly Conflict: A Practitioner's Guide. *International Crisis Group. Op-Ed / Global 2 January 2006*.
- Etzeberria, X. (2001). The Ethical Framework of Humanitarian Action in the Humanitarian Studies Unit (Ed.), *Reflections on Humanitarian Action: Principles, Ethics and Contradictions*. S. 78-98, London; Sterling, Virginia: Pluto Press. doi:10.2307/j.ctt18fs9tr.8.
- Farhan, A.H. (2014), The Challenges of Private Higher Education in Afghanistan. (Aug. 21, 2014). Web: <http://www.sharnoffsglobalviews.com/private-education-afghanistan-376/> adresinden 22 Kasım 2019'da alınmıştır.
- Federal Foreign Office (2020). Foreign & European Policy, Germany and Afghanistan: Bilateral Relations, 07.04.2020.
- Fidan, N. ve Erden, M. (1991). *Eğitime Giriş*. Ankara: Feryal Matbaacılık, s. 13-17
- FRA (Fundamental Rights Agency, EU) (2010). Press Release, Vienna, Does Discrimination Foster Violence. Survey Among Muslim and Non-Muslim Youth.

- Fund for Peace. (2018). Fragile States Index 2018 – Annual Report, Web: <https://fundforpeace.org/2018/04/24/fragile-states-index-2018-annual-report/> adresinden 10 Mayıs 2019’da alınmıştır.
- German Cooperation with Afghanistan (2020). Better Vocational Education and Training for All, Web: <https://www.ez-afghanistan.de/en/project/better-vocational-education-and-training-all> adresinden 1 Mayıs 2020’de alınmıştır.
- Germany to set conditions for future aid to Afghanistan, (October 4, 2016). Reuters, World News.
- Global Partnership (2016). Education Sector Analysis, Afghanistan. *Pouras Consult Aps. Volume I*, s.14, 82.
- Global Protection Cluster (2020). Human Rights in Humanitarian Action, <https://www.globalprotectioncluster.org/human-rights-in-humanitarian-action/> adresinden 5 Temmuz 2020’de alınmıştır.
- Good Humanitarian Donorship (GHD) (2003), 24 Principles and Good Practice of Humanitarian Donorship. Stockholm. Web: <https://www.ghdinitiative.org/ghd/gns/principles-good-practice-of-ghd/principles-good-practice-ghd.html> adresinden 24 Nisan 2019’da alınmıştır.
- Gülmez, Mesut. (2006). *Kesintisiz İnsan Hakları Öğretimi ve Eğitimi*. F. Sayılan ve A. Yıldız. (Editörler). Yaşam boyu öğrenme. İkinci Baskı. Ankara. Sosyal Bilimler Enstitüsü ve Pegem A Yayıncılık, ss. 84-105.
- Gündüz, Z. G. (21 Nisan 2018). CEO, RET International, Kişisel Görüşme, Ankara.
- Güngör, A. (2019). Eğitim ve Kalkınma Planları, Web: <https://www.egitimajansi.com/ali-gungor/egitim-ve-kalkinma-planlari-kose-yazisi-2117y.html> adresinden 22 Kasım 2019’da alınmıştır.
- Günkör, C. (2017). Eğitim ve Kalkınma İlişkisinin İncelenmesi - Exploration of the Relationship Between Education and Development. e-ISSN:2146-6297 *Uluslararası Sosyal Bilimler Eğitimi Dergisi - Journal of International Social Sciences Education*, 2017:3 (1), s. 18-19.
- Hagerty, R. W. and Mentis, O. (2011). How to Stabilize Failing States: The Good, The Bad and the Ugly of International Intervention (Master’s Thesis, Naval Postgraduate School, 2011), Dissertation Abstracts International 10945/10651.

- Hamdam, M. S. (2016). Standing by Afghanistan: The Strategic Choice. NATO Review, 04 May 2016, Web: <https://www.nato.int/docu/review/articles/2016/05/04/standing-by-afghanistan-the-strategic-choice/index.html> adresinden 11 Haziran 2020'de alınmıştır.
- Hamid, T. (2019). ICA (Insurance Cooperation of Afghanistan), At Least 400 Schools Remain Closed Countrywide: Minister, Web: <https://tolonews.com/afghanistan/least%C2%A0400-schools-remain-closed-countrywide-minister> adresinden 10 Haziran 2020'de alınmıştır.
- Hanauer, L; Chalk, P. (2012). India's and Pakistan's Strategies in Afghanistan Implications for the United States and the Region. *Rand Corporation Publishing, 2012, 031136*. ISBN 978-0-8330-7662-5 DS357.6.I4H36 2012.
- Harmer, A. (2004). "Bringing the Gap? The International Financial Institutions and Their Engagement in Situations of Protracted Crisis", (ed. Adele Harmer and Joanna Macrae), Beyond the Continuum: The Changing Role of Aid Policy in Protracted Crisis. *Humanitarian Policy Group Report 18*. Overseas Development Institute (ODI), London. Web: <http://www.odi.org.uk/resources/download/236.pdf> adresinden 8 Aralık 2018'de alınmıştır.
- Harris, S. B. (1990). The Society for the Recovery of Persons Apparently Dead. *Cryonics, September 1990*.
- Harvey, Paul (2009). Towards Good Humanitarian Government: The Role of the Affected State in Disaster Response. *Humanitarian Policy Group (HPG) Policy Brief 37*, Web: <https://www.odi.org/sites/odi.org.uk/files/odi-assets/publications-opinion-files/5092.pdf> adresinden 28 Mayıs 2020'de alınmıştır.
- Hasnat, S. F. (2010). Pakistan's Strategic Interests, Afghanistan and the Fluctuating U.S. Strategy. *Journal of International Affairs, Mar 25,2010*, Columbia, SIPA.
- Haulman, D.L. (1996), Crisis in Iraq: Operation Provide Comfort. s. 282, Web: <https://media.defense.gov/2012/Aug/23/2001330108/-1/-1/0/Op%20Provide%20Comfort.pdf> adresinden 28 Mayıs 2020'de alınmıştır.
- Hesapçioğlu, M. (1984). Türkiye'de İnsan Gücü ve Eğitim Planlaması. *A.Ü. Eğitim Bilimleri Fakültesi Yayınları, No: 127*, Ankara.

- Hilali, A. Z. (2005). The Soviet Penetration into Afghanistan and the Marxist Coup. *The Journal of Slavic Military Studies*, 18:4, 673-716, DOI: 10.1080/13518040500354984.
- Hobsbawm, Eric, (1996). *Kısa 20. Yüzyıl: 1914-1991 Aşırıliklar Çağı* (Çev. Yavuz ALOGAN). Sarmal Yayınevi, İstanbul, Web: <https://www.nanseninitiative.org> adresinden 10 Aralık 2018'de alınmıştır.
- Holmberg, A.; Kohi, D.; Rothman, J. and Schellekens, L. (2016). Basic Education and Gender Equality in Afghanistan 2013-2015 Final Report. Decentralised Evaluation Review of the UNICEF Programme.
- HRW (Human Rights Watch) (1991). An Africa Watch Report, Evil Days 30 Years of War and Famine In Ethiopia. Web: <https://www.hrw.org/sites/default/files/reports/Ethiopia919.pdf> adresinden 29 Nisan 2019'da alınmıştır.
- HRW (2017). I Won't Be a Doctor, and One Day You'll Be Sick, Girls' Access to Education in Afghanistan. Web: <https://www.hrw.org/report/2017/10/17/i-wont-be-doctor-and-one-day-youll-be-sick/girls-access-education-afghanistan> adresinden 02 Haziran 2020'de alınmıştır.
- ICVA (International Council of Voluntary Agencies / Uluslararası Gönüllü Kuruluşlar Konseyi) (2020). Humanitarian Learning: Learning Stream and Navigating the Nexus, Topic 1: The "Nexus" Explained. Web: https://reliefweb.int/sites/reliefweb.int/files/resources/ICVA_Nexus_briefing_paper%20%28Low%20Res%29.pdf adresinden 11 Aralık 2018'de alınmıştır.
- IFRC (International Federation of Red Cross and Red Crescent Societies and the ICRC) (1995). Code of Conduct for The International Red Cross and Red Crescent Movement and Non-Governmental Organizations in Disaster Relief, Annex VI to the Resolutions of the 26th International Conference of the Red Cross and Red Crescent. m.1. Web: <http://www.ifrc.org/Docs/idrl/I259EN.pdf> adresinden 9 Nisan 2019'da alınmıştır.
- IFRC (International Federation of Red Cross and Red Crescent Societies and the ICRC) (2012), "World Disasters Report 2012: Focus on Forced Migration and Displacement". Geneva, 2012.
- Ijaz, K. (1998) Afghanistan: A Geopolitical Study. *Central Asian Survey*, 17:3, 489-502, DOI: 10.1080/02634939808401049.

- Ijaz, K. (2007). Understanding Pakistan's Pro-Taliban Afghan Policy. *Journal, Pakistan Horizon Volume 60* Issue 2, pp 141-157. Pakistan Institute of International Affairs.
- Imran, S. (2019). Sino-US Involvement in Afghanistan: Implications for South Asian Stability and Security. *Strategic Studies*, 39(3), 53-72. doi:10.2307/48544310.
- İnan, M. (2012), İnsani Yardım ve Avrupa Birliği Boyutu. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir).
- İnsani yardım için demokrasi şartı. (15 Ekim 2007). *Yeni Şafak*.
- Jahangir, A.; Umbreen J. (2018) Afghanistan Imbroglio: The Unintended Consequences of Foreign Interventions. *Research Journal of South Asian Studies Vol. 33*, No. 2, July–December, 2018, pp.411–433.
- Jelinek, E. (2006). A Study of NGO Relations with Government and Communities in Afghanistan. *ACBAR, November 2006, s. 14, 18-20*.
- Joanna M. ed., The New Humanitarianism: A Review of Trend in Global Humanitarian Action, Humanitarian Policy Group Report 11. Overseas Development Institute (ODI), London, 2002. Web: <http://www.odi.org.uk/resources/download/243.pdf> adresinden 19 Nisan 2019'da alınmıştır.
- Kabul 17 killed due to hazardous levels of air pollution. (31 Aralık 2019) Al Jazeera. Web: <https://www.aljazeera.com/news/2019/12/kabul-17-killed-due-hazardous-levels-air-pollution-191231062957367.html> adresinden 1 Haziran 2020'de alınmıştır.
- Kağan, M. ve Yalçın, S. (Editörler). (2017). *Eğitim Bilimine Giriş*. Ankara: Pegem Akademi Yayıncılık, 1. Baskı, Eylül 2017.
- Karakurt, B.; Şentürk, S.H. ve Ela, M. (2015). "Makroekonomik Kırılganlık: Türkiye ve Şangay Beşlisi Karşılaştırması". *Yönetim ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi, C. 13*, s. 1.
- Kasliwal, P. (1995). *Development Economics*. South Western Collage Publishing, Ohio.
- Kay-Fowlow, M. (2012) Closing the Gap Between Humanitarian and Development Aid. In Depth News.
- Kaya, Y. K. (1984). *İnsan Yetiştirme Düzenimiz*. Ankara: Ertem Matbaacılık s.57.
- Kaya, Y. K. (1995). *Kalkınmada Eğitimin Rolü*. Abece, 102, s. 60-68.

- Kayagil, M. E. (2016). Tarihsel Perspektiften Japonya’da Sivil Toplum Kuruluşları. *Çalışma ve Toplum*, 2016/4, s. 1771-1772.
- Keskin, F. (2007). Uluslararası Hukukta Kuvvet Kullanma: Savaş, Karışma ve Birleşmiş Milletler. Mülkiyeliler Birliği Vakfı Yayınları, Ankara.
- KfW Kalkınma Bankası (2020). Ex Post Evaluation–Afghanistan, Web: https://www.kfw-entwicklungsbank.de/PDF/Evaluierung/Ergebnisse-und-Publikationen/PDF-Dokumente-A-D_EN/Afghanistan_Grundbild_ung_2018_E.pdf adresinden 1 Mayıs 2020’de alınmıştır.
- Kılıç, M. (2015, Temmuz). Uluslararası İlişkiler, Yeşil Kuşak Teorisi ve Örnekleri. *International Journal of Political Science Researches*, s. 50-72.
- Kim L. (1997). Imitation to Innovation: The Dynamics of Korea’s Technological Learning. Boston and Massachusetts, Harvard Business School Press.
- King, H. M. (2020). Exploration Geologists, What Do Exploration Geologists Do? Web: <https://geology.com/jobs/exploration-geologist/> adresinden 2 Temmuz 2020’de alınmıştır.
- Korkmaz, A. (2006). Eğitimin ve Ekonomi Arasındaki İlişkiler, L. Küçükahmet (Ed.) Eğitim Bilimine Giriş. S. 96-97, Ankara: Nobel Yayınevi.
- Leader's Speech. (1995), Tony Blair (Labour), Brighton, UK, Web: <http://www.britishpoliticalspeech.org/speech-archive.htm?speech=20> adresinden 2 Haziran 2020’de alınmıştır.
- LRRD (Livestock Research for Rural Development) (1996), Communication from the Commission to the Council and the European Parliament on Linking Relief, Rehabilitation and Development. s. 153.
- Lynch, K. (2020) Equity, Gender Equality and Inclusion in Access to Education, and Support to Equity and Learning, Web: <https://www.globalpartnership.org/sites/default/files/docs/results-report-2020/2020-06-GPE-results-report-2020-chapter-1.pdf> adresinden 6 Mayıs 2020’de alınmıştır.
- Malikzada, E. A. (2019). Iran’s Interests in Afghanistan: Water, Black Market Currency, & Extremism. *Global Security Review*.
- Mashal, M. (2019). Afghanistan Needs Billions in Aid Even After a Peace Deal, World Bank Says. (5 December 2019). The New York Times.
- Mazucelli, C. (2019). Issues Surrounding Mass Migration. A Global Overview of Human Migration and the Impact this Issue has on International Relations.

- August 6, 2019. Web: <https://storymaps.arcgis.com/stories/2f0f9d5c42ba42cfa032b18f7ec25e3b> adresinden 12 Aralık 2019'da alınmıştır.
- Martin, A. B. M. (2011). Geopolitical Analysis of Afghanistan. *Analysis Documents of the IEEE, Issue 12, 2011*.
- Marty, F. J. (2016). Project to Exploit Afghanistan's Giant Copper Deposit Languishes: Chinese Plans to Tap into Afghanistan's Copper Wealth have Stalled, Leaving Locals in the Lurch. April 16, 2018. Web: <https://www.thethirdpole.net/2018/04/16/project-to-exploit-afghanistans-giant-copper-deposit-languishes/> adresinden 1 Haziran 2020'de alınmıştır.
- Mitchell, D.F. (2017). NGO Presence and Activity in Afghanistan, 2000–2014: A Provincial-Level Dataset, Stability. *International Journal of Security and Development, 6 (1)*, p.5. DOI: <http://doi.org/10.5334/sta.497>.
- MoE (Ministry of Education / Afganistan Eğitim Bakanlığı) (2007). National Education Strategic Plan: 1385 -1389. Web: https://planipolis.iiep.unesco.org/sites/planipolis/files/ressources/afghanistan_nesp_national_education_strategy_plan.pdf adresinden 12 Aralık 2018'de alınmıştır.
- MoE (2017). National Education Strategic Plan: 2017-2021. Web: <http://anafae.af/wp-content/uploads/2016/11/National-Education-Strategic-Plan-NESP-III.pdf> adresinden 12 Aralık 2018'de alınmıştır.
- MoE (2018). 15,000 Volumes of English Language Textbook were Donated to the Afghan Ministry of Education by VOA Radio and Television. Web: <http://old.moe.gov.af/en/news/74870> adresinden 1 Mayıs 2020'de alınmıştır.
- MoE (2019). Analytical Report of CBE and ALP Classes. (4thQuarter of 2019).
- MoE (2020). Vision of the Ministry of Education. Web: <https://moe.gov.af/en/about-us> adresinden 10 Haziran 2020'de alınmıştır.
- MoEc (Ministry of Economy, Islamic Republic of Afghanistan /Afganistan Ekonomi Bakanlığı) (2018). Non-Governmental Organizations (NGOs) Annual Report 2016. Kabul, Afghanistan.
- MoEc (2018). Non-Governmental Organizations (NGOs) Annual Report 2017. Kabul, Afghanistan.
- MoEc (2019). Non-Governmental Organizations (NGOs) Annual Report 2018. Kabul, Afghanistan.

- Morgenthau, H. J. (1970). Güç ve Barış Mücadelesi, (Çev. Baskın Oran ve Ünsal Oskay). *Uluslararası Politika, Yıl 1, C1, 1970*. Ankara, Siyasi Bilimler Türk Derneği Yayınları.
- Nansen Initiative (2015). Disaster Induced Cross-Border Displacement. *Agenda for the Protection of Cross-Border Displaced Persons in the Context of Disasters and Climate Change. Volume I, December 2015*, s.14.
- Nicholson, S. (2013). A Study of Teacher and School Administration Personnel Training Programmes in Afghanistan. JICA and the Ministry of Education, Afghanistan, February 2013.
- NORAD (2012). Evaluation of Norwegian Development Cooperation with Afghanistan 2001-2011 Final Report. Norwegian Agency for Development Cooperation
- NRC (2015). Breaking the Cycle: Education and the Future for Afghan Refugees. September 2015.
- NSIA (National Statistics and Information Authority - Milli İstatistik ve Bilgi Kurumu) (2019). *Afghanistan Statistical Yearbook 2018-19, Issue 40*, s.1, 55-61, 74-104, 123-139.
- NUFFIC (Netherlands Universities Foundation for International Cooperation) (2013). Education System: Afghanistan - Internationalizing Education. s. 5.
- NUFFIC (2015). Education System Afghanistan - Described and Compared with the Dutch System. Version 1, January 2015, s. 6-11.
- OECD (2009). Monitoring the Principles for Good International Engagement in Fragile States and Situations: Islamic Republic of Afghanistan. OECD Publishing, s.1.
- OECD (2012). Evaluation of Danish Development Support to Afghanistan. Ministry of Foreign Affairs of Denmark. e-ISBN: 978-87-7087-667-4.
- OECD (2014). Kırılgan Devletler 2014: Yerel Gelirlerin Harekete Geçirilmesi Fragile States 2014: Domestic Revenue Mobilisation). *OECD Raporu, 25.7.2014*, Web: <http://oecd.dt.mfa.gov.tr/Mission/ShowInfoNote/215472> adresinden 10 Aralık 2018'de alınmıştır.
- OECD (2019). Total Expenditure on Educational Institutions per Full-Time Equivalent Student (2016), How Much is Spent per Student on Educational

- Institutions, Education at a Glance. OECD Indicators, OECD Publishing, Paris. DOI: <https://doi.org/10.1787/0fdccb3b-en>.
- Ohlson, T. (2008). Understanding Causes of War and Peace. *European Journal of International Relations, Volume: 14 Issue: 1*, Uppsala University, Sweden, page(s): 133-160. Web: <https://doi.org/10.1177/1354066107087765> adresinden 11 Aralık 2018'de alınmıştır.
- Oktaç, E. (1999). Acil Yardım Planlaması ve Afet Yönetimi. *Uzman Der Dergisi, Yıl: 2, S. 6-7*, Nisan-Eylül 1999.
- Özçelik, A. O. (2016). *İnsani Yardımlar Bağlamında Koruma Sorumluluğu, Türkiye'de Ve Dünyada Dış Yardımlar*. Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık.
- Pajhwok Afghan News (2017). New Literacy Curriculum in Afghanistan, Web: <https://www.pajhwok.com/en> adresinden 10 Aralık 2018'de alınmıştır.
- Pazarıcı, Hüseyin, (1989). *Uluslararası Hukuk Dersleri, 2. Kitap*. AÜ Siyasal Bilgiler Fakültesi Basımevi, Ankara, C.II, s. 118.
- Pervaiz, F. A. (2013). The Strategic Significance of Afghanistan: Geopolitics, the Trans-Afghan Pipeline, and the Struggle for Eurasia. *Arts & Sciences Electronic Theses and Dissertations, 246*.
- Priya, G. (2014). Importance of Afghanistan in Inner Asian Geopolitics. *The Criterion, 2014, Vol 5*, Issue 3.
- RET International (Relief & Resilience through Education in Transition) Web Sayfası (2018). Web: <https://www.theret.org> adresinden 10 Aralık 2018'de alınmıştır.
- Roberts, A. (1999). NATO's Humanitarian War over Kosovo. *Survival, 41:3*, p. 102-123. DOI: [10.1080/00396339912331342943](https://doi.org/10.1080/00396339912331342943).
- Robinson, R. (2005). *Beyond The State-Bounded Immigrant Incorporation Regime Transnational Migrant Communities: Their Potential Contribution To Canada's Leadership Role And Influence In A Globalized World*. The North-South Institute, Ottawa.
- Roosbeh S. (2008). Cultures of Occupation, *The New Centennial Review, Vol. 8*, No. 1, p. 211-233.
- Ruttig, T. (2018). An April Day That Changed Afghanistan 4: The Evolution of the PDPA and Its Relations with the Soviet Union. Web: <https://www.afghanistan-analysts.org/en/reports/context-culture/an-april-day-that-changed-afghanistan->

[4-the-evolution-of-the-pdpa-and-its-relations-with-the-soviet-union/](#)

adresinden 15 Mayıs 2020'de alınmıştır.

Sadat, K. H. (2020), Afghanistan: Air Pollution More Dangerous Than Civil War,

Web:[https://www.aa.com.tr/en/asia-pacific/afghanistanair-pollution-more-](https://www.aa.com.tr/en/asia-pacific/afghanistanair-pollution-more-dangerous-than-civil-war/1690496)

[dangerous-than-civil-war/1690496](#) adresinden 4 Haziran 2020'de alınmıştır.

Samady, S. R. (2001). Education and Afghanistan Society in the Twentieth Century.

UN Digital Library, Paris, UNESCO (02) / S187.

Samady, S. R. (2013). Changing Profile of Education in Afghanistan. *Pedocs, 2013,*

15 S.

Sami, Z. (2003). Eğitimin Bir İşlevinin Kalkınma Olduğu Unutuluyor mu? *Milli*

Eğitim Dergisi, 159, s. 47-59, 159.

Sangar K. (2016). Afghanistan's Significance for Russia in the 21st Century:

Interests, Perceptions and Perspectives. *Politics in Central Europe, Vol. 12,*

No. 1, DOI: 10.1515/pce-2016-0004.

Sarvi, J. (2003) A New Start for Afghanistan's Education Sector. Asian Development

Bank, South Asia Department: April 2003.

Save The Children (2020). Reason #2: You Can Trust Our Commitment to Children,

Web: <https://www.savethechildren.org/us/about-us/why-save-the-children>

adresinden 29 Nisan 2019'da alınmıştır.

Sedef, A. (2005). Bölgesel Kalkınma, Web: www.gap.gov.tr/Turkish/De

[rgi/D7131999/Bkegit.Html](#) adresinden 5 Şubat 2019'da alınmıştır.

Shakir, S. (2020). Taliban Ve Peştunistan Sorunlarının Afganistan-Pakistan

İlişkilerine Etkisi. Yüksek Lisans Tezi Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler

Enstitüsü.

Shaping Policy for Development (2018). Overseas Development Institute (ODI),

Web: www.odi.org.uk adresinden 10 Aralık 2018'de alınmıştır.

Shriraz, R. (2008). Islamic Education in Afghanistan: Revisiting the United States'

Role. *The New Centennial Review, (Spring 2008)*, Michigan State

University Press. Web: <https://www.jstor.org/stable/41949587?seq=1>

adresinden 22 Kasım 2019'da alınmıştır.

Sönmez, V. (2001). *Program Geliştirmede Öğretmen El Kitabı*, Ankara: Anı

Yayıncılık, s. 23.

- Stewart, P. (2007). Failed States and Global Security: Empirical Questions and Policy Dilemmas. *International Studies Review*, 9, p. 644-662.
- Strand, A. (2015) Country Case Study for the Oslo Summit on Education for Development. Web: <https://reliefweb.int/sites/reliefweb.int/files/resources/financing%20education%20IN%20afghanistan.pdf> adresinden 5 Mayıs 2020'de alınmıştır.
- Synovitz, R. (2003). Afghanistan: History of 1973 Coup Sheds Light on Relations with Pakistan. Web: <https://www.rferl.org/a/1103837.html> adresinden 12 Mayıs 2020'de alınmıştır.
- Taş, U. ve Yenilmez, F. (2007). Türkiye'de Eğitimin Kalkınma Üzerindeki Rolü Ve Eğitim Yatırımlarının Geri Dönüş Oranı. *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 9 (1), s.158.
- Taşçı, F. (2008). TÜRKİYE'NİN KAMUSAL SOSYAL YARDIM ANLAYIŞI (1980-2007) ÜZERİNE BİR ANALİZ. *Sosyal Siyaset Konferansları Dergisi Cilt 0*, Sayı 55, s. 127-149.
- TDK (Türk Dil Kurumu) (2018), Büyük Türkçe Sözlük, Web: http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_bts&view=bts&kategori1=veritbn&kelimesec=31805 adresinden 13 Aralık 2018'de alınmıştır.
- The New Humanitarian (2006). Almost Half of All Afghan Children not in School – Oxfam, Web: <http://www.thenewhumanitarian.org/news/2006/11/27/almost-half-all-afghan-children-not-school-oxfam> adresinden 10 Aralık 2018'de alınmıştır.
- The United Nations Today (2020). Ekonomik ve Sosyal Kalkınma, Web: <http://www.unicankara.org.tr/today/3.html> adresinden 2 Haziran 2020'de alınmıştır.
- TİKA (T.C. Türk İşbirliği Ve Koordinasyon Ajansı) (2019a). Türkiye Kalkınma Yardımları Raporu.
- TİKA (2019b). 2019 Faaliyet Raporu
- TİKA (2020). Afganistan'da Eğitime Destek Devam Ediyor, Web: https://www.tika.gov.tr/tr/haber/afganistan%27da_egitime_destek_devam_ediyor-54840 adresinden 20 Haziran 2020'de alınmıştır.
- Toscano, R. (2012). Sources of Tension in Afghanistan and Pakistan: A Regional Perspective, Iran's Role in Afghanistan. CIDOB Policy Research Project, s.6.

- Tolunay, A. ve Akyol, A. (2006). Kalkınma ve Kırsal Kalkınma: Temel Kavramlar ve Tanımlar. *Süleyman Demirel Üniversitesi Orman Fakültesi Dergisi Seri: A, Sayı: 2, Yıl: 2006, ISSN: 1302-7085*, s. 116-127.
- Tomsen, P. (2012). Geopolitics of an Afghan Settlement, Web: <http://sam.gov.tr/wp-content/uploads/2012/09/PeterTomsen.pdf> adresinden 12 Haziran 2020'de alınmıştır.
- Tosunoğlu, Ş. (2015). Türkiye'nin Resmi Kalkınma Yardımları Politikası: Eğilimler ve Hedefler. *HAK-İŞ Uluslararası Emek ve Toplum Dergisi, Yıl: 4, C. 4*, s. 10.
- Trading Economics, (2015). Afghanistan - Literacy Rate, Adult Female (% of Females Ages 15 and Above), Web: <https://tradingeconomics.com/afghanistan/literacy-rate-adult-female-percent-of-females-ages-15-and-above-wb-data.html> adresinden 10 Haziran 2018'de alınmıştır.
- Transparency International (2020). Corruption Perceptions Index, Web: <https://www.transparency.org/en/cpi/2019/results/afg> adresinden 20 Haziran 2020'de alınmıştır.
- Tunalı, H. (2010). *İktisadi Kalkınma*. İstanbul Üniversitesi Açık ve Uzaktan Eğitim Fakültesi Yayınları, s.6, 236.
- Tural, O. (2002). 86. Dönem Kaymakamlık Ders Notları, *T.C. İçişleri Bakanlığı Eğitim Dairesi Başkanlığı Yayını, Ankara, C. II*, s.58.
- Tutar, H. (2000). *Kriz ve Stres Ortamında Yönetim*, Hayat Yayınları, İstanbul, s. 33.
- Türkmen, F. (2002). Eğitimin Ekonomik ve Sosyal Faydaları ve Türkiye'de Eğitim Ekonomik Büyüme İlişkisinin Araştırılması. *Devlet Planlama Teşkilatı Yayınları Cilt 2655, Eylül 2002*, s. 100.
- UK Essays (2018). Afghanistan Geostrategic Importance. Web: <https://www.ukessays.com/essays/politics/brief-history-and-geo-strategic-location-of-afghanistan-politics-essay.php?vref=1> adresinden 1 Haziran 2020'de alınmıştır.
- UK's Brown says may offer economic help to Myanmar, (October 15, 2007). Reuters, South Asia News.
- UNCTAD (2019). Birleşmiş Milletler Ticaret ve Kalkınma Konferansı, UN List of Least Developed Countries, Web: <https://unctad.org/en/pages/aldc/Lea>

st%20Developed%20Countries/UN-list-of-Least-Developed-Countries.aspx

adresinden 10 Aralık 2018'de alınmıştır.

UNESCO (2015). EFA Global Monitoring Report. Education for All 2000-2015: Achievements and Challenges.

UNESCO (2020). Afghanistan, Education and Literacy, Web: <http://uis.unesco.org/country/AF> adresinden 15 Haziran 2020'de alınmıştır.

UN General Assembly (1991). General Assembly Resolution 46/182.

UNHCR (2020). Humanitarian Principles, Emergency Handbook. Web: <https://emergency.unhcr.org/> adresinden 6 Haziran 2020'de alınmıştır.

UNHCR (2017). Küresel Eğilimler Raporu, Web: <https://www.unhcr.org/5b27be547> adresinden 10 Aralık 2018'de alınmıştır.

UNHCR (2019). United Nations Guiding Principles on Internal Displacement, Web: <https://www.unhcr.org/protection/idps/43ce1cff2/guiding-principles-internal-displacement.html> adresinden 10 Mayıs 2020'de alınmıştır.

UNICEF (2003). A Human Rights-based Approach to Programming in Humanitarian Crises: Is UNICEF Up for the Challenge? *Humanitarian Policy Unit/EMOPS Draft 3, September 2003*.

UNICEF (2015). Annual Report.

UNICEF (2019a). Press Release, Web: <https://www.unicef.org/rosa/press-releases/government-afghanistan-education-cannot-wait-unicef-and-coalition-un-ngo-partners> adresinden 10 Haziran 2020'de alınmıştır.

UNICEF (2019b) Afghanistan Humanitarian Situation Report. January – June 2019.

UNICEF (2020). Afghanistan, Key Demographic Indicators, Web: <https://data.unicef.org/country/afg/> adresinden 13 Haziran 2020'de alınmıştır.

United Nations General Assembly (1991). Strengthening of the Coordination of Humanitarian Emergency Assistance of the United Nations. Annex. I-Guiding Principles, m.2, Web: <http://www.un.org/documents/ga/res/46/a46r182.html>, adresinden 5 Nisan 2019'da alınmıştır.

United Nations General Assembly (2004). Resolution Adopted by the General Assembly 58/114, Strengthening of the Coordination of Emergency Humanitarian Assistance of the United Nations. s.2.

- United Nations General Assembly (2009a). Report of the Secretary - General Implementing the Responsibility to Protect, Web: https://www.un.org/ruleoflaw/files/SG_reportA_63_677_en.pdf adresinden 10 Mayıs 2019'da alınmıştır.
- United Nations General Assembly (2009b). Consideration by the General Assembly on The Responsibility to Protect. p. 1-4, Web: <https://www.un.org/en/ga/president/63/pdf/calendar/20090723-resptoprotect.pdf> adresinden 10 Mayıs 2019'da alınmıştır.
- United Nations Committee for Development Policy (CDP) (2018). List of Least Developed Countries as of December 2018, Web: https://www.un.org/development/desa/dpad/wp-content/uploads/sites/45/publication/ldc_list.pdf adresinden 11 Aralık 2018'de alınmıştır.
- UNOCHA (United Nations Office for the Coordination of Humanitarian Affairs) (2004). Glossary of Humanitarian Terms in Relation to the Protection of Civilians in Armed Conflict, Web: <http://ochaonline.un.org/OchaLinkClick.aspx?link=ocha&DocId=1001328> adresinden 5 Nisan 2019'da alınmıştır.
- UNOCHA (2012). Humanitarian Principles, Web: https://www.unocha.org/sites/dms/Documents/OOM-humanitarianprinciples_eng_June12.pdf adresinden 29 Mayıs 2020'de alınmıştır.
- UNOCHA (2020). Afghanistan: COVID-19 Multi-Sectoral Response Operational Situation Report, Web: <https://reliefweb.int/report/afghanistan/afghanistan-covid-19-multi-sectoral-response-operational-situation-report-20-may> adresinden 28 Mayıs 2020'de alınmıştır.
- UNOSOM (2020). Somalia, UNOSOM Background, Web: <https://peacekeeping.un.org/mission/past/unosom1backgr2.html#one> adresinden 28 Mayıs 2020'de alınmıştır.
- U.S. Conference of Catholic Bishops (2020). Root Causes of Migration. Web: <https://justiceforimmigrants.org/what-we-are-working-on/immigration/root-causes-of-migration/> adresinden 11 Temmuz 2020'de alınmıştır.
- U.S. Embassy in Afghanistan (2020). Afghan Governments Launch Program to Give Students Access to Learning Materials, Web: <http://old.moe.gov.af/en/faq/us-afghan-governments-launch-program-to-give-students-access-to-learning-materials> adresinden 1 Mayıs 2020'de alınmıştır.

- USAID (2007). Afghanistan Primary Education Program (APEP). Web: <https://www.usaid.gov/node/51906> adresinden 1 Mayıs 2020'de alınmıştır.
- USAID (2019a). Request for Proposals for Rolling Out of Teacher Training for Grade 1 Teachers in Afghanistan. ACR, RFA, 012019.
- USAID (2019b). Call for Concept Note: Advancing Higher Education for Afghanistan's Development (AHEAD). Addendum 01, APS No.: 72030620APS00001.
- USAID (2020a). Education Afghanistan, Web: <https://www.usaid.gov/afghanistan/education> adresinden 3 Haziran 2020'de alınmıştır.
- USAID (2020b). Notice of Funding Opportunity, Management of the Lincoln Learning Centers in Afghanistan. Funding Opportunity Number: SCAKAB-20-CA-001-SCA-02232020.
- USAID (2020c). Education Quality Reform in Afghanistan (EQRA), Web: <https://www.usaid.gov/news-information/fact-sheets/education-quality-reform-afghanistan-eqra> adresinden 5 Mayıs 2020'de alınmıştır.
- USAID (2020d). Global Partnership for Education (GPE), Web: <https://www.usaid.gov/news-information/fact-sheets/supervising-entity-global-partnership-education> adresinden 11 Mayıs 2020'de alınmıştır.
- USAID (2020e). Strengthening Education in Afghanistan (SEA II), Web: https://www.usaid.gov/sites/default/files/documents/1871/Strengthening_Education_in_Afghanistan_SEA_II.pdf adresinden 3 Mart 2020'de alınmıştır.
- USGS (2020). Projects in Afghanistan: A Brief Summary. Web: <https://afghanistan.cr.usgs.gov/> adresinden 11 Mayıs 2020'de alınmıştır.
- Ünal, I. (1985). Eğitimin Ekonomik Değeri, *Eğitim ve Bilim*, ISSN: 1300-1337, s. 57, 32- 41.
- Voice of America (VOA) (2012). Afganistan'da Eğitimle İlgili Sıkıntılar Sürüyor, Web: <https://www.amerikaninsesi.com/a/afganistanda-egitimle-ilgili-siikintilar-suruyor/1455285.html> adresinden 22 Kasım 2019'da alınmıştır.
- Walt, S. M. (1998). International Relations: One World, Many Theories, Web: https://s3.amazonaws.com/academia.edu.documents/6670398/walt_international_relations_one_world_many_theories adresinden 10 Aralık 2018'de alınmıştır.

- Wardak, F. (2015). Education for All: 2015 National Review Afghanistan, Web: <http://unesdoc.unesco.org/images/0023/002327/232702e.pdf> adresinden 22 Kasım 2019'da alınmıştır.
- Why there's a case for giving foreign aid to authoritarian regimes (14 Ocak 2019). The Conversation.
- World Bank – Dünya Bankası (WB) (2020a). Financing Peace, Web: <http://documents1.worldbank.org/curated/en/776581575555846850/pdf/Financing-Peace-Fiscal-Challenges-and-Implications-for-a-Post-Settlement-Afghanistan.pdf> adresinden 12 Haziran 2020'de alınmıştır.
- World Bank (2020b). Government Expenditure per Student, Primary (% of GDP per Capita), Web: <https://data.worldbank.org/indicator/SE.XPD.PRIM.PC.ZS> adresinden 3 Haziran 2020'de alınmıştır.
- World Bank (2020c). GDP Indicators, Web: <https://data.worldbank.org/indicator/NY.GDP.PCAP.CD?locations=US> adresinden 21 Aralık 2019'da alınmıştır.
- World Bank (2020d). Overview, Web: <https://www.worldbank.org/en/country/afghanistan/overview> adresinden 21 Mayıs 2020'de alınmıştır.
- World Vision International (2018). What is a Humanitarian Disaster, Web: <https://www.wvi.org/disaster-management/what-humanitarian-disaster> adresinden 13 Aralık 2018'de alınmıştır.
- WRITENET (2020). Afghanistan: The Forgotten Crisis, 1 December 1996, Web: <https://www.refworld.org/docid/3ae6a6c0c.html> adresinden 30 Temmuz 2020'de alınmıştır.
- Yahya, S. R. M. (2017). Afganistan Eğitim Sisteminde Nitelik Sorununun Tarihsel, Siyasal, Ekonomik Ve Sosyal Temelleri (Yüksek Lisans Tezi, Hacettepe Üniversitesi, 2017) s.68, 75.
- Yapıcı, M. İ. (2007). Bosna Hersek'te Gerçekleştirilen Askeri Müdahalenin Uluslararası Hukuktaki Yeri, Web: <https://www.uhim.org/Uploads/GenelDosya/bosna-hersek%C2%B4te-gerceklestirilen-askeri-mudahalenin-uluslararasi-hukuktaki-yeri-2412-d.pdf> adresinden 10 Mayıs 2019'da alınmıştır.

- Yazıcı, O; Aksoy, N. D. (2010). Afgan Devleti'nin Kuruluşunda Türk Kültürünün Tesirleri. *Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 2010 9 (2): 331-344, ISSN: 1303-0094 332-339)
- Yılmaz, T. (2003). Kalkınma Planlarında Yüksek Öğretim, *Milli Eğitim Dergisi*, C.160, s. 11-23.
- Yost, R. M. (2016). Epidemic: Chinese Famine. Kirkwood Community College, Web: <http://faculty.kirkwood.edu/ryost/Famine.htm> adresinden 10 Mayıs 2019'da alınmıştır.
- Yuvalı, E. (2018). Hak Temelli Sosyal Yardım ve Klientalizm. *Türkiye Barolar Birliği Dergisi*, Cilt Mart-Nisan 2018, Sayı 135, ss. 383-404

ÖZGEÇMİŞ

KİŞİSEL BİLGİLER

Adı ve Soyadı : Osman Menteş
Doğum Yeri ve Tarihi : Ankara, 1970
Medeni Hali : Evli, 2 Çocuk Babası
İletişim Bilgileri : unomentes@gmail.com,
0543 287 5501 (GSM)

EĞİTİM

1984-1988 Ankara Polis Koleji
1988-1992 Polis Akademisi, Güvenlik Bilimleri Fakültesi
2010-2011 Amerikan Deniz Yüksek Lisans Okulu, Uluslararası Savunma
Analizleri Bölümü, Özel Operasyonlar Yüksek Lisans Programı
2011-2012 Amerikan Deniz Yüksek Lisans Okulu, Uluslararası Savunma
Analizleri Bölümü, Ortak Operasyonlar Yüksek Lisans Programı

İŞ DENEYİMİ

1992-1998 Emniyet Genel Müdürlüğü - Komiser
1998-2001 Almatı Büyükelçiliği - Güvenlikten Sorumlu Ataşe
2001-2007 Samsun ve Niğde Emniyet Müdürlükleri - Şube Müdürü
2007-2009 BM Sudan Barış Gücü - Polis Danışmanı, Operasyon Subayı
2012-2013 Niğde Emniyet Müdürlüğü - Şube Müdürü
2013-2015 Niğde Emniyet Müdürlüğü - İl Müdür Yardımcısı
2017- RET International - Güney ve Orta Asya Direktörü

YABANCI DİL

İngilizce YDS 98
Rusça Orta Seviye

YAYINLARI

Yüksek Lisans Tezleri

1. How to Stabilize Failing States: The Good, The Bad and The Ugly of International Intervention. Monterey, California. Naval Postgraduate School, 2011.

<http://hdl.handle.net/10945/10651>

2. Case Studies on UN Information Operations Ethiopia, Liberia, and Kosovo. Monterey, California. Naval Postgraduate School, 2012.

<http://hdl.handle.net/10945/17419>

